

ЁШЛК 12/89

Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий
Комитети ва
Ўзбекистон ССР
Ёзувчилар
уюшмасининг
органи

(96)
Декабрь

Ойлик
адабий-
бадий,
ижтимоий-
сиёсий
журнал

1982 йилдан
чиқа бошлаган

Бош муҳаррир:

Омон МАТЖОН

Таҳрир ҳайъати:

Эркин АЪЗАМОВ,
Эркин ВОҲИДОВ,
Хуршид ДАВРОН,
Владимир ЖОНИБЕКОВ,
Жиянбой ИЗБОСКАНОВ,
Ҳамид ИСМОИЛОВ,
Насриддин МУҲАММАДИЕВ
(масъул котиб),
Олим ОТАХОНОВ,
Азим СУЮН,
Абдуқодир ЭРГАШЕВ,
Нурали ҚОБУЛ,
Абдурашид ҚОДИРОВ,
Усмон ҚУЧҚОР,
Ғаффор ҲОТАМОВ
(бош редактор ўринбосари)

Тошкент
«Ёш гвардия» нашриёти

МИНГ БИТТА САВОЛ...

Халқ депутатлари Самарқанд вилояти Кенгаши ижроия қўмитаси раиси Тошбўри Раҳимович Қиличев билан суҳбат

— Тошбўри Раҳимович! «Бутун ҳокимият Советларга!» деган шиор, менимча, қайта қуриш даврига келиб ўзининг асл маъносини топмоқда. Сизнингча қандай?..

— Бу масала хусусида аниқ-ойдин тасаввурга эга бўлмоқ учун сўзни узокроқдан бошлашга тўғри келади, яъни «Бутун ҳокимият Советларга!» шиори илк марта олға сурилган давр билан бугунги кунимиз ўртасидаги ўхшашликлар ҳамда фарқларни англаб олишимиз зарур. Ўхшашликларнинг энг асосийси шундан иборатки, Улуғ Октябрь кунлари ва қайта қуришнинг теран мазмуни «Инкилоб» аталмиш битта умидбахш, ҳаётбахш сўзга жо бўлди. Қиёсланаётган даврлар ўртасидаги фарқ эса, назаримда, куйидагича: 1917 йилда мамлакатни тиш-тирноғигача бир-бирига душман синфлар манфаатларини ифодаловчи қўшҳокимиятчиликдан халос қилиш, юртни бошқарув ҳуқуқини унинг қонуний эгаси бўлмиш меҳнатқашларга олиб бериш йўлида кураш борарди. Бинобарин, «Бутун ҳокимият Советларга!» деган шиор қайта қуриш даврига келиб ўзининг асл маъносини топмоқда», десангиз, масаланинг ҳал қилувчи томонини унутган бўлиб чиқасиз. Шунга кўра мен «Бутун ҳокимият Советларга!» шиори бугун янгича маъно касб этипти, дейилиши тарафдориман. Нега?

Биринчидан, бугунги кунда ҳокимиятни синфларнинг қайсинисидан олиб қайсинисига бериш хусусида бахс ёки кураш бораётгани йўқ. Ошқоралик ва демократиядан никоб сифатида фойдаланиб, «Совет Иттифокига ишчилар синфининг фиркаси бўлмиш КПСС ҳукмронлик қилмоқда, зиёлилар билан деҳқонлар ҳокимиятдан четлатиб қўйилган», деб жар солувчи тўдаларнинг риё-

корлиги эса эндиликда ҳаммага маълум. СССР халқ депутатларининг биринчи қурултойида агросаноат, транспорт, қурилиш ва алоқа тармоқлари ишчилари ва деҳқонларидан 557 киши иштирок этган бўлса, зиёлилар ҳамда деҳқонларнинг вакиллари улардан икки ҳисса ортик, яъни 1041 киши эди.

Иккинчидан, халқ ўртасида ва жумладан, илмий доираларда бирмунча кенг тарқалган ақида — ҳокимиятни Совет (Шўро)лар қўлидан Коммунистик фиркага олиб бериш сталинчилик даврида авж олганди, деган тушунчага ҳам батамом қўшилиб бўлмайди. Чунки «халқлар дохийси» мамлакатни идора қилган даврда ҳокимият фиркага ҳам эмас, бошқа жамоат уюшмасига ҳам эмас, балки яккаю ягона шахснинг хоҳиш-иродасига тегишли эди. Сарзаминдан йироқ ҳаёлпарастликлар, лаганбардорларнинг қарсақлари остида содир этилган ўғирликлар даврида, аниқроғи, турғунлик йилларида яккахокимлик дарди янада газак олди.

Энда масаланинг иккинчи томонини олиб қарайлик. Сезиб турибманки, «Бутун ҳокимият Советларга!» шиори яна майдонга ташланганлигини қутлашнинг ўзи бошқарув ҳуқуқи кимларнингдир қўлида бўлиб келганлигини тан олиш билан тенг-ку?!», демокчисиз. Чиндан ҳам шундай. Ҳокимият ўша «кимларнингдир» қўлига қандай ўтиб қолганлиги сабабларини юқорида умумийроқ тарзда тушунтиришга интилдим. Аммо суҳбатимизда бутун ҳокимиятни Советларга кимнинг тасарруфидан олиб бериш масаласи ҳали охиригача ечилгани йўқ. Фаҳмимча, ечимни бир вақтнинг ўзида икки йўналишда ахтармоқ лозим. Бир томондан мамлакат халқ

хўжалигига, ижтимоий ва маънавий ҳаётга раҳбарликни ҳаддан ташқари марказлаштириш, иккинчи ёқдан зарур-нозарур нозирликлару идораларни қалаштириш сиёсати узок вақт амалда бўлди. Натижада 1917-24 йилларда дохий В. И. Ленин раҳбарлигида фаолият кўрсатган ўн иккита халқ нозирлиги заминиди 80-йилларга келиб юзлаб министрликлар ва давлат қўмиталари бодраб чиқди. Янги тузилмаларга ҳам маълум маънода фирка таъсирини ўтказиб туриш керак, деб тушуниларди. Урток М. С. Горбачев оммавий ахборот воситалари, мафкура муассасалари ва ижодий уюшмаларнинг раҳбарлари билан ўтказилган бир учрашувда бу ҳолни образли ифодалаб берди. КПСС Марказий Қўмитасининг кимё саноати бўлими таркибиди ҳатто крем ишлаб чиқарувчи корхоналар билан шуғулланидиган сектор бўлган экан.

Коммунистик фиркамиз тўпланавериби кат-кат бўлиб кетган бу хил хатоликларни мардона тан олди ва бундан буён ҳар бир муассаса, уюшма, ҳар бир ходим бевосита ўзига тегишли иш билан машғул бўлиши кераклигини қатъий талаб этмоқда. Шунга кўра фирка ва совет идоралари, хўжалик ташкилотлари бажарадиган юмушларини пишиқ-пухта чегаралаб олишга киришилди. Масалан, Ўзбекистон Коммунистик Фирқаси район қўмиталарида эндиликда қишлоқ хўжалиги бўлими деган тушунчанинг ўзи йўқолди. Лекин бу билан ҳамма жойда иш ҳозирок рисоладагидек изга тушиб кетди, демокчи эмасман. Бизда, айтайлик, яқингача ҳам вилоят фирка қўмитаси аъзоларидан уч киши дехқончилик ва чорвачилик масалалари билан шуғулланиб келди. Фирка қўмиталаримизда Совет (Кенгаш) ходимларига топшириқ бериш, айнан бир масалага икки хил муносабатда бўлиш сингари эски қусурлардан тўласича қутулиб кетилган эмас.

«Бутун ҳокимият Советларга!» шiori эндиликда янгича маъно касб этаётганлигининг бошқа сабаблари ҳам бор. Айтайлик, у вилоят, шаҳар ёки ноҳия Совет (Кенгаш) ини аҳоли маҳаллий ҳокимият деб билади, уни худди шу маънода тарғиб қиламиз. Лекин, қатор тўсиқлар мавжудки, улар сўз билан амалиётнинг бирлигига раҳна солмасдан қолмайди. Тўғри, маҳаллий ҳокимият ўз-ўзини бошқариш тартибига ўтилиши билан уларнинг аксарияти йўлдан улоқтириб ташланади. Ана шундай бошқарувни ўрнатишга мўлжалланган қонуналаримизда ҳам маҳаллий Советлар ижрокомларига сайловчиларнинг буюртмаларини рўёбга чиқариш депутатларни моддий рағбатлантириш учун маблағ ажратиби бериш кўзда тутилаётгани йўқ. Нурота районидаги Ҳозир кенти Кенгаши мажлисида депутатлар шу фикрни ўртага ташлашди. Унинг амалга оширилиши туфайли депутатларгина эмас, балки барча босқичлардаги Советларнинг обрў-эътиборини ошириш имкони туғилади. Ҳозир эса кўп жойда бунинг аксига дуч келасиз: на буюртма бажарилади, на депутат ўз фаолиятидан қониқиб ҳосил қилади. Булунғур ноҳияси Советининг 53 депутатидан 27 нафари келгуси сайловда ўз номзодини қўйишга рози бўла олмаслигини эътироф этганлиги аслида шунинг оқибатидир.

Маҳаллий Советларнинг у ёки бу чегарадаги иктисодий ҳаётга, ишлаб чиқариш жараёнларига эмин-эркин аралаша олмасликлари кишини, айниқса, ўйга толдиради. Вилоят Кенгашининг октябрь ойида бўлиб ўтган сессиясида шу ҳақда айрим мисолларни келтирдим ва суҳбатимиз мавзусига даҳлдор бўлганлиги учун баъзиларини такрорлаб ўтаман: айтайлик, қатор корхоналар олинган фойдани тақсимлашнинг амалдаги қондаси номукамаллигидан асосли равишда нолимоқдалар. Чунончи, «Кинап», қаттиқ қотишмалар пармалаш асбоб-

лари заводлари, дон маҳсулотлари комбинатида нозирликлар ҳисобига ажратиладиган маблағ корхона ихтиёрида қоладиганига нисбатан бир неча марта кўпдир. Вилоят бўйича давлат буюртмаси олинган 34 хил саноат маҳсулотидан 20 турига у юз фоиз микдориди белгиланган. Ҳатто планга қўшимча равишда ишлаб чиқарилган халқ истеъмолчи моллари вилоятга насиб этмайди. Чунки иттифок, иттифок-жумҳурият ва жумҳурият нозирликларининг маҳсулот тайёрланаётган жойдаги аҳвол билан ишлари йўқ, уларга план бажарилиб борса, фойдадан ажратма ҳамёнга тушиб турса бўлди...

— Самарқанд — том маънода Шарқнинг қадимий маданият маркази. Аммо ҳозир кишиларимизда унинг нуфузи олдинги даврлардагига қараганда бирмунча пасайди, деган тушунча пайдо бўлибди...

— Саволингизнинг давомини илғаб олдим, шекилли. «Самарқанднинг қадимий шухратини тиклаш, уни келгуси авлодларга мангу ҳолатда қолдириш учун қандай тадбирлар кўрилади!», демокчисиз... Чиндан ҳам Самарқанд Бухоро ва Хива қаторида Шарқнинг ифтихори, Фарбда кўхна ва навқирон шаҳар сифатида ном қозонган. Буни фақат ўтган йилнинг ўзида шаҳримизга салкам 69 минг хорижий сайёҳ ташриф буюрганлигидан яққол ҳис этиш мумкин. Меҳмонларни нилий гумбазли Регистон, Ғўри Амир, Шоҳизинда каби меъморилик обидалари кўпроқ қизиқтириши табиий. Чунки, уларга ўхшаган асори атиқалар дунёнинг бошқа бирор нуктасида учрамайди. Шунинг учун миллий таракқиётимиз таянч нукталаридан бўлган Самарқанд нуфузини кўтариш лозим. Яқинда СССР Молия нозирлиги томонидан юзасига Регистон ансамблининг тасвири туширилган беш сўмлик танга пул муомалага чиқарилди. Бу ҳам шаҳримиз шухратига хизмат қилади.

Менимча, Самарқандга ташриф буюрган ҳар бир меҳмонни илк бор улуғ боболаримиз мероси қарши олади. Бу меросни авайлаб-асраш ва ўзлаштириш ҳар биримизнинг фарзандлик бурчимиздир. Баъзан эса бунинг акси кўзга ташланиб қолади. Ўзбекистон телевидениеси шаҳримиздаги Ишратхона ёдгорлиги тўғрисида махсус кўрсатув тайёрлаб «Ҳаёт ташвишлари ва қувончлари» кўрсатувида намойиш этилди. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида ҳам худди шу хусусда бир-икки мақола эълон қилинди. Мақолалардаги фикрлар асосан тўғри бўлиб, айрим раҳбарлар томонидан эътиборсиз қолдирилган (масалан, мадраса ёнидан хожатхона қурилганлиги) ҳолатлар ҳақида сўз юритилган. Аммо йиллар давомида ҳал этилмаётган муаммолар тўғрисида сўз айтиш лозим эди. Чунки юқори нозирликлар томонидан шундай бепарволиклар мавжудки, бунга чидаб бўлмайди.

Биргина «Интурист» ташкилотини олайлик. Бу ташкилотга тушаётган маблағнинг бир тийини ҳам вилоят ижроия қўмитасига насиб этмайди. Ундан ташқари, тарихий обидаларни таъмирлаш ишлари пухта илмий асосда олиб борилиши керак. Тиллақори мадрасасининг таъмирланган жойлари кўча бошлабди. Неча юз йил давомида ота-боболаримиз қурган бинонинг бир ғишти ҳам кўчмаган эди-ку. Маълум бўлишича, баъзи шахслар ўз шахсий манфаатини деб халқимизнинг буюк обидасига югуртириладиган тилло сувиға кўз олайтирганлар. Улуғ бобомиз Улуғбек шунинг учун ҳам ўз расадхонаси пойнда бошини эгиб тургандир... (Аслида бобомизни мағрур ҳолда кўриш яхшимасми?).

Вилоятимизда ажодларимиз яратган маданий ёдгорликларнинг 2 минг 300 дан ортиғи сақланиб қолган. Улардан 314 таси меъморилик, 476 таси ҳайкалтарошлик, 1536 таси археологик обидалардир. «Араб ота» макбараси 1000 ёшдан, «Остонабува» макбараси 600

ёшдан ошяпти. Буюк мутафаккиримиз Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллигини, Улуғбекнинг 500 йиллигини кенг нишонлашимиз керак. Ҳазрат Навоий тилига янада сайқал бериш учун жумхуриятимизда катта ишлар амалга ошириляпти. Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитаси ташаббуси билан Навоий номидаги ЎзССР Давлат мукофоти таъсис этилиши бобомиз юбилейига муносиб тухфадир.

Шаҳримиз жонқуярларидан бири Х. Худойқулов бошчилик қилаётган Акмал Икромов номли бирлашган тарих-меъморчилик ва бадиий музей-кўриқхонаси аҳлининг ишлари диққатга лойик.

Ишонаманки, Самарқанд олдингидан кўра кўркамрок ва мўъжизакоррок шаҳарга айланади. Шундай бўлиши учун имкониятлар етарли, фақатгина ишга сидқидилдан ёндашиш талаб этилади, холос. Самарқанднинг нуфузини тиклашдаги катта ишлари учун Ақром Худойқуловга Ҳамза номидаги ЎзССР Давлат мукофоти берилган эди. Ўз юртини Ақром акадек севадиган, обрўсини кўтарадиганлар вилоятимизда жуда кўп...

Яна бир гап. Менимча, Спитамен — озодлик ҳайкалини тиклаш шаҳримизга янада улуғворлик бахш этган бўлур эди. Зеро, ўтмишга хурмат келажакка хурматдир...

— Кишлоқдаги ҳаёт. Бунинг мендан кўра яхшироқ биласиз. Вилоятнинг энг чекка, қоқоқ бир кишлоғида туғилиб вояга етгансиз. Кейинчалик она кишлоғингиз Жарқудукни маданий кишлоқлардан бирига айлантириш учун жонбозлик қилганингизни биламан. Сиз ушбу лавозимда ишлаганингиздан анча йиллар олдин «Ёшлик» журналида «Тўшбўри аканинг айтганлари» деган шеър эълон қилинган эди. Ёш шоир сизнинг номингиздан ўзича шундай деган эди:

Ука, орзу қилма катталикини ҳеч,
Минг битта саволдир бошлиқ дегани.
Минг битта саволга бир ўзинг жавоб,
Ҳаққинг йўқ бу ишда ёшлик қилгани!

Мана, эндиликда минг битта саволга бир ўзингиз жавоб беришингиз керак бўлиб турибди. Минг битта саволнинг мингтаси кишлоққа, биттаси шаҳарга тааллуқли дегим келади. Амалда-чи? Амалда нима қилмоқ керак?!

— Мен кишлоқ фарзандиман. Тепамиздан далага дори сепаётган самолётларга «ҳавас» билан қараб, келажак ҳақида ширин-ширин хаёллар ҳам сургандирман. Аммо қисматнинг аччиқ мевасини тотган мендек одамга кишлоқларимиз фожиаси ўз фожиамдек туюлади. Онамдан жуда эрта ажралиб қолдик, укаларим эса жуда ёш эдилар. Кишлоқнинг ўтидан кириб, қулидан чиққанман. Кейинчалик Самарқанд кишлоқ хўжалик институтида таҳсил кўрдим. У пайтларда бир студент стипендиясига қаноат қила оларди. Чунки арзончилик эди. Мен ўша пайтларда «саксонинчи йилларда коммунизмда яшаймиз» деб орзу қилган ёшлардан бири эдим. Ҳаётнинг ўзани эса бошқача бўлиб чиқди...

Эндиликда ҳаммасини бошқатдан қайта қуриш лозим бўлиб турибди. Турғунлик йиллари ҳақида, унинг мамлакатимиз учун қанчалик оғир оқибатлар туғдирганлиги тўғрисида жуда кўп гапириляпти. Халқимиз қаноатда сақланди, десам хато бўлмас. Шу борада бир нақл ёдимга тушади. Қадим замонларда бир подшоҳ мамлакатдаги оғир вазиятни ҳисобга олиб, ҳар бир шаҳарга кириладиган ва чиқиладиган эшикларнинг тепасига «Бу ҳам ўтади...» деб ёздириб қўйибди. Шаҳарга кириб келаётган ҳар бир одамнинг кўзи шу ёзувга тушаркан. Бой-бадавлат одамлар бу ёзувни ўқиб,

мағрур бошларини бирров эгишар, камбағал-ночорлар эса эгилган бошларини мағрур кўтаришиб, «бу кунлар ҳам ўтади» деб, қаноат ҳосил қилишар экан. Бу нақлни менга отам айтиб берган эди. Қаноатнинг ҳам чегараси бор. Эндиликда мавжуд ҳаётга қаноат қилиб яшаш мумкин бўлмай қолди. Иқтисодий, социал муаммолар шу даражада кўпайиб кетдики, уларни ҳал этмай туриб олга юриш мумкин бўлмай қолди.

Кишлоқ ҳаёти бугунги кунда ҳавас қиладиган даражада эмаслигини кўпчилигимиз яхши биламиз. Кишлоқ хўжалигини ривожлантириш кишлоқ ҳаётини фаровонлаштириш билан беvosита боғлиқ. Бунинг учун вилоятнинг кўплаб хўжаликларига яхши ишлар амалга оширилмоқда. Аммо ҳали кўпгина кишлоқларимиз жуда камбағал, аянчли ҳолда, мунғайиб қолган. Бундай кишлоқларнинг қаддини тиклаш учун комплекс программалар қабул қилинган. Иш эса жуда суст кетяпти. Бунга сабаб, биринчидан, кўп хўжаликларнинг давлатдан катта миқдорда қарздорлиги, иккинчидан, кишлоқдаги оилаларнинг камдаромад эканлигидир.

Ҳозирги кунда вилоятимиз ҳисобида бор-йўғи 1 миллиард сўмдан сал кўпроқ пул бор. 177та колхоздан 25 таси ва 82 савхоздан 45 тасининг иқтисодий аҳволи жуда ҳам оғир, улар давлатдан 344 миллион сўмдан зиёд қарздордирлар. Вилоятда эса аҳоли кўпаймоқда, уни боқиш, кийинтириш, уй-жой билан таъминлаш лозим.

Оқибатда ҳал этилишини кутаётган муаммолар қўламини тобора кенгаймоқда. Масалан, кишлоқда яшовчи хотин-қизларимизнинг асосий қисмини ижтимоий фойдали меҳнатга жалб эта олганимиз йўқ. Бу эса ижтимоий меҳнат унумдорлиги ва аҳоли даромадлари камайиб, пировард натижада халқ турмуши даражаси пасайиб кетишига олиб келмоқда. Шунинг учун Ўзбекистон Компартияси ва жумхурият Министрлар Советининг аҳолига шахсий томорқа ерлари ажратиш тўғрисида чиқарган қарори кишлоқ аҳолиси томонидан қувонч билан қутиб олинди. Аммо аҳолига томорқа ва яқка тартибда уй қуриб беришда жойларда сусткашликка йўл қўймоқдалар. Вилоят бўйича 40 мингдан зиёд оиланинг шахсий уй қуриш истаги қондирилмаган.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг биринчи котиби И. А. Қаримов «Совет Ўзбекистони» ва «Правда Востока» газеталари муҳбирлари билан суҳбатда уқтирганидек, уй-жой қурилиши шунчаки долзарб вазифа бўлмай, сиёсий аҳамиятга молик иш ҳамдир. Афсуски, вилоят аҳолисининг газ ва ичимлик сувга бўлган эҳтиёжини қондириш ҳали мақсадга мувофиқ эмас. Кишлоқни газ билан таъминлаш 22,2 фоизни, ичимлик сув билан таъминлаш эса 36 фоизни ташкил этади.

Кейинги уч йилда аҳоли томорқалари мева-сабзавот маҳсулотларини етиштиришни 20 фоизга кўпайтириш имконини берди. Бугунги кунда коллектив боғдорчилик ва полизчиликни ривожлантириш мақсадида ташкилот, корхона ва муассасаларга 840 гектар ер ажратиб берилган. Бу майдонларда 15 минг оила мева, сабзавот, картошка ва бошқа деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланмоқда.

Ҳисоб-китобларга кўра колхозлар ва савхозларнинг ишчилари томорқасини кенгайтириш учун 19 минг гектар суғориладиган ер қўшимча равишда йилнинг охиригача ажратиб берилиши лозим. Оилаларга қанча томорқа бериш масаласи социал адолат асосида ҳал этилиши керак. Масалан, Хатирчи районидаги Киров номли колхозда хўжалик ва кишлоқ Совети ижрокоми раҳбарлари қариндош-уруғларига ҳосилдор ерларни, бошқаларга эса нобоп ерларни ажратиб беришибди. Бундай адолатсизликка чидаб бўлмайди.

Кишлоқда гап кўп. Мана, чорвачиликни олайлик. Сигир-қўйни кўпайтириш деймиз, ammo яйлов етарли эмас. Ем-хашак етиштириш учун суғориладиган ерлардан ажратиш имконияти йўқ. Пахта яккахокимлигига бархам бериш, мева-сабзавот, полиз махсулотлари ҳамда чорва озукасини кўпайтириш мақсадида бу йил экиладиган майдонлар 4 минг гектарга қисқартирилди. Эндиликда пахтазорларни яна 25 минг гектарга қисқартиришни мўлжалламоқдамиз.

Мен вилоятда меҳнаткашлар фаровонлигини ошириш учун қилинган жуда катта ишларимиз ҳақида тўхталиб ўтирмадим. Чунки мактанишга ҳали эрта.

— Миллий масала ҳар қачонгидан кўра муҳимроқ ва асосий масалага айланди. КПСС МҚнинг яқинда бўлиб ўтган Пленумида партиянинг ҳозирги шароитдаги миллий сиёсати тўғрисида КПССнинг ҳаракат дастури қабул қилинди. Самарқанд вилоятида турли миллат фарзандлари истиқомат қилишади. Улар ўртасидаги муносабат қандай? Қандай тадбирлар амалга оширилди?

— Маълумки, миллатлараро муносабатларда рўй берган муаммоларни ўз вақтида ҳал этишда фақат халқ таълими, маданият ходимлари, ижодкор зиёлилар бебаҳо роль ўйнайдилар. Гарчи жуда кескин бўлмасда, вилоятимизда ҳам бу масала ўткирлиги сезилмоқда. Бунга ленинча миллий сиёсатни амалга оширишдаги чекинишлар маълум даражада таъсир кўрсатди.

Миллий сиёсатни ҳаётга татбиқ этишдаги йўл қўйилган бузилишлар совет халқлари ўртасидаги азалий дўстликка анча путур етказди. Фикримизнинг исботи сифатида шундай бир мисолни келтириб ўтмоқчиман. Область китоб савдоси идорасига қарашли магазинлар орқали 8 ойда сотилган китобларнинг 74,8 фоизи рус тилида, бор-йўғи 16,4 фоизи ўзбек тилида, 8,8 фоизи тожик тилида экан. Мана сизга бир ёқлама байналмилалчилик оқибати.

Вилоятимизда юзга яқин миллат вакиллари яшашади. Уларнинг тенгхуққиликларини таъминлаш, миллий урф-одатлари, маданиятнинг равнақ топишида ғамхўрлик қилиш учун бир қанча тадбирларни амалга оширдик. Совет маданият фондининг Самарқанд областлараро бўлими қошида қрим-татар, корейс ва шарқ маданияти марказлари барпо этилди. Шунингдек, Самарқанд вилоятида истиқомат қилувчи тожик миллатига мансуб аҳоли фарзандлари учун тожик тилида ўқитиладиган мактаблар сони 67 тага етди. Шу йилнинг ўзида яна 6 та мактаб ишга туширилди. Ҳозирги пайтда Душанбе телевидениесининг кўрсатувларини олиб бориш устида иш олиб бориляпти. Шу пайтгача бу ишларни амалга оширилмаганлиги бизнинг хатомиздир.

Самарқандлик ижодкорлар учун шу йилдан бошлаб Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг бўлимини очиб ниятидамиз. Бундан ташқари тожик биродарларимизнинг тожик тилида газета чиқариш тўғрисидаги талабларини ҳам кўриб чиқмоқдамиз.

Вилоятда мавжуд бўлган норасмий гуруҳларни рўйхатга олиш масаласи турибди. Шундай талаб билан бизга мурожаат этишмоқда. Ўйлайманки, бундай норасмий гуруҳлар қайта қуришга, халқлар дўстлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Ҳаммамиз бир халқнинг фарзандларимиз, ҳаммамизнинг бурчимиз халқ учун хизмат қилиш. Миллий адоват кўзга азалдан жони-тани бир бўлган икки халқни бугунги кунда биридан ажратиш, дўстлигимизга путур етказишдан ташқари халқро микёсда ҳам обрўйимизнинг тушибо кетишига хизмат қилмайми?! Чет элда бизни ўзбек ёки тожик деб эмас, туркистонлик дейишларида жон бор-да.

Ўзбек тилига давлат мақомининг берилиши жуда катта тарихий, ижтимоий, сиёсий воқеа бўлди. Рус тили мамлакатимизда миллатлараро муомала тили бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Маҳаллий кадрларнинг кўпчилиги рус тилида ўз фикрини тўлиқ ифода этолмайдилар. Халқимиз тилга ҳурмат — элга ҳурмат дейди. Элимизни ҳурмат қиладиган ҳар бир одам тилимизни ҳам ҳурмат қилиши лозим. Ўз навбатида биз ҳам бошқа халқнинг тилини, урф-одатини ҳурмат қилишимизга, дўстона вазиятда иш кўришимизга тўғри келади.

— Самарқанд — ёшлар шахри. Ёшлар ва уларнинг турмуш фаровонлигини ошириш тўғрисидаги фикрингиз?

— Самарқанд шахрида 7 та олий, 14 та ўрта махсус билим юртлири мавжуд, уларда 50 мингдан зиёд йигит-қизларимиз таҳсил олишмоқда. Самарқандлик ёшларнинг турмуш фаровонлигини ошириш учун кўпгина ишлар амалга оширилди. Самарқанд ва Каттакўрғон шаҳарларида ёшларнинг уй-жой комплекслари барпо этилди. Ҳозир Сартепа массивида ёшлар учун ҳар бири 88 квартирали 5 та уй қурилиши бошланди.

Мавжуд ётоқхоналарга қўшимча бинолар, ёшлар қаҳвахоналари ва дам олиш майдонлари қуриш ишлари давом этапти.

Камдаромад оилаларга мансуб студентлар учун иқтисодий ёрдам беришни йўлга қўйишимиз, ҳеч бўлмаганда ётоқхона етишмаслигидан ижарада яшаётганлар учун маълум миқдорда ижара пули ажратишимиз керак. Кейинги пайтларда ёшларнинг ташаббуслариغا ишончсизлик билан қаровчилар ҳам йўқ эмас, аксинча ленинча принциплардан келиб чиққан ҳолда уларга кенг йўл бериш айни муддао. Шундай қилинган тақдирдагина улар имкониятларидаги мавжуд билим ва қобилиятларини тўла намоён қила биладилар. Файзулла Хўжаев, Акмал Йқромовлар 24—26 ёшидаёқ давлат арбоби бўлиб шаклланган эдилар-ку, ахир...

Ёшларни совет ишларига жалб этиш, депутатлар билан учрашувлар ўтказиш, тарғибот ишлари олиб бориш, қайта қуриш гоёларига хизмат қилдириш учун анчагина ишлар амалга оширилди. Яқинда норасмий «Бирлик» халқ ҳаракатининг Самарқанддаги вакиллари билан учрашув ўтказдим. Уларнинг истақлари ва иш планлари билан танишдим. Менга — вилоят ижрокўми раисига бир-иккита масалада мурожаат этишди. Наказлар ҳар ҳолда бажарилди. Афсуски, ҳал этилиши талаб этилаётган масалалар жуда ҳам тор доирада бўлиб, катта-катта муаммоларни ўз ичига қамраб олмаган эди.

— Тошбўри Раҳимович, вилоятдаги экологик вазиятни яхши деб бўлмайди. Табиатимизни асраш, уни келажак авлодларга бус-бутун етказиш ҳар биримизнинг гражданлик бурчимиздир.

— Табиатни асраш — асримизнинг буюк вазифаларидан бири. Вилоятда экологик вазиятни кўнгилдагидек деб бўлмайди. Кўпгина жойларда ерости сувларининг кўтарилиши, ҳар хил геология-разведка партиялари томонидан ерни бузиш ва ифлослантириш ҳоллари мавжуд. «Самарқанд сайқали рўйи замин аст» деган боболаримиз. Бугунги Самарқанднинг сайқали қандай? Албатта, яхши эмас. Советобод районидаги «Қарнаб», «Ленинчи чорвадор» совхозларининг жуда катта майдонлари ер остига кислота юбориш йўли билан руда қазиб олинишидан талофат кўрмоқда. Оддий яйлов ўт-ғиёҳлари таркибида ҳам заҳарли кимёвий моддалар учрамоқда. Бундан ташқари қудуқлардаги ичимлик сувлари таркиби ҳам бузилмоқда.

Воҳаниннг ўқтомири бўлган Зарафшон дарёси ҳавзалари булғанишига чидаб бўлмайди. Ҳавонинг ифлослашиши асосан транспорт воситалари ва Самарқанд химия

заводи хиссасига тўғри келмокда. Шунинг учун заводга 201,9 минг сўм жарима солинди.

Келгусида дарё ва каналларни тозалаш иншоотларини қуриш, шаҳар сув ҳавзаларини тозалаш, вилоят далаларида заҳарли дорилардан фойдаланишни маҳаллий ўғитларга алмаштириш каби муҳим ишларни бажаришдек вазифалар турибди.

— **Тарихда кучли шахснинг ролини қоралаб келдик. Бундан кейин қандай бўлади? Жамиятда ва тарихда...**

— Биласизми, бу ҳақда қанчалик кўп ўйласам, хаёлларим шунчалик чувалашиб кетаверади. Бир томондан тарих ғилдирагини ҳаракатлантирувчи ягона куч сифатида фақат халқни тан олишга, шахсларни эса орқа планда кўришга интилдик, иккинчи ёқдан меҳнаткашларнинг дохийлари билан ёнма-ён турувчи тўртинчи, бешинчи «сиймо»лар пайдо бўлаверди. Назаримда, тарихда шахс ролини қоралаш ана шу кейинги «дохий»ларга кўпроқ асосотди. Бу билан улар ўзларининг шахсини танитишга, озгина хизматларини ҳам инсоният саодатини таъминлашга қўшган мислсиз хисса сифатида баҳолашга эришиб келишди.

Тарих ғилдирагини ҳаракатлантирувчи куч халқ эканлигини ҳеч ким инкор этмайди. Аини пайтда ҳар қандай ҳаракат учун йўлбошчи кераклигини ҳам эътибордан соқит қилмаслигимиз зарур. Темур Ўрта аср Шарқида буюк давлат тузиш ғоясининг амалга оширилишига йўлбошчилик қилган бўлса, А. Навоий ўзбек миллий маданиятининг таъмал тошини қўйди. Йигирманчи асрдаги айрим ижодкорларнинг арзимас ютуғини кўкларга кўтариш учун ўшандай буюкларни эсламасликка ўрганиб қолаёздик. Яхшиямки, қайта қуриш ҳаракатининг ташаббускори бўлган партиямиз бу соҳада В. И. Ленинга таянди: инсоният яратган барча маънавий бойликларни ўрганишга, ўзлаштиришга лойиқ деган ҳақ сўзни айтди.

Келгуси авлодларимиз тарихий шахслардан айрилиб қолмасликлари учун бугун ҳамма ишни қилмоғимиз керак. Улуғбек ҳам, Ибн Сино ҳам, Яссавий ва Машраб ҳам, Чўлпон билан Қодирий ҳам бетакрорликлари билан тарихийдир. Шундай экан, улар ижоди тўлалигича, асл холида ўрганилмоғи зарур. Халқ хал қилувчи куч экан, тарихий шахслар ёки қахрамонларни ардоқлаш-ардоқламасликни унинг ўзи ҳал этиши, бунга ташки монелик бўлмаслиги мақсадга мувофиқдир.

— **«Ёшлик» журнаliga тилакларингиз. Журналимизда чиққан қайси асарларни ўқигансиз ва қай бирлари Сизга маъқул?**

— Журналнинг ҳозирги нуфузи ҳар қачонгидан кўра баланд, бу халқнинг унга меҳр қўйганлигидан далолат. Мана шу меҳр қошида ижодий коллектив ғоятда масъулдир. Сизларга куч-ғайрат, соғлиқ тилайман, муштарийлар ҳам омон бўлсинлар.

Журналда босилган А. Орипов ва Э. Воҳидовнинг туркум шеърлари, О. Матжоннинг «Минг бир ёғду» достони, Ғ. Хотамов, А. Дилмуродовнинг қисса ва хикоялари, бошқа асарларни ўқиганман. Айниқса, ёшларнинг изланишлари мени қувонтиради...

Сухбатдош: Шукур Содик

Барот Бойқобилов

* * *

Мунис ҳамрозим йўқ дилимдан ўзга,
Дўсту душманам йўқ тилимдан ўзга.

Тил билан дилимни дўст қилмоқ учун
Таянган тоғим йўқ элимдан ўзга.

Дилимнинг амрини тил қилиб адо
Комим йўқ назм ила илмдан ўзга.

Сўзимдан қайтмайин мушкул дамда ҳам
Марҳамат кўрмадим зулмдан ўзга.

Элим қалқон бўлди ғам жабҳасида,
Иноят этмади раҳмдан ўзга.

Тилимни кесдилар ҳақгўйлик қилсам,
Дунё ранжин чекдим ўлимдан ўзга.

* * *
Никоҳ оқшомида ёр очди жамол,
Ҳижоб ўтига сув урди оқ рўмол.

Кўксимга қадалди ўқдек мужғони,
Кўзин мардумида балқарди иқбол.

Жонимга ўт тушди — ёндим қувончдан,
Кўнглим кошонасин ёритди омон.

Томоша қилгали ёр чиройини
Кўк саҳнига чиқди юлдузлар, ҳилол.

Севги дуторидан янграб тарона
Боғ узра чарх урди кабутар мисол.

Армоним қолмади кўнглимда зарра,
Мурод ошенида сийлади висол.

Қақрозилик ишқ
гулликедалик ўзга

* * *
Ҳақиқат изин излаб
бошим тегди деворга,
Девор минбар бўлганди
алвон-алвон шiorга.
Кўзим очиб қарасам,
аршиндек ҳарфлар қолиб,
Даврон бизники, дебон
жар соларди диёрга.
Ҳайрат ўтида ёндим
ярамга излаб малҳам.
Дилим зада бўлса-да,
юз тутмадим ниқорга.
Сабр ниҳолин экиб,
парвариш этди умид,
Меҳр боғида ўсиб,
ўхшар азим чинорга.
Мақсуд гулшани аро
бир ажиб наво истаб,
Мунгли садо чиқарди,
қўл тегизсам дуторга.
Ҳаёт ошиғи каби
замзама қилай десам,
Жўровоз бўлди кўнглим
эл куйлаган алёрга.
Заррадек шодлигимни
куёшга қилиб қиёс
Ҳақиқат шуъласи, деб
кўрсатдим мунис ёрга.

* * *
Ёрга нома битдим гул чоғи,
Ишқим ошкор этдим гул чоғи.

Кабутарни қилиб номабар
Йўлига кўз тутдим гул чоғи.

Булбул каби айлаб навозиш
Саҳарлаб қон ютдим гул чоғи.

Очилгунча ғунча гул бўлиб
Ишқ дафтарин титдим гул чоғи.

Гулшан аро кезиб яқо чок
Жавобини кутдим гул чоғи.

Келарми деб ёрдан бир мужда
Минг синовдан ўтдим гул чоғи.

Кабутардан бўлмагач пайғом,
Ёр изидан кетдим гул чоғи.

* * *
Бўлсам сен туғилган масканда,
Рухсоринг кўраман чаманда.

Атиргул бўйидан кўнгили маст,
Гарчи тани унинг тиканда.

Болалик чоғингни эслатиб
Капалак ўйнайди савсанда.

Нозик танин яшириб сувга
Оқ юзли нилуфар арзанда.

Бу кун шўх булбуллар навосоз,
Ёнади ишқ деган гулханда.

Қалбим яйраб кетолмай қолдим,
Тулпорим гўёки расанда.

Булбулдек ўрганмоқ истадим,
Топмадим ишқ илмин ҳеч фанда.

Ишқ мактабин толиби бўлиб,
Кошки бахтим кулса Ватанда.

* * *
Ишқ фасли ошиққа ширин бир азоб,
Изтироб домида юраги хуноб.

Қўли етмас ойга бўлиб мубтало,
Зорини юлдузга этади хитоб.

Ўт бўлиб чиқадур юракдан оҳи,
Оҳининг ўтига тош ҳам бермас тоб.

Розини рўёдек сўйласа сувга,
Сув узра ўйнайди бепарво ҳубоб.

Бўтадек бўзласа ҳижрон даштида,
Кўзини алдайди жимирлаб сароб.

Висол умидида кезса гулшанда,
Гул баргидан гўё очилар китоб.

Симобдек титрайди ҳайратдан жони
Маъшуқа юзидан кўтарса ҳижоб.

Муаллиф ўз асари ҳақида

Маматқул Ҳазратқулов
1947 йили Самарқанд вилоятининг Ургут ноҳиясида таваллуд топган. Бир неча насрий китоблар муаллифи. СССР Езувчилар уюшмасининг аъзоси. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида масъул котиб.

Муҳаббат... Бу ҳақда ўйлаганимда жасорат ва фидойилик ёдимга тушади, уларни бир-бирдан айри ҳолда тасаввур қилиш қийин. Зеро, ҳақиқий севги жасорат ва фидойилик талаб этади. Фарҳод ва Ширинни, Лайли ва Мажнунни, Тоҳир ва Зухрани, Отабек билан Кумушни эсланг. Агар уларда шу сифатлар бўлмаса, севгиси, севгани йўлида ҳатто ўзини қурбон қилиш даражасидаги мардлик топилмаса эди, номлари тилларда дoston бўлармиди, асрлар оша яшармиди улар.

Муҳаббат на ҳусн, на ёш танлайди. Шаҳзоданинг ишқи қурбақага тушибди, деганлари бежиз эмас. Ёшлари бир-бирдан кескин фарқ қилувчи оилалар илгари ҳам бўлган, ҳозир ҳам анча-мунча топилади. [Утмишни, бойларни ёмонлаш учун ишлатиладиган сийқаси чиққан бир усул бор: камбағалнинг гўзал қизи ва унинг севган йигити бўлади. Аммо бой у қизга кўз солади, отаси бойнинг раъйдан ўтолмай ёки ундан қўрқиб қизини бойга беради. Мен бу ўринда бунақа усулни ҳам, бунақа воқеаларни ҳам назарда тутаётганим йўқ.]

Мазкур қиссада тасвирланган воқеанинг ёхуд айнан шу одамларнинг шоҳиди бўлганим йўқ. Бироқ шунга ўхшаш воқеаларни, қисса қаҳрамонларига уйқаш одамларни кўрганман, эшитганман. Очиғи, уларнинг аксарияти менинг қалбимда илиқлик уйғотган, юқорида айтганим муҳаббат учун жасорат ва фидойилик нечоғли зарур эканлигининг амалий ифодасини топгандай, кўнглимдаги бу ишонч яна ҳам мустаҳкамлангандай суюнганман...

Биродарларимиз — озарбойжонлар ўлкасига бир неча бор саёҳат қилиб, олам-олам таассуротлар олганман. Бу халқнинг жуда кўп яхши одатлари, фазилатлари юрагимга ўрнашиб қолган. Ҳамиша уларга ҳурмат ва ҳавасда юраман.

Демак, ушбу қиссанинг ёзилишига бир сабаб — севгининг қудрати бўлса, бошқа сабаб — озарбойжон қардошларимизга нисбатан менинг ҳурмат ва ҳавасимдир.

Маматқул Ҳазратқулов

КЎК КЎЛ

Қисса

1

Сочидан қайтган Ботир хаёлчан, камгап бўлиб қолди. Ишхонасидагилар, дўстлари ҳайрон. «Дам олишдан келган одам қувнок, тетик бўлгувчи эди, Ботир тескари-си...» Бу гапни юзига айтганлар ҳам топилди. Аммо аниқ жавоб ололмадилар.

Кунлар ўтди, ойлар ўтди. Ботирнинг хаёлчанлиги тарқамади. Аста-секин бу ҳолнинг боиси дўстларига бир қадар равшанлашди. Унинг гапларидан аён бўлди. Ботирнинг оғзидан муҳаббат мавзуси — Озарбайжон хотиралари тушмайди. Дўстлари ўзаро тахмин қилишди: «Ҳойнаҳой бу бола дам олишга борганда биронта озарбайжон қизни яхши кўриб қолганга ўхшайди».

Ботирнинг Бокудан хат олгани буни исботлади қўйди. Қитмироқлари «Ҳа, Ботирвой, насиб этса, Бокуга тўйга борар эканмиз-да», деб учирма ҳам қилишди. Ботир теварагидаги гапларга эътибор бермади. Унинг хаёли чўнтагидаги хатда: «Нима деб ёзди экан? Гулгинанинг ўзи ёздимикан ёки отасими? Кечикиб кетганидан энди жавоб келмаса керак, деб ўйловдим. Барибир ёзипти-да...» Хатни очиб ўқий деса, ҳамхонасидан истихола қилди, қолаверса оғзи бўш, эзма бир одам, кўрингандан суюнчи олади. Учакишгандай хонадан чиқай ҳам демайди. Ботирнинг юраги сиқилиб кетди. Чекиш баҳонасида ташқарига чиқди. Холироқ бир жойга ўтди-да, апил-тапил конвертни очди, чиройли ҳуснихатда битилган мактубни ютоқиб ўқий бошлади. «Ботир муаллим, салом! Мактубингизни олдим. Ташаккур. Аҳволингиз нечук? Тошкентда қандай янгиликлар бор?

Мен ҳам, отам ҳам эсон-омон юрибмиз, ҳаммаси жойида.

Сиз билан кечган кунларни, суҳбатларни эслаб тура-миз. Сизнинг шеър ўқишларингиз менга ёқиб қолган.

Бокуга келинг. Азиз меҳмонимиз бўлинг. Жалил муаллим сизга кўпдан-кўп саломлар айтди.

Сизга соғлик, яхши кайфиятлар тилайман. Хайр! Гулгина»

Хатни ўқиб Ботирнинг бутун вужуди жимирлаб кетди. Кўз олдида Гулгина гавдаланди. Унинг товуши қулоқлари остида жаранглагандай туюлди. Чуқур хўрсинди, айна чоқда ички бир қониқиш, севинч ҳиссини туйди.

Шу кун ишдан кейин тўғри шаҳарлараро телефон

станциясига йўл олди. Унинг овозини эшитишни жуда-жуда истарди.

Навбатчи бир соатлар кутиш кераклигини айтди. Зотан, ҳозир у эрталабгача кутишга ҳам тайёр. Фақат Бокуни улаб берса, Гулгинанинг ёқимли овозини, ширали тилини эшитса бас. Бундан муҳим, бундан лаззатли, бундан ёқимли нима ҳам бор!

Ташқарига чиқиб, сигарет тутатди. Чўнтагидан хатни олиб яна кўз югуртирди: «Сизнинг шеър ўқишларингиз менга ёқиб қолган». Бу сатрлар Ботирнинг кўзига нур, дилига роҳат, томирларига қон каби йўғриларди.

Кимнингдир озарбайжонча гапиргани қулоғига чалинди. Ялт этиб атрофига қаради. Чиройли бир қиз ёнидаги йигитга нима ҳақдадир куйиб-пишиб сўзларди. Унинг овози Гулгинанинг товушига ўхшармикан ёки бу ерда, кутилмаганда озарбайжонча суҳбат эшитганиданми — Ботирнинг юраги ҳаприқиб кетди.

Шу маҳал кутиш залида навбатчининг «Баку седьмая кабина. Баку седьмая кабина» деган овози эшитилди. Ботир югуриб эттинчи кабинага кирди.

Бир кам дунё деганлари шу-да. Гулгина уйда йўқ экан. Жалил Жамолзода билан гаплашди...

Барибир Ботирнинг кўнгли ёруғ эди. У минг андиша билан хат ёзганди Гулгинага. Ҳадеганда жавоб келавермагач, бироз хижолат, ҳатто пушаймон ҳам бўлган эди. Бугун эса унинг мактуби қўлида. Мана, ҳозиргина Гулгинанинг отаси билан сўзлашди. Гапларидан билиниб турипти — хат ёзганидан, кўнғироқ қилганидан у ҳам хурсанд.

Демак, энди бемалол мактуб битавериши, имкони топилганда телефон қилиш мумкин.

У хатлар ёзди. Гулгинадан жавоблар олди. Бокудан мактуб олган кун — Ботир учун байрам. Телефонда эса икки мартагина Гулгина билан гаплаша олди, холос. Унда ҳам қисқагина ҳол-аҳвол сўрашишдан, бир-бирини Тошкентга ва Бокуга таклиф этишдан нарига ўтолмадилар. Ботир кўнглида бир дунё гаплар билан телефон кабинасига киради. Гулгинанинг юракни сариёғдай эритиб юборувчи сўзларини эшитгач, бутун гаплари эсидан чиқиб кетади, довдираб қолади...

Бир йил ана шундай ўтди.

У энди сабрсизлик билан отпускасини кутди. Бугуноқ отпусмага чиқсаю қанот боғлаб Бокуга учса...

«Тошкент — Боку» самолёти тонг ёришганда ердан кўтарилди. Иллюминатордан ташқарига қараб ўтирган Ботир ўйга толган. Нигоҳи Тошкентнинг осмонўпар биноларига, бир-бирини қувиб кетаётган машиналарга, янги массивларда қўзиқориндек потраб ётган бетон уйларга тушса-да, хаёлида Каспий соҳилида суйри шаклида ястаниб ётган Бокуни, унинг сершовқин кўчаларини кўрар, рассом Жалил Жамолзода ва унинг қизи билан бўлажак учрашувини тасаввур этар эди.

Ботир Жалил Жамолзода ва Гулгина билан бир йил олдин Сочида, дам олиш уйида танишган.

Уша куни тушликка бироз кечикканди. Ошхона эшигининг дастасига шундай кўлини узатгани заҳоти эшик ичкаридан очилди-да, рўпарасида бир қиз пайдо бўлди. Шошиб келаётган Ботир бу соҳибжамолни кўриб, тахтадай қотди. Унинг чаросдай қоп-қора кўзларини найза каби киприклари қўриқлаб турарди. Елкасини қоплаган сиёҳ сочлари шундай ярашган. Бу қадар гўзал, бу қадар ярашиқли сочи Ботир ҳали кўрмаган эди. Қиз унинг олдидан оҳу сингари сассиз-садосиз ўтаркан, нимадир деди. Ботир азбаройи гангиб қолганидан унинг сўзини англаёлмади — салом бердимми, бошқа бир сўз дедими — билолмади. Бир қўли билан эшик тутқичини ушлаганча, унинг ортидан термулиб қолди. Устидаги жинси кўйлаги қоматини самбитдай тутиб турар, Ботирга коридордан одам боласи эмас, ҳовлидаги сарварлардан бири оҳиста юриб кетаётгандай туюлди...

Кутилмаганда стюардессанинг овози келди: «Хурматли пассажирлар! Бизнинг самолётимиз Ўзбекистон, Қорақалпоғистон, Туркменистон территориялари, Орол ва Каспий денгизи устидан ўтади-да, Боку аэропортига кўнади».

Ботирнинг чап ёнида ўтирган семиз киши унга гап қотди:

— Олдин ҳам борганмисиз Бокуга, ука?

— Ҳа, бўлганман,— гапни қисқа қилди Ботир. Бироқ семиз кишининг саволи тугамади.

— Менинг биринчи боришим, у ерда гастинса масаласи қандай экан, билмайсизми?

— Билмадим,— деди Ботир,— ҳамма жойга ўхшандир-да.

Ботирнинг кесиб-кесиб гапиргани ёқмадимми ёки саволи тугадими, семиз киши жим бўлди. Креслога ястаниб ётиб олди. Ҳаш-паш дегунча унинг хурраги эшитилди. «Роса беғам одам экан-да. Гапириб туриб ухлаб қолди-я...» Ботирнинг одати самолётда, автобусда, қанча юришидан қатъи назар, ухлаёлмайди.

«Эҳтимол, маълум даражада шунақаси ҳам тузукдир. Ҳеч нарсадан беҳабар ётаверади». Бу фикр унинг хаёлидан ўтишга ўтди-ю, аммо ўзи ҳеч қачон унга амал қилолмаслигини, ҳатто бу қадар беғамлик одам боласига ярашмаслигини ич-ичидан туйди. Зотан, унинг энг ёмон кўргани лоқайдлик. Уғрини, муттаҳамни кечириш мумкин, аммо лоқайд одамни кечириб бўлмайди, деб ҳисобларди. Чунки ўғрининг, қаззобнинг нияти маълум, киши ўзини шунга тайёрлаб юради, лекин лоқайд одамнинг мақсади ноаниқ, тушунарсиз...

Уша учрашувдан кейин Ботир ҳаловатини йўқотди. Овқат маҳали ҳам, пляжда ҳам ҳалиги қизни қидирди. Аммо ҳадеганда уни учратавермади.

Кечки овқатдан сўнг ҳовлидаги скамейкада дам олиб ўтирганди, ўша соҳибжамол ўтиб қолди. Унинг ёнида ёши элликини қоралаган, қалин сочлари ўсиб кетган, қирғийбурун, қарашлари ҳам бургут кўзларидай ўткир бир киши бор. Ботир бўшашиб кетди, негадир юраги гупиллаб урди, гарчи бу қизнинг лоқал исминини

ҳам билмаса-да, ёнида эркак киши юргани нечундир унинг ғашини келтирди. Узининг бу қилиғидан ўзи ҳам ҳайратга тушди. «Хўш, менга нима? Ахир уни танимасам, билмасам, нега энди жаҳлим чиқади? Қизиқ-ку...»

Ботирнинг фикри охирига етмасданоқ бояги киши, унинг ажабланиб қараб турганини сездимми, ёнига келиб қўл узатди:

— Салом, сиз Ўзбекистондансиз?

Унинг гапиршидан сездики, озарбайжон экан.

— Ҳа,— деди Ботир,— сиз-чи, Озарбайжонданми?

— Бали,— у Ботирнинг ёнидан жой олди, нариги томонига ўша соҳибжамол ўтирди.— Маним отим Жалил Жамолзода, рассомман. Сизи отингиз нади?

— Ботир... журналист.

Жамолзода қалин сочларини бармоқлари билан орқага силтаб ташлади-да, кулди. Кулганда унинг кўзлари янада яшнаб, суҳбатдошини таъқиб этувчи бир тус олар экан. Бундай кўзларга тик қараш амримаҳол.

— Журналист? Чўх яхши, чўх гўзал. Маним журналистларга ҳурматим баланддир... Бу маним қизим — Гулгина, Гулгинахоним.

Қиз Ботирга қараб кулди. Унинг кулишлари ҳам гўзал эди... Бу гўзални «қизим» деб таништирганидан Ботирнинг кўнгли бироз ёришди.

— Танишганимдан хурсандман,— деди Ботир.— Мен сизни сиртдан танийман. Асарларингизни Ўзбекистонда Озарбайжон адабиёти ва санъати кунлари кўрганман. Бултур Бокуга борганимда ҳам Марказий кўргазмалар залида кўриб эдим.

— Ташаккур, ташаккур...

Суҳбатга Гулгина қўшилди.

— Отамнинг қайси асарлари ёдингизда?

Ботир бир лаҳза доводираб, қизнинг гапидан сўзини йўқотиб қўйди. Зеро, қизнинг сўзлари шу қадар майин, шу қадар эркаловчи оҳангда эдики, ҳар қандай эшитувчини сеҳрлаб қўйиши тайин.

Жамолзода қизига танбеҳ берган каби:

— Кишини хижолатга қўймоқ на лозим. Балки номи эсида йўқдир,— деди.

Ботир ўзини қўлга олди:

— Йўк, Жалил муаллим, ундай деманг. Эсимда, менга кўпроқ тарихий мавзудаги асарларингиз ёққан. Хусусан, Бобак ҳақидаги картинангиз кўз олдимда турибди.

Рассомнинг юзлари ёришиб, лабларига табассум югурди. Ботирга миннатдорчилик билдиришдан ўзини тия олмади.

— Ташаккур сиза, чўх ташаккур. Тўғри айтасиз.— Кейин қизига деди.— Кўрдингми, азизим, бу ўғлон ҳаммасини билар экан. Ҳолбуки, ўзимизда кўпчилик билмайди ёки билса ҳам назарга илмайди.

— Отамнинг асосий асарларини кўрган экансиз. Лекин яна бир машҳур картинаси бор: «Кўккўл тонги». Кўрмаганмисиз?

Ботир ўйга толди. Йўк, бундай асарни кўрмаган ёхуд хотирасидан кўтарилган.

— Сиз бунин гапларийа эътибор берманг,— деди Жамолзода.— У картина ҳали кўргазмалара қўйилмаган.

...— Сув ичасизми, ука?

Семиз кишининг саволидан хаёли бўлинди. Стюардесса сув таклиф қилиб турарди. Пластмасса стаканчадан бирини олди.

— Жуда хаёл суриб кетяпсиз, ука,— деди семиз киши.— Тинчликми ўзи?

— Самолётда бошқа нимаям қилиш мумкин. Хаёл сурасиз, булутларни томоша қиласиз. Шу-да.

— Бокуга олдин ҳам борган бўлсангиз биларсиз, у ернинг ҳавоси қандай экан?

— Иссиқ-да,— деди Ботир.— Июнь ойи ҳамма жойда иссиқ келади-ку. Ҳавоси дим. Терлаб кетаверасиз. Намлик баланд. Ҳаммомнинг буғхонасига киргандай гап.

— Оббо, унда роса маза қиларканмиз-да.

Самолётнинг салқин салониди терлаб-пишиб ўтирган бу одам Бокуга борганда қандай аҳволга тушишини Ботир тасаввур қилиб кўрди. Бир лаҳзада бутун кийим-боши жиққа ҳўл бўлиб қолса керак.

— Ундай эса отпусада бу ёққа келиб нима қиласиз? Сочигами, Ялтагами бормаисизми? Маза қилиб дам олиб, чўмилиб келасиз. Жононлар тиқилиб ётипти.

«Туя ҳаммомни ҳавас қилган экан. Қорнини базўр кўтаради-ю, яна жононлардан гапиради».

Ботирнинг шўхлиги тутди. «Қани бир гапга солиб кўрай-чи, бу одам ким, нима иш билан кетяпти Бокуга?».

— Командировкага кетяпсизми?

Семиз киши оғзини очмасдан кулди. Кулганда унинг япалоқ юзлари кенгайиб, оғзи бир тилими олинган қовундай бўлиб қулоқларига чўзилиб бораркан.

— Командировкадан ҳам муҳимроқ иш билан кетяпман. Тўй ташвиши...

— Ҳў, зўр-ку,— деди Ботир кулиб.— Ҳўил уйлантирмоқчимисиз?

— Ҳа, шундай.— Семиз киши ўғлидан бироз ранжиган оҳангда гапирди.— Узимизда қиз қуриб қолгандай Озарбайжондан уйланмоқчи.

Бу гап Ботирни уйлантириб қўйди. «Бир куни келиб, менинг отам ҳам кимгадир шундай нолирмикан? Умуман, шундай бўлармикан?»

Ҳали ҳеч нарсанинг дараги йўғу ўзича ширин хаёл сураётганидан Ботирнинг кулгиси келди. Аммо шундай бўлишини жуда истади. Бу истак кўз ўнгида яна Гулгинани намоён этди. «У нима деркан? Балки турмушга чиқиб кетгандир. Беҳуда хаёл суриб юргандирсан эҳтимол... Гулгина...»

Ботир ширин бир туйғу ила хўрсинди...

— Ҳўлингиз нима иш қилади? Озарбайжон қизи билан қандай танишипти?

— Ирригация институтини битиряпти. Спортчи. Қанақадир мусобақа деб, Бокуга келувди. Шу ерда танишиб қопти. Уям спортчи эмиш. Йўқ десам, кўнмади.— У ўтирган жойида бир қўзғалиб олди.— Ҳозирги ёшларга бир гапни тушунтириш ҳам азоб. Ука, анча бамаъни йигитга ўхшайсиз, айтинг-чи, узоқдан уйланиш осонми? Қанча харажат. Ундан кейин келини олиб келган билан иш битмайди-ку. Қуда-андачилик, борди-келди, дегандай.

Ботир шеригининг кўнглини кўтарди:

— Ҳаммаям Озарбайжондан келин олавермайди-ку...

...Ботир иллюминатор томонга ўгирилиб яна хаёлга толди.

Аста-секин Жамолзода билан яқинлашиб кетди. Энди улар тез-тез суҳбатлашиб туради, ҳар оқшом кинога ҳам учови бирга тушади. Дам олиш уйининг ҳовлисида сарвлар, магнолиялар, шамшодлар, пальмалар, самбит-гуллар майин шабадада яшил бахмалдай товланиб ётади. Бетон плиталар ётқизилган йўлкалардан узоқ юриб гурунглашадилар. Пляжга ҳам бирга бориб, бирга қайтишади.

Ботир ҳар куни зимдан Гулгинани кузата бошлади. Унинг ҳар бир сўзига, имо-ишорасига, ҳаракатларига разм солади. Ана шу кузатиш асносида у бир нарсани сезди. Сирдан қувноқ, шўх, ҳазилкаш кўринган қизнинг кўзларида, боқишларида қандайдир дард, нимадандир норозилик туйғуси зоҳир эди. Бунинг сирини

Ботир тушунолмади. Сўрашга юраги дов бермайди. Нима ишинг бор, деб қайириб ташласа-чи, нима деган одам бўласан?

Шу андиша билан кўнглидан кечган саволини тилига чиқармади, чиқаролмади.

...Стюардессанинг таниш овози эшитилди: «Ҳурматли пассажирлар! Креслоларни вертикал ҳолга келтиришларингизни, камарларни боғлашингизни илтимос қиламан. Самолётимиз пастлай бошлади. Ярим соатлардан сўнг самолётимиз Боку шаҳрининг аэропортига қўнади. Бокуда ҳарорат йигирма беш даражада иссиқ».

— Йигирма беш бўлса унчалик иссиқ эмаскан-ку,— деди семиз киши.

Ботир индамади. Аммо ўзича ўйлади: «Ҳа, иссиқ эмас. Ҳали пастга тушайлик, кўрасан иссиқ эмаслигини. Тошкентнинг қирқ даражасио бу ернинг ўттизи».

Самолёт шувиллаб пастлаб борар, Ботир иллюминатордан кўз олмай денгизга суқ билан термиларди. Каспий — Ҳазар денгизи, баҳри Ҳазар. Нега унинг номини ўзгартирди экан? Ҳўзи яхши эмасми?! Денгиз жимир-жимир қилгану кейин қотиб қолгандай, қимир этмайди. Аслида пастда чайқалиб ётгандир. Ҳўв ўша — ҳар жой-ҳар жойда пахта сингари оқариб кўринаётган нарса тўлқиннинг кўпиғи.

Самолёт тобора пасайиб бормоқда. Гўё денгизга қўнадигандай тасаввур қолдиради. Ботирнинг елкаси оша йўғон бўйинини чўзиб ташқарига мўралаётган семиз киши чўчиб кетди чоғи, ие, денгизга қўнадими, нима бало, деб юборди. Ботир унга қарадию ўзини кулгидан тия олмади.

— Ҳа, нимага куласиз, ука. Қаранг, денгиз бир қадам қолди ахир,— деди. Унинг гапиришида чиндан ҳам кўрқув ҳисси акс этиб турарди.

— Кўрқманг, амаки, сувга қўнмайди. Сизга шундай туюляпти, ҳали анча юқоридамиз...

Ботир гапини тугатмасданоқ самолёт денгиз устидан ўтиб, аэропорт чегарасига кирган, у ўлжасига ташланган бургутдай ерга қуйилиб борарди. Ана-мана дегунча гилдираклар ерга тегиб, самолёт бир силкиндию унинг товуши бирдан ўзгарди.

«ТУ—154» кўрдингми мени, Тошкентдай жойдан шунча одамни кўтариб учиб келдим, дегандай керилиб аэропортни айланиб чиқди-да, бир чеккага келиб силкиниб тўхтади. Бир зум ванғиллаб турди-да, кейин пувв этиб моторлари ўчди.

Самолёт зинасидан пастга тушиши билан гуп этиб нефт ҳиди, иссиқ нам ҳаво юзга урилди. Гўё нафас олиш оғирдай.

Автобус уларни аэровокзал биноси томонга олиб кетди.

Чамадонлар этиб келгунча Ботир телефон будкасига кирди.

— Алло, Жалил муаллимнинг уйими?

Трубкадан таниш аёл овози эшитилди.

— Бали.

— У кишини телефонга мумкинми?

— Ҳозир.

Бу Жамолзоданинг қизи эди. Ботир унинг овозини таниди. Танидию, ҳаяжонланиб кетди. Демак, ўзи ҳам, қизи ҳам шу ерда экан... Гулгина! Унинг гапириш оҳанги, товуши Ботирнинг қулоғига ўрнашиб қолган. Чамаси у танимади. Қаердан ҳам танисин.

— Алло,— деди дўриллаган, жарангдор овоз.

Ботирнинг кўз ўнгида Жалил Жамолзоданинг жанговар башараси намоён бўлди.

— Салом, Жалил муаллим. Бу мен — Ботирман.

— Ботир?! Яхшимисан, Ботир? Қаердан занг уряпсан?

— Аэропортдан, ҳозир келдим.

— Манга қара, ўша ерда қимирламай тур, мен ҳозир етиб бораман.

Кераги йўқ, ўзим бораман шаҳарга, демоқчи эди, улгурмади, Жамолзода трубкани қўйди.

II

Аэропорт майдони олдидаги дарахларнинг соясига чамадонини қўйиб, сигарет тутатди. Тик туравериб, оёғи толди. Уч-тўрт қадам наридаги скамейкага бориб ўтирди. Яна хаёл ўз оғушига олди. Унинг кўз ўнгида Жамолзодадан ҳам кўра қизи кўпроқ гавдаланди. Бирда ғамгин, бирда шодон кўринувчи бу қизни ҳеч тушуноммас, гапларидан, қарашларидан нимадандир кўнгли нотинч эканлигини сезиш қийин эмасди.

Кечагидек эсида Ботирнинг. Бир кун Гулгина билан холироқ жойда суҳбатлашиб қолди.

— Гулгинахоним, айбга буюрмасангиз бир нарса сўрамоқчи эдим.

— Марҳамат,— деди у кулиб.

— Янглишмасам, кўпинча хомуш кўринасиз.

— Ким билади...

Соатлаб дарёга қармоқ ташлаб биронта ҳам балиқ тутолмаган одамнинг аҳволини тасаввур қила оласизми? У на кета олади, на балиқ тутушда давом этади. Кетай деса — қуруқ кетиш алам қилади, машғулоти давом эттирай деса, натижа йўқ: қармоқ қаттиқ силкинади, вақтни бой бермай шартта тортса, балиқдан дарак йўқ, аммо чувалчангни еб кетган.

Ботир ана шу аҳволда эди. Саволларни давом эттирай деса, жавоблар қисқа-қисқа, ҳатто бирмунча терс. Бунини, йиғиштир саволларингни, деган маънода тушуниш ҳам мумкин. Бас қилай деса, у билан гаплашгиси бор. Саволига аниқроқ жавоб ололмагани алам қилади. Бир ишни бошладингми — охирига етказ.

— Мени тўғри тушунинг, Гулгинахоним, ҳавас қилса қилгудек гўзалсиз. Биламан, шу ернинг ўзида қанча йиғитлар сизни зимдан кузатиб юришибди. Сиз билан лоақат бир марта гаплашишга орзуманглари қанча.

Гулгина кулиб юборди. Унинг кулгиси шу қадар жананглаб кетдики, беш-олти қадам нарида ўзини офтобга тоблаб китоб ўқиб ётган аёл булар томонга маънодор қараб қўйди. Бироқ унинг қарашига на Ботир, на Гулгина эътибор берди. Аслида бу ернинг одати шунча: ҳеч ким билан ҳеч кимнинг иши йўқ.

— Мақтовни ҳам ошириб юбордингиз-ку. Шу қадар гўзал эканимни билмапман-а,— деди Гулгина.

— Йўқ, бу мақтов эмас, рост айтпман. Унинг устига шундай машҳур рассомнинг суюкли қизисиз. Ҳали студентлик остонасидан чиқар-чиқмас Сочига келиш ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Шундай экан, кўнглингизнинг бир чеккасида ғашлик бўлишига боис нима?

Гулгина ўйланиб қолди. Ҳозиргина очилиб, шарақлаб кулиб турган қиз чеҳрасига вазминлик югурди. Баҳор офтобини кутилмаганда булут тўсганидек, унинг шодон қарашлари ўрнини қандайдир маъюслик эгаллади.

— Гапларингиз тўғри,— деди у вазминлик билан,— аммо биласизми, бу дунёда ҳар жиҳатдан кўнгли тўқ одам ё йўқ, бўлса ҳам бармоқ билан санарли. Бир кам дунё, деган мақол бор бизда, эҳтимол сизларда ҳам бордир. Шу мақол бекорга чиқмагандир ахир.

«Хўш, бу қизнинг кўнгли нимадан яримта? Ким билсин. Айтмаяпти-ку! Нега айтсин? Мен кимман унинг учун? Дардини тўғри келган одамга айтиб кетаверадимми? Хусусан, қиз бола. Қизлар ҳуда-беҳудага қулфи дилини очавермайди. Уларнинг кўнгли сандиғини очишдан кўра анави оқ соч тоғлар қаърида нима борлигини билиш осонроқдир. Ке, қўй, ортиқча эзмалик қил-

майин. Лозим топса ўзи айтар, бўлмаса шарт эмас...»

Ботирнинг индамай ўйланиб қолганини кўриб:

— Гапларим сизни ҳам ўйлатиб қўйдими,— у кулди. Аммо кулгиси табиий эмас эди. Унинг мана шу — сунъий кулгиси ҳам ўзига ярашиқли.— Келинг, бу гапларни қўйинг, ахир бу ерга сиз ҳам, биз ҳам дам олгани келганмиз-ку. Дунёнинг ташвишларидан вақтинча эсада қутулмоқ ниятида юрибмиз-ку бу ерларда. Самад Вурғун шеърларини ўқиганмисиз? Бир гўзал ғазали бор. Ўқиб берайми?..

У Ботирнинг жавобини ҳам кутмай ғазал ўқий бошлади:

**Агар сендан тонар бўлсам, насибам оху зор ўлсин,
Баҳорим қишга айлансин, чечаксиз бир диёр
ўлсин...
Чаманзорим, боғим-боғчам тўкилсин, бари хор
ўлсин,
Мозорим ўт олиб ёнсин, бу ишқим ошкор ўлсин.**

Қиз ғазални шундай гўзал, ширали ўқирдики, Ботир гўё сархуш бўлиб қолди. Унинг устига озарбайжон тилининг гўзал талаффузи, ғазал сўзларининг мазмундорлиги уни ўз сеҳрига олди. Энди унинг қулоғига денгиз тўлқинининг шалоп-шалоп этиб қирғоққа урилиши ҳам, дам олиб ётганларнинг ўзаро ғўнғир-ғўнғир овози ҳам кирмасди. У фақат биргина товушни — Гулгинанинг ёғдай майин, тоғ жилғасидек тиниқ, қўнғироқдай жанангдор овозини тингларди, холос.

Ғазалнинг сўзлари, оҳанги жой-жойига тушар, Гулгина эса гўё ҳамма нарсани унутган, у ғазал руҳи билан яшар, ҳозир унинг томирларида шоирнинг оташин қони гулурар эди. У тобора ғазал руҳига сингиб борар, ҳар бир мисрани, ҳар бир сўзни чертиб-чертиб ўқир, гўё бу билан шеър мазмунини тингловчи онгига қўйиб қўймоқни истарди.

Ғазал тугагач, у кўзларини юмганча жим қолди. Чамаси, у ҳали ўзи ўқиган шеър сеҳрининг тўрларидан озод бўлолмаган эди. Ботир ҳам миқ этмади. У гапиришдан, бирон ноҳўя сўз айтиб, унинг кайфиятини бузиб қўйишдан чўчирди. Ботирнинг назарида Гулгина ҳозир дунёдаги энг бахтли, лаззатли онларини бошидан кечирмоқда эди. Ана шу лаззатдан, ана шу оромдан уни мосуво қилиш — гуноҳи азим.

Орадан қанча вақт ўтди — иккови ҳам билмайди. Қиз охишта кўзини очди. Йиғитга қаради. Йиғит киприк қоқмай унга термилиб ўтирарди.

— Ғазал ёқдимиз сизга?

— Бу ғазални жуда кўпчилик ўқиганини эшитганман, аммо ҳеч ким сизчалик гўзал ўқимаган эди.

— Демак, сиз озарбайжон адабиёти билан қизиқар экансиз-да?

— Унча-мунча. Хоҳлайсизми, мен ҳам бир шеър ўқиб бераман.

— Бажонидил. Озарбайжон шоириданми?

— Йўқ, ўзбекча.

**Кўпдан кутган эдим, орзиқиб мана,
Булутлар тарқалди, тўкишиб кўз ёш.
Хаёлим осмондай ёришди яна,
Еруғ кунларимдай порлади кўёш.
Шошқин дарёларнинг зангордир лаби,
Шамоллар ўйнайди йироқ-йироқда.
Юргил, сайр этайлик, юргил малагим,
Дунё ташвишлари қолсин узоқда.
Кўряпсанми қандай яшармиш олам,
Бепарво гўдақдай жилмаяди жим.**

**Гўдагим, бу чирой қайтмайди ҳеч ҳам,
Қайтмагани каби менинг ёшлигим.
Хазонрез августнинг бирор оқшоми,
Уни кўрарсанми тушингда такрор.
Майлига ўзгадир кузнинг илҳоми
Бугун-чи, кўз ташла, атрофда баҳор.**

Шеър тугаши билан Гулгина Ботирнинг қўлини олиб табриклади.

— Раҳмат, катта раҳмат! Гўзал, чўх гўзал шеър. Кими шеъриди?

— Абдулла Ориповники...

— Ай, соғ ўлсин, ул нақадар гўзал шоир.— Қиз бирдан сергак тортди.— Биз узоқ қолиб кетдик, отам мани излаб юрган чиқар.

У шундай деб ўрнидан турди. Ботир уни яна бироз ўтиришга, яна озгина суҳбатлашишга, иложи бўлса яна бирор ғазал...

Машинанинг қаттиқ сигналидан Ботир чўчиб тушди. Ширин туш кўриб ухлаб ётган одам кучли шовқиндан илкис уйғониб кетгандай, Ботир ҳам хаёлини йиғиштириб олгунча бир зум саросимага тушиб қолди. Узига келганда рўпарасида қулочини ёзиб келаётган Жалил Жамолзодани кўрди. Улар қучоқлашиб кўришдилар.

— Аҳволларинг нечук? — деди Жамолзода кулиб.

— Яхши. Ўзингиз қалайсиз? Гулгинахонимнинг соғлиги тузукми?

— Жуда зўр, — деди рассом, — ана ўзи.

Ботирнинг шундоқ бурнининг тагида оппоқ «Волга» турар, унинг рулига суянганча Гулгина уларни кузатиб ўтирарди. Жамолзода билан Ботир унга томон ўгирилиши ҳамон Гулгина машинадан тушди.

Е қудратингдан, ҳамон ўша-ўша: қоп-қора қошлар, ёниб турган кўзлару найза мисоли киприклар, елкаси билан битта бўлиб тўлғониб ётган кўнғироқ сочлар — ҳамма-ҳаммаси ўша.

— Салом, Ботир муаллим.

Овозлар ҳам ўша — ғазал ўқиган овознинг худди ўзи.

— Салом, Гулгинахоним. Нечуксиз?

— Ташаккур.

— Қани, кетдик, вақт ўтмасин, — деди Жамолзода.

Жамолзода билан Ботир орқага ўтиришди. Гулгина машинани кийикдай учирди. Бир зумда аэропорт бинолари орқада қолди. Ботир билдирмай Гулгинага разм солди. Олдингидан бироз тўлишибди. Аммо ҳаракатлари чаққон, кайфияти жойида кўринади.

Жамолзода Ботир томонга ўгирилди.

— Хўш, Ботир, ишларинг нечук? Отпусага чиқдингми?

— Яхши, — деди Ботир. — Ишлар кетяпти. Отпусага чиқдим. Ваъдага мувофиқ, мана, келдим.

— Жуда яхши қипсан. Мана, Гулгинахоним бизнинг ихтиёримизда. Кўриб турибсан, санинг келишинга янги машина олдик. Кўккўлга борамиз, Низомий мақбарасини кўрасан, Шушага, Шамахага олиб бораман. Тўғрими, Гулгинахоним?

Гулгина чапдастик билан машина рулини бошқараркан, мийиғида кулиб «бали» деди.

— Эсингиздами, Ботир муаллим, — деди Гулгина кўзини йўлдан олмай, — бултур ман Ҳиндистонга бораман деган эдим.

— Ҳа, дарвоқе, эсимда, бормадингизми?

— Бормай бўпти, — деди бирдан Жамолзода. — Бориб келдик.

— Шунақами. — Ботир Гулгинага юзланди. — Ахир сиз у ёқда турмушга чиқмоқчи эдингиз-ку.

Гулгина хандон отиб кулди:

— Тегмоқчи эдим, Жалил муаллим қўймади...

Кечки овқатдан кейин Ботир ҳовлидаги скамейкада дам олиб ўтирган эди, Жамолзода билан Гулгина унинг ёнига келди.

— Кинога кирамизми? — деди Жамолзода.

— Унчалик тушгим йўқ.

— Нега? — деди Гулгина. — «Тақдир ҳокими» деган ҳиндча фильм экан-ку, юринг, бирга кирамиз. Еки ҳинд фильмлари сизга ёқмайдами?

Ҳинд фильмларини Ботир унчалик хуш кўрмайди. Аксарияти эртакнамо, воқеалар давом этади-этади-да, охирида ҳамма қаҳрамонлари мурод-мақсадига етиб, фильм тугайди.

Бу фикрларини уларга айтмади. Кўриниб турибдики, Гулгина ҳинд фильмларига ўч экан. Аслида қайси йигит-қиз ҳинд киносига ўч эмас! Майли, ҳафсаласи пир бўлмасин. Умуман ҳайратга тушмасликдан кўра ҳамма нарсадан ҳайратланган яхшироқ, деган эди кимдир.

— Кетдик, Ботир, — деди Жамолзода, — барибир битта ўзинг зерикиб ўтирасан. Журналист дегани ҳамма нарсани кўриши керак. Яхшининг яхшилигини, ёмоннинг ёмонлигини билиш учун ҳам сабр билан кўрмоқ ва ўқимоқ лозим. Баъзи танқидчиларга ўхшаб ўзинг кўрмай ёки ўқимай, бировлардан эшитганинг бўйича фикр юритиши инсофдан эмас.

Рассомнинг бу гапларидан кейин Ботир ноилож ўрнидан кўзгалди.

Фильмдан сўнг учаласи хиёбонда сайр қилишди.

— Ҳинд кинолари менга ёқади. Одамнинг завқини келтиради, мудраб ётган юракларни ҳам уйғотиб юборади. Яшашга, ҳаётни севишга ўргатади.

— Қип-қизил киношунос экансиз-ку.

Ботирнинг оғзидан беихтиёр чиқиб кетган бу гапдан Жамолзода кулиб юборди, қиз эса бироз сергак тортди. Буни Ботир ҳам пайқайди.

— Узр, ранжиманг, ҳазиллашдим, — деди Гулгинага.

Улар неон чироқлар сутдай ёритиб турган йўлакдан гўё қадамини санаётгандай бир-бир босиб боришарди.

— Ботир муаллим, — деди Гулгина шартта юришдан тўхтаб, — биласизми, ман Ҳиндистонга кетмоқчиман. — Томдан тараша тушгандай айтилган бу гапдан Ботир гангиб қолди. Бу қизнинг эси жойидами ўзи? — Бирон-бир ҳинд йигитига турмушга чиқаман. У ерда яшагим келади.

Орага оғир жимлик чўкди. Бу сукунатни Гулгина туфлисининг тўқ-тўқ этиб бетон плитага урилиши ва денгизнинг салобатли шовуллаши бузарди, холос...

— Хўш, Ҳиндистонда аҳвол қалай экан? — деди Ботир.

Гулгина ҳам ҳозир ўша суҳбатни эслаб кетаётган экан чоғи, орқасига ўгирилиб Ботирга қаради.

— Едингиздан чиқмапти-да, — деди кулиб. — Ун марта эшитгандан бир марта кўрган афзал, дейишади-ку.

Гапга Жамолзода аралашди:

— Шу қадар тиланчилар кўпки, ҳатто юришга қийналасан. Аммо бойлари ҳам бор, э, нимасини айтасан, унақа-бунақа бой эмас. Бизни бир тўйга таклиф қилишди. Э, бунақа тўйни умримда кўрган эмасман. Бизнинг Кавказ тўйларини мақташади, ҳаддан зиёд катта, дабдабали дейишади. У тўйнинг олдида бизнинг тўйлар оддий бир зиёфатдай гап.

Шаҳарга киргач, уларнинг суҳбати узилди. Ботир Боку кўчаларини томоша қилиб борарди.

— Энди гап бундай, — деди Жамолзода. — Ҳозир «Озарбайжон» меҳмонхонасига борамиз. Бугун даминг ол. Эртага эрталаб чиқиб кетамиз.

— Балки бир-икки кун шаҳарни айланармиз. Мен таниш-билишларимни кўрсам.

— Кўрасан, ҳаммасига улгурасан. Вақтинг бемалол-ку. Димиқиб ётган шаҳарда нима бор. Аввал тоғларга чиқайлик, Озарбайжон табиати билан таниш. Кейин, кетишингга бир-икки кун қолганда томоша қилаверасан шаҳарни.

Машина денгиз соҳилида жойлашган ўн олти қаватли «Озарбайжон» меҳмонхонаси олдида тўхтади. Улар ичкарига киришди. Гулгина машинада қолди.

— Сан шу ерда бир нафас ўтириб тур,— деди-да, ўзи бир хонага кириб кетди.

Ботир юмшоқ креслога чўкди. Утиб-қайтаётганларга разм солди. Аксарияти ажнабийлар. «Оддийроғи ҳам бўлаверар эди. Ҳеч паст кетмайди-да бу одам», деб хаёлидан ўтказди. Рўпарадаги буфетга бориб бир стакан муздай мандарин шарбати ичди. Унгача Жамолзода қайтиб чиқди.

— Паспортигни бер.

Хужжатларни расмийлаштиргач, еттинчи қаватга чиқшди. Бир кишилик хона экан.

— Қалай, маъқулли? — деб сўради Жамолзода.

Унинг бу саволида «кўрдирингми қудратимни?» деган мақтаниш ҳисси акс этди. Ботир балконга чиқадиган эшикни очаркан, жуда зўр, деди. Балкон денгиз томонда. Юқоридан қараганда денгиз оёқ остидагидай чайқалиб ётипти. Меҳмонхона билан денгиз орасида йўл ва қалин дарахтзор — хиёбон. Ажойиб манзара.

— Кечаси уйқудан қолгансан,— деди Жамолзода.— Йўлда чарчагансан. Бир-икки соат ухлаб, дамингни ол. Биз соат иккида келамиз. Бирга тушлик қиламиз.

— Балки бугун сизлар ҳам ўз ишларингиз...

Жамолзода унинг гапини кесди:

— Илтимос, гапини чўзма. Бокуга келдингми, энди инон-ихтиёринг бизда. Қачонки Тошкентга учадиган самолётга ўтирасан, шундан кейин ўз ихтиёринг ўзингда бўлади. Унгача нима десам қулонингни қимирлатмай кетаверасан. Келишдикми? Ҳозирча хайр. Яхши дам ол.

Жамолзода унинг гапини ҳам эшитмай эшикни ёпиб чиқиб кетди.

Ботир кийимларини жойлаштирди-да, душга тушди. Чарчоқлари ёзилиб, ўзини қушдай енгил ҳис этди. Бироз чўзилди, кўзини юмиб ҳеч нарса ни ўйламай ётишга аҳд қилди. Лекин буни эплаб бўлса экан. Одамзоднинг хаёлисиз турмоғи гумон. Самолётда бирга келган ҳамроҳи ёдига тушди. Меҳмонхонага жойлаша олдимики? Ўғлимни уйлантираман, деб шунча йўлдан сарсон бўлиб келибди-я... Ярим соатлар ором олмоқни ўйлади. Эрта-лаб қизигида билинмагани, энди сезиляпти чарчагани...

Эшикнинг тақиллаганидан уйғониб кетди. Ўрнидан сакраб турди.

— Ҳозир...

Апил-тапил кийиниб эшикни очди: Жамолзода.

— Қалай, ухладингми? — деди у хонага кириб.— Қани, кийин, кетдик, пастда Гулгинахоним кутиб турипти. Қорнинг ҳам пиёз пўсти бўлиб кетгандир.

Улар пастга тушишганда меҳмонхона олдидаги майдончада Гулгина машина эшигини очиб ўтирарди. Унинг эгини ҳиндий юпқа кўйлак, пардоз-андозни янгиланган шекилли, боягидан ҳам очилиб кетган, кулиб турарди. Ботирни кўриши ҳамона қўлини кўтариб салом берди.

Гулгина машина рулини Ичкари шаҳар томонга бурди.

— Боқунинг Ичаришаҳрини кўрганмисиз, Ботир муаллим? — деб сўради Гулгина.

— Бир марта борганман, лекин батафсил айланиб чиққанам йўқ.

— Қадимда карвонсарой бўлган жой бор, ҳозир миллий хўрақлар тайёрлайдиган емакхона қурилган. Ўша

ерга борамиз,— деди Жамолзода.— Бокуга келдингми, унинг ўзига хос жойларини кўр, миллий хўрақларидан тановул қил. Ресторан ҳамма жойда бор ва асосан бир хил.

Машина баланд-паст тор кўчалардан бориб, кичикроқ бир майдонда тўхтади. Атроф қадимги ғиштлардан тикланган девор. Майдонга мусулмон ғишт тўшалган. Рўпарадаги бағдоди дарвоза тепасига электр чироқлар билан «Карвонсарой» деб ёзилган.

— Карвонсарой номи сақлаб қолинган экан-да,— деди Ботир ёзувга қараб.

— Албатта-да. Аслида шундай қилинган тузук. Акс ҳолда, биласанми, қадимий жойларга бугунги кун тушунчасидаги номлар берилса, унинг тарихийлиги йўқолади.— Жамолзода дарвозадан ичкарига бошлар экан, сўзида давом этди.— Масалан, мана шу емакхонага ҳамма жойдагидек, «Бинафша», «Лола», «Гулчеҳра», «Наргиз» деб ном қўйса, манимча, кулгили бўлур эди.

Дарвозадан ичкарига киргач, чоғроқ майдон, ўртада мўъжазгина ҳовуз, унда фаввора отилиб турибди. Майдоннинг атрофида қатор хужралар. Жамолзода уларнинг бирига бошлади. Хужра унча катта эмас, нари борса ўн киши сиғади. Уртага хонтахта қўйилган. Атрофига бир қарич баландликда ўтиргич. Хона нимқоронғи, салқин.

Миллий кийим кийган ёш йигит кириб келди.

— Хош галмишсиниз!

Жамолзода ташаккур билдирди-да, тез-тез гапириб нималарнидир тушунтирди. Йигит «дуз» дедию чиқиб кетди. Бир зумда катта думалоқ лаъли кўтариб кирди. Унда нон, чой, турли кўкатлар, қант бор эди. Мезбон армудига чой қўйиб Ботирга узатаркан:

— Таъбингга қараб қантдан сол. Чурек²дан ол,— деди.

Улар бир стакан чойни ичиб бўлар-бўлмас бояги йигит кабоб олиб кирди.

Бир оздан кейин хизмат қилувчи йигит учта ликопчада хамирдан қилинган овқат қўйиб кетди. Кабобдан сўнг мезбон янги таомга таклиф қилди.

— Бунинг отини кутаб деймиз,— деди Жамолзода. Учбурчак шаклида тугилиб, ичига қийма солинган таомни узун қилиб ўради.— Одатда буни мана бундай қилиб қўлда ейилади.

Жамолзоданинг астойдил тушунтиришидан Гулгина кулиб юборди.

— Худди ажнабийларга уқтиргандай ҳижолаб тушунтирасиз-а. Ахир Ботир муаллим чет элдан келмаганку. Балки буларда ҳам бордир бунақа хўрак.

— Бизда ҳам бор,— деди Ботир.— Фақат номи бошқача.

«Ўзимизнинг ғилминдига ўхшар экану, фақат ичига атала ўрнига ғўшт солинаркан-да», деб ўйлади Ботир. Овқатдан сўнг Жамолзода ташқарига эмас, ўнг қўлдаги бир эшикка томон юрди.

— Энди пастга тушамиз. Келганингда кўриб кетгин-да.

Жамолзода зинадан пастга туша бошлади. Унинг ортидан Ботир билан Гулгина эргашди. Ташқарида кун қизиган, жазирама. Бу ер эса салқин. Бирон жойига кондиционер ўрнатилганмики, деган хаёл билан Ботир билдирмай атрофга разм солди. Ҳеч қаерда ҳеч нарса кўринмади. Хонанинг эни уч-тўрт, узунлиги эса ўн метрдан зиёд чиқади. Стол-стуллар қўйилган. Бир чеккасида буфет. Турли ноз-неъматлар, шарбатлар, салқин

¹ Нок шаклидаги стакан.

² Чурек — нон.

ичимликлар. Магнитофонда қайсидир озарбайжон хонандаси куйламоқда. Бурчакдаги столда бир йигит билан қиз бурни-бурнига теккудай бўлиб пичирлашяпти. Нариги столда эса тўрт йигит нима ҳақдадир овозини баланд қўйиб баҳслашяпти.

— Бу Карвонсаройнинг остки хоналари,— деди Жамолзода.— Яқинда очилди. Бу ёқда яна хоналар бор.— У чап томонга юрди. Бу хона олдингисидан ҳам катта. Унинг эшиги қалин, қоп-қора. Кўринишидан жуда оғирга ўхшайди. Куч билан итариб ёпиб-очиларкан. Қаттиқ дарахтдан ишланган шекилли. Хонанинг ўртасида узун стол, устига оппоқ дастурхон солинган. Айлантриб стул қўйиб чиқилган. Эллик-олтмиш одам бемалол сиғади.— Бу ерда ҳозир турли зиёфатлар ўтказилади. Нариги томонда бундан сал кичикроқ яна битта хона бор.

Карвонсаройнинг ҳамма хоналарини айланиб кўришди. Ботирнинг хаёлини ҳар бир халқ ўз ўтмишини қадрлаши лозимлиги, келажагини ўйлаган халқ шундай йўл тутиши ҳақидаги фикрлар банд қилди. Ҳозир кўрганлари бунинг бир мисоли эди...

* * *

Уйга қайтиб келгач, Гулгина отасидан сўради:

— Нечун айтмадингиз бор гапни?

Жамолзода ҳовлидаги тўқима креслога чўкиб, сигарет тутатди. Қизига бир қараб олди-да, оҳиста деди:

— Томдан тараша тушгандай нима дейман... Мавриди келса айтарман... Ҳали шу ерда-ку.

Унинг сўзлари шу қадар вазмин ва маҳзун чиқдики, беихтиёр иккови ҳам жиддийлашиб, хаёл дарёсига шўнғидилар. Жамолзода сигарет тутунини чуқур-чуқур тортаркан, марҳума хотинини эслаб кетди. Қандай ажойиб аёл эди у. Орадан неччи йил ўтиб кетди, аммо Жамолзода уни сира унутолмайди.

Шундай кезларда у ёлғиз қолишни, тўйиб-тўйиб хаёл суришни истайди. Ҳозир ҳам кўнгли шуни тусади. Бироқ бундай кайфиятга тушганини Гулгинага билдирмасликка ҳаракат қилади. Билиб қолса қўймайди у, бир амаллаб хаёлини чалғитади. Лекин Жамолзода ўша ўй сира фикрини тарк этмаслигини хоҳлайди баъзан.

Сигарет қолдигини оёғининг тагига ташлаб пошнаси билан эзғилаб ўчирди-да, зўрма-зўраки жилмайиб ўрнидан турди.

— Сен энди бориб дамингни ол. Эртага узоқ йўл юрамиз, чарчайсан. Ман бироз ишламоқчиман,— деди.

— Сиз ҳам ором олинг. Саҳар тургансиз. Сабоҳ яна тонгла уйғониш лозим.

Жамолзода Гулгинанинг пешонасига тушиб турган кўнғироқ сочларини эҳтиётлаб силади.

— Ҳозирча чарчаганим билинмаяпти. Озгина бўлса-да, ишлаш кайфиятим бор.

* * *

Тақдир тақозоси билан рассом Жалил Жамолзода анча кеч уйланди. Аввал ўқши деди, кейин сал ўзимни тиклаб олай деди, хуллас, ёши ўттиздан ошиб кетди. Бу орада у рассом сифатида кўзга кўриниб қолди. Унинг асарлари нуфузли кўргазмаларда намоиш қилинар, матбуотда Жамолзода ижоди хусусида баҳс-мунозаралар авжига чиққанди.

Ана шундай ажойиб кунларнинг бирида тақдир уни Мадина билан учраштирди.

Иссиқ ҳаммомдан чиққан Жамолзода Боқунинг шамолига дуч келдию хасталанди. Врачга учрашган эди, қаттиқ шамоллабсиз деб, пенициллин билан витамин ёзиб берди. Ҳар биридан ўнтадан укол олмасиз, деди.

Эртаси кун дориларни кўтариб «Процедурная» деган хонанинг эшигини тақиллатди. Кириб, деган рухсат олгач, ичкарига қадам ташлади. Қош-кўзи попуқдай, қадди-қомати сарвайд қиз унинг қўлидан қоғозию дориларини олди. Бу — Мадина эди.

У бу хонага йигирма кун қатнади. Бу орада Мадина билан анча яқинлашиб қолди. Ҳатто бир-бирига телефон номерларини беришди. Жамолзода соғайиб кетди. Аммо ҳамшира Мадинани унутолмади. Гўё дорилар билан бирга юрак кўрини ҳам унинг томирларига юборган эди. Рассомнинг қон томирларида Мадинанинг меҳри ҳам айланарди.

У бир-икки марта поликлиникага кўнғироқ қилиб, Мадина билан гаплашди. Лекин симлар орқали бўлган мулоқот уни қаноатлантирмади. Энди у Мадинани сўраб борадиган одат чиқарди. Мадина аввалига уялди, қўйинг, битта-яримта кўриб қолса гап қилади, деди. Бироқ Жамолзода фикрдан қайтадиганлардан эмасди.

Аста-секин Жамолзода билан Мадинани биргаликда кинода, театрда, концертларда кўришди.

Ота-онасидан эрта айрилиб ёлғизлик уқубатларини бошидан кечирган Жалил Жамолзоданинг хонадонига қуёш нури яқинлашмоқда, ой шуъласи тушмоқда эди.

Орадан олти ой ўтар-ўтмас уларнинг тўйи бўлди.

Мадина тасвирий санъатни ҳаддан зиёд яхши кўрар, жаҳон классик рассомлари, уларнинг асарларидан хабардор эди. Бу аввалига Жамолзодани ҳайратга солди. Бора-бора кўникди, тақдир шундай умр йўлдошини раво кўрганидан ич-ичидан севинди.

Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ экан. Жамолзоданинг ҳам ёруғ кунлари келди.

Мадина бутун умрини, ҳаётини, куч-қувватини Жамолзодага, унинг истеъдоди равнақиға бағишлади. Ишини ҳам йиғиштирди. Рўзғор ташвишларини ўз зиммасига олиб, эрини барча юмушлардан озод этди. Жамолзода батамом ижодга берилди. Фақат Мадина овқатга таклиф этганда хонасидан чиқиб тановул қилар, кейин яна ишга шўнғиб кетарди. У тарих ҳақидаги ҳужжатли, илмий, бадий асарларни, қомусларни ўқиб-ўрганар, шулар асосида тарихий шахсларнинг сиймосини холостага туширарди. Унинг қатъий режалари бор: Низомий, Бобак, Фузулий, Нотавон, Насимий, Воқиф, Видодий, Ҳожибеков сингари озарбайжон халқининг ўтмишида ёруғ юлдуз каби порлаб турган сиймоларнинг образини яратмоқни ҳаётининг, ижодининг мазмуни деб тушунди. Шу эзгу ният йўлида бир неча полотнолар яратди. Улар жамоатчилик, мутахассислар томонидан турлича баҳоланди. Хусусан, миллий қахрамон Бобак образи тасвирланган асари кўп мунозараларга сабаб бўлди. Бундан баъзан кўнгли ўқсир, гоҳо «демак, асарда нимадир бор эканки, у ҳақда шунча баҳслашишяпти, акс ҳолда бир чеккада эътиборсиз қолиб кета-верар эди-да», деб ўзига ўзи таскин берарди. Шундай кезларда Мадинахоним унинг кўнглини кўтарар, асар хусусида фикрлар кўзғалгани маъқул, деб уни овутарди. Бу ҳам етмас ярим ҳазил, ярим чин оҳангда ашула айтиб хаёлини чалғитарди.

— Ман Баҳруз¹ хаёлли бир рассом ўлсам,
Гўярчин алини чакардим сани.
Тоғлоринг устина булутдек энан
Сиёҳ тэлларингни чакардим сани.
Илҳом парисини чак десайдилар,
Зухро улдузини чак десайдилар,
Гунашин ўзини чак десайдилар,
Гунаш жамолингни чакардим сани...

¹ Баҳруз Кангарли — XIX аср охири ва XX аср бошида яшаб ижод этган озарбайжон классик рассоми.

Шундай деб у кулар, Жамолзодага ҳазиллашарди...
— Билдингми, азизим. Рассом ўлсанг Баҳруз хаёлли ўл, йўқса ижод заҳмати чакмаинг на лозимди?!
Жамолзоданинг чеҳраси ёришиб, Мадинахонимнинг пешонасидан авайлаб ўпиб кўярди...

* * *

Ботир эрта уйғонди. Одати шунақа: бирон жойга борса кўникунча бир-икки кун яхши ухлаёлмайди. Кеч ётади, эрта туради.

Шифтга қараб ётиб ўйга толди. Ҳадемай отланадиган сафари ҳақида ўйлади. Кўккўлни жуда мақташади. Ростданам гўзал жоймикан? Ўзимизнинг Омонқўтонга, Шоҳимардону Бахмалга ўхшаган жойлардир-да. Хаёлан Кўккўлни Кўлиқуббонга менгзади.

Фикрлари айланиб Гулгинага келди. Уни ўйлаши билан юраги ўйнаб кетади. Кеча эрталаб самолётда келаётганда ҳам шундай бўлган эди. Одам бировни яхши кўриб қолса шундай ҳолга тушади. Сочидаги илк учрашувдан буён хаёлида Гулгина... Аммо у-чи? Севармикан? Ўшанда аниқ бир гап айтмади-ку. Нима учун йиғлади ўшанда? Еки бирон яхши кўргани бормикан? У ҳолда нега очигини гапирмади?

Энди дадил айтади дардини. Аниқ жавобини сўрайди. Жамолзодага ёради кўнглини. Аслида шунинг учун келмадими Бокуга... Турмушга чиқмагани аниқ. Отасиникида экан-ку.

«Гулгина... У Ўзбекистонга кетишга кўнармикан?.. Менинг ота-онам нима дейди ҳали?.. Тақдиримиз кўшилган бўлса нима қипти. Кечаги одамнинг ўғли ҳам шу ердан уйланыпти экан-ку...»

Бу саволу ўйлардан унинг боши шишиб кетди. Ўйлайверса охири йўқ. Бири-бирини етаклаб келаверади. У ўрнидан туриб бироз бадантарбия қилди-да, ювингани ваннахонага ўтди...

Ботир уч йил олдин университетни битирди. Ҳамон бўйдоқ. Ота-онаси қачондан бери қистайди уйлангин деб. Бугун бу дейди, эрта у. Кунлар, ойлар, йиллар ўтиб боряпти. Унча-мунча қизлар ёқмайди. Бирини озгин деса, иккинчисини семиз дейди. Бошқасининг сочи ёқмаса, яна бири пакана. Ота-онаси сенга осмондаги ойни қаердан оламиз деб, жаҳли чиқади. Кошки шунга яраша ўзи қизларнинг ақлини шошириб қўядиган даражада хушрўй йигит бўлса экан. Қотма, қорача юзларида катта-катта кўзлари ўйнаб турибди, озгинлигидан новча бўйи яна новчароқ кўринади. Шу ҳолига бу кишининг дидлари нозиклигига, талаблари юксаклигига ўласанми...

Хўш, йилда бир насиб этадиган, одамлар кечаю кундуз орзиқиб кутадиган отпускани олиб, Боку кўчаларида нега дайдиб юрибди? Севгининг қудрати эмасми бу?

Арчилган тухумдай қилиб соқолини қиртишлади, «Комондор»дан сепди. Кийинди. Соатига қаради: етти ярим. У-ҳ-ў, ҳали барвақт-ку. Сўфи азон айтмай туриб эгарланган отдек сафарга шай эди. «Жамолзода кўрсаям ҳайрон қолади-да, ухламай чиқдингми деб... Шуниси яхши-да, бировни куттириб қўйиш одобдан эмас...»

Столдаги «Баки» деган йўл кўрсаткичнинг тахини ёзиб кўз югуртирди. У ҳали фикрини жамлаб улгурмаган ҳам эдики, эшик тақиллади. Чўчиб тушганидан қўли титраб кетди. «Келди, яхшиям эртароқ турганим...» У эшик томон йўналди...

Улар шаҳардан чиқишганда соат энди саккиз ярим эди.

— Бу ёғида юриш осон,— деди Гулгина Ботирга ўгирилиб.— Шаҳарнинг ичида транспорт кўп, одамнинг асаблари толиб кетади. Шаҳарда икки соат юргандан

кўра мана бунақа йўлда тўрт соат йўл босиш осонроқ. Машина тобора тезлашди. Бундан Гулгинанинг ўзи ҳам завқ олди шекилли, ўриндиққа жойлашиброқ ўтирди-да, тезликни баттар оширди. Унинг нозик қўллари руль чамбарагини гоҳ ўнгга, гоҳ чапга енгил айлантларар, ҳаракатлари аниқ ва эпчил эди. Гулгинанинг орқасида ўтирган Жамолзода Ботир томонга бурилди.

— Хўш, Ботир, қалай дам олдинг?

— Яхши, Жалил муаллим, ташаккур,— деди Ботир.

— Тўғри Кўккўлга борамизми ёки йўлдаги шаҳарларни ҳам кўриб ўтамизми?

Ботир кулди:

— Тошкентга учадиган самолётга чиққунимча инонихтиёрим сизда, машинанинг калити билан рули эса Гулгинахонимнинг қўлида. Нариги дунёга десангиз ҳам кетавераман. Миқ дейиш йўқ.

Улар сув омборига келишганда вақт пешиндан оққан эди. Сув омбори дегани денгиздай чайқалиб ётарди.

— Жуда катта экан-ку,— деди Ботир кўз илғамас уфққа қараб.

— Ҳа, чўх буюк кўл.— Жамолзоданинг сўзларида фахр-ифтихор туйғулари барқ уриб турарди.— Эни ўн етти, бўйи етмиш километр.

— Ў-ҳу!

Хўш нарида катер кўринди.

— Жалил муаллим, катерга тушамизми? — деди Гулгина.

Жамолзода Ботирга қаради. Ботир ҳам шуни истаб турган, Гулгинанинг таклифи айнан унинг кўнглидаги гап эди. Шу боис ҳеч иккиланмай рози бўлди.

Ўша томонга юришди. Жамолзода катер ҳайдовчисини имлаб чақирди.

Катер кўлнинг ўртасига қараб шитоб билан сузиб борарди. Бу жуда ҳам гаштли, одамнинг завқини келтирарди. Ботир кўлнинг соҳилларига кўз югуртирди: кўм-кўк. Унинг нигоҳи Гулгинага тушди. Қиз ҳам атрофга завқ ила боқар, кўринишидан ички бир ҳаяжон унинг туйғуларини жўш урдирарди. У ўзини босолмади, овозини баралла қўйиб шеър ўқиди:

Қўй, эй булбул, тин, эй довул, ки хоҳиш

истироҳатдир.

Бу ерларда илинжим йўқ, юпанчим бир саёҳатдир.

Жамолзода унинг шеър ўқишидан завқланиб ўтирар, Ботир эса Гулгинанинг шамол тўзғитаётган сочларидан, нозик қўлларининг нафис ҳаракатларидан кўз узолмасди. Қиз эса тобора жўшиб шеър ўқирди. Бу шеър бултур Қора денгиз соҳилидаги суҳбатни ёдига солди.

Чамаси, Гулгинанинг ҳам эсига ўша суҳбат тушди чоғи, шеърни тугатди-да, Ботирга қаради.

— Сиз-да гўзал ўқижорсиз, Ботир муаллим. Бир шеър ўқинг. На ажаб манзара бу.

Жамолзода уларнинг суҳбатини тинглаб, кулиб ўтирарди. Бу жойларнинг гўзаллигини, кўлда сайр қилиш завқли эканлигини у биледи, кўп бор туйган бу туйғуни. Бироқ бу сўлим соҳилларга келавериб, асар чизиш асосида унга термилавериб, ҳаммаси таниш бўлиб, бир мунча кўникиб кетган. Аслида шундай, ҳар қандай гўзал жойни ҳам одам қайта-қайта кўраверса, унинг гўзаллигига кўзи ўрганиб қолади.

— Ўқи, Ботир,— деди Жамолзода ҳам,— ўзбекча ўқи, бир эшитайлик.

Ботир қиздан нигоҳини ололмас, гўё унинг сеҳрига тушиб қолгандай эди. Ўша ўтиришда ғазал ўқий бошлади:

Қайси уйнинг шамидир у, қайси жойда хонаси.

Ўртада жонни, сўранг, кимнинг эрур жононаси!

Ботир худди бу сўзларни ўзи Гулгинага айтаётган каби ўқир, баъзан қўлини унга томон чўзиб юборганини ўзи ҳам сезмай қоларди:

**Ераб, ул ой юзли, юлдуз чехрали олий нишон,
Қайси коннинг гавҳари, кимнинг эрур дурдонаси!
Қилди ичмасдан лабининг бодаси дилни хароб,
Кимга улфат, ким эрур ҳамкоса, ҳам паймонаси!**

Гулгина Ботирнинг ғазал ўқишини завқ билан кузатар, мисралар узра тизилган шўхчан оҳанг унинг дилини яйратарди.

Ботир ғазални тугатгач, Гулгина ҳаяжонини яширолмади:

— Чўх гўзал ғазал! Ташаккур сиза, Ботир муаллим. Маним руҳимга лаззат бахш этди. Раҳмат сизга!

III

Этибор берганмисиз, на қуруқликда, на ҳаводаю на сувда текис йўл бор. Машина-ку тинмай лўхчигани майли — унинг ғилдираги ер узра айланади, аммо самолёт билан кема-чи? Уларга нима халақит беради? Бўм-бўш ҳавода учиб бораётган самолёт бирдан нотекис йўлга туриб қолган машинадек тўқир-тўқир қилади, бир кўтарилади, бир пастга тушади. Кема ҳам шу — гоҳ тинч сузади, гоҳо бешикдай чайқалади.

Инсон ҳаёти ҳам ана шу йўлларга ўхшайди: баъзан бир текис, силлиқ давом этади, баъзан остин-устун бўлиб кетади.

Жалил Жамолзода билан Мадинахонимнинг ҳаёти ширин, улардан бахтли одам йўқ эди. Муҳаббат бобида ҳам ҳавас қилса қилгудек эди улар. Лекин бу ширин ҳаёт узоқ чўзилмади. Уларнинг турмуш қурганига беш йилдан ошди. Шу йиллар давомида икковининг ҳам бир нарсадан кўнгли ярим. Бу — фарзандсизлик доғи. Жамолзодадан ҳам кўпроқ Мадина эзиларди. У ажойиб ўғил-қизлар кўришни, улар отаси каби истеъдодли бўлишини орзу қиларди. Жамолзода уни не-не врачларга кўрсатмади. Йиллар ўтаверди, бироқ натижа йўқ. Жамолзода унга таскин беради: «Майли, сан сиқилма, бир кунмас — бир кун фарзанд кўрамаиз. Борди-ю, пешонамизга фарзандсизлик ёзилган бўлса, унда ҳам қайғурма. Энг муҳими, ман сани севаман, манга кўрсатаётган яхшиликларингни, фидойилигингни сира унутмайман. Яратган асарларим — бизнинг фарзандларимиз... Хотиним туғмади, деб ман мутлақо ранжимайман...»

Таскин керак, таскин яхши. Лекин таскиннинг ўзи билан иш битмайди-да. Шундай онлар бўладики, фарзандсизлик дунёдаги энг оғир бахтсизлик бўлиб туюлади. Ана шунда жамики омаду бахтлар бир пулга айланади. Дунёдан воз кечиб юборгиси келади одамнинг.

Эрта-ю кеч ижод билан машғул Жамолзода эҳтимол бундай ҳолга тушмагандир. Аммо Мадинахонимни бунақа туйғу неча бор ўраб-чирмаган.

Йиллар ўтган сари унинг ўйлайдигани шу бўлиб қолди. Жамолзода хотинининг ҳаёлини чалғитишга қанча уринмасин, таскин бериб овутмасин, фойдаси йўқ. Елғиз қолган кезлари йиғлаётган дилининг охи кўз ёшларга айланиб ташқарига сизиб чиқади. «Ман бахтсиз аёл эканман. Узим бахтсиз бўла қолсам ҳам гўрга эди, бир йигитнинг ҳам бахтини қаро қилдим. У мани қанчалик яхши кўради. Узим-чи? Узиз ҳаётим кўмир. Узига ўхшаган ақлли, истеъдодли йигитлар ато этаман, деб ният қилувдим... Қани улар?!»

Ким унинг дардига даво топса у бутун борлигини, мол-мулкини беришга тайёр. Фақат фарзанд кўрса,

суюкли эрига паҳлавон ўғил туғиб берса бас. Булар орзу, хаёл эди, холос.

Жамолзода узоқ районларга ижодий командировкаларга кетганида Мадинахоним ҳайҳотдай ҳовлида ўтириб эртадан кечгача хаёл сурарди. Қани энди мана шу ҳовлида рассом Жалил Жамолзоданинг ўғил-қизлари қий-чувлашиб юришса. Униси бориб отасининг чала ишини ағдариб юборса, буниси бўёғини тўкиб ташласа... Мадинахоним уларни уришмасди, баъзи оналарга ўхшаб қарғамасди. Юмшоқ жойларига астагина уриб ағнаган эскизларни жойига — Жамолзода қандай ўрнатган бўлса шундай тўғрилаб қўярди, бўёқ тўкилган полни ёғ тушса ялагудек қилиб артиб оларди. Эри командировкадан чарчаб келганда болаларининг бири у елкасига, бири бу елкасига осилса майли эди. Мадинахоним уларга танбеҳ берар эди: «Тинч ўтиринглар, отанг толиқиб келган, дам олсин». Жамолзода хоҳолаб кулади: «Қўявер, Мадина, ўйнашаверсин, чарчаганим йўқ. Буларнинг ўйинини кўрсам чарчоқларим тарқаб кетади, руҳим енгиллашади...»

Бу ўй-хаёлларнинг охири кўринса экан. Ҳаммаси сароб, мисоли туш...

Темирни занг чиритади, одамни ғам қаритади, деганлари рост. Тубсиз ўйлар аста-секин Мадинахонимни қурт каби емирди. У ичини қурт еган нақш олмага айланди. Сиртдан қарасангиз яшнаб турибди, аммо ичи... Ичидан завоқ кетган ҳар қандай нарсанинг ҳам, жонзотнинг ҳам умри қисқа. Ҳаётнинг шафқатсиз бу қонуни Мадинахонимни ҳам четлаб ўтмади. У хафақон касалига чалинди. Бу Жамолзодани қаттиқ ташвишга солди. Энди унинг ҳаёлини фарзандсизлик доғидан кўра хотинини бу хасталиқдан фориг этиш банд қилди. Кўп врачларга, таниш профессорларга кўрсатди. Ҳаммасининг фикри бир: сиқилмасин, ҳеч нарсани ўйламасин, ўйнаб-кулиб юрсин. Бу насихатларни эшитавериб, Мадинахонимнинг қулоқлари том битди. Лекин бир лаҳза ҳам ўйламай туролмайди. Эри билан гаплашиб туради-ю, ҳаёли бошқа нарсаларда юради. Буни Жамолзода сезади, лекин иложи қанча. Бировнинг ҳаёлини жиповлаб бўлмаса...

Мадинахонимни шу дарди бедаводан фориг этиш учун турли жойларга саёҳатларга, курортларга олиб борди. Шуни деб ойнаб қўлига мўйқалам олмади. Кошки, лоқал қилча фойда берса, Мадинахонимнинг қарашлари сўлғин, юзлари ғамгин бўла борди. Ейдиган таомининг тайини йўқ. Ҳаракатлари ҳам олдингидай чаққон, абжир эмас. Баъзан Жамолзода уни зимдан кузатиб ўтирарди-да, юрак-бағри эзилиб кетади. Пешонаси шўр одам эканман, деб тақдирдан нолийди...

Шу ўйлар, фикрий олишувлар билан бир неча йил ўтди. Бу йиллар Жамолзодага ҳам анча таъсир этди. Кўргазмаларда унинг янги асарлари яккам-дуккам кўринадиган бўлиб қолди. Буни санъатшунослар, мухлислар, касбдошлари сезмаслиги мумкин эмасди. Шу боис аста-секин унинг ижоди хусусида турфа фикрлар қўзғалди. Кимдир нафасни ростлаш даври деди, яна кимдир жиддийроқ асарга қўл ургандир деса, бошқаси йўқ, унинг истеъдоди сўнди, яратадиганини яратиб бўлди, деган фикр билдирди.

Хаста хотинининг саломатлиги йўлида елиб-югурган йиллари ҳам ўзи ҳақида пайдо бўлган фикрларга, қарашларга эътибор бермади. Қайси бир одамга, эй, азизим, маним талантим сўнгани йўқ, ҳали кўплаб бақувват асарлар яратишга қурбим ҳам, куч ва истеъдодим ҳам етади, фақат оилавий шароитим чатоқ, кўнглим нотинч, шунинг учун қўлимга мўйқалам ушлаёлмаяпман, агар билсанг, устахонага киришга вақт тополмаяпман, деб айтиб чиқади. Бунинг иложи йўқ. Майли, ким нима деса

Расми Х. Лутфуллаев
ишлаган.

деяверсин. Вақти келиб ҳамма фикрлар ёлгон, унинг истеъдодига нисбатан бўҳтон эканлигини исбот этади. Бунга унинг ишончи комил. Фақат суюклиси Мадинахоним тезроқ соғайиб кетса бас.

Бироқ бу кунлар ҳали у қадар яқин эмаслигини, аксинча, олдинда ҳозиргидан кўра оғирроқ ташвишлар кутиб турганини у билмасди. Қаердан билсин?..

Юраги сиқилиб юрган кунларнинг бирида ярим кечаси уйғониб кетди. У ёққа ағдарилди, бу ёққа ағдарилди, уйқуси келмади. Охири Мадинахонимни уйғотиб юбормаслик учун аста ўрнидан турди-да, устахонасига ўтди. Анчадан бери чала ётган ишини давом эттирмоқни хаёл қилди. Бир ойлاردан бери интизор ётган мўйқаламини қўлга олди. Ўзининг энг яхши кўрган шоири Фузулий портретини ишлаётган эди. Чала портретга олисдан термилди, узоқ термилди. Қайси жойга қайси ранг ишлатишни ўзича тасаввур этди. Фузулийнинг «сўр» радифли ғазалини хиргойи қилганча ишга киришди: «Кавокиб сайрини шаб то саҳар бедор ўландан сўр...»

У ишини, ижодини, бўёқлар ҳидини соғинган эди. Узоқ ишлади. Илҳом билан, берилиб ишлади, ҳузур қилди. Тонг отиб, чошгоҳ бўлиб кетганини ҳам сезмади. Ҳар кун тонг билан уйғониб уни чойга чақирадиган Мадинахоним бугун негадир жим. Балки ишига халақит бермай деб бу одатини тарк этдимикан? Ундай деса, ҳовлида шарпаси ҳам эшитилмайди-ку. Ёки қаттиқроқ ухлаб қолдимикан?

Жамолзода қилқаламини жойига қўйди, қўлини бўёқларини артди-да, устахонадан чиқди. Ҳовли, ошхона томон ҳам сув қуйгандек жимжит. Унинг юраги шувиллаб кетди. Нега турмади экан? Тез-тез юриб хобгоҳга кирди. Мадинахоним ўрнида ётар, аммо уйғоқ эди. Хайрият, деди ўзича.

— Узоқ ухлаб қопсанми, азизам? — деди хотинининг ёнига бораркан.

— Сиз шу ердамидингиз? — Эрининг бўёқ қўллари-га кўзи тушди-да: — Ишладингизми? Маним дардим билан овора бўлиб ишингиз ҳам қолиб кетди,— деди. Мадинахонимнинг овози жуда хаста чиқди.

— Санга нима бўлди, азизам? — Жамолзода шундай деб, хотинининг пешонасига қўлини қўйди.— Иссиғинг борга ўхшайди-ку. Врач чақирайми?

Мадинахоним чап қўлини кўрпадан чиқариб эрининг бўйнига ташлади.

— Унг қўлим билан ўнг оёғим тошдай оғир, қимирлатолмаяпман. Турай десам, туролмадим. Қарасам, сиз йўқсиз, келишингизни кутиб ётдим.

Жамолзода чап қўли билан хотинининг қўлидан олди, ўнг қўлини унинг орқасидан ўтказиб туришига ёрдамлашди. Аммо Мадинахоним туролмади... Унинг ўнг томони — бошдан-оёқ шол бўлиб қолган эди.

Шу куни улар бир-бирига термилиб йиғлади, узоқ йиғлади: «Бу кўргилик ҳам бор экан бошимизда. Фарзандсизлик, хафақон касали... Бу дардлар устига энди янги дард...»

IV

Қош қорайганда манзилга етиб келишди. Машинадан тушиши билан Ботирнинг юзига муздай шабада урилди. Кировободда ҳаво иссиқ, битта кўйлақда терлаб кетаётган одам бу ерда костюмсиз совқотади.

— Жуда салқин-ку,— деди Ботир.

— Бу ерда ҳаво доим шунақа салқин бўлади. Мана шу биз турган жой денгиз сатҳидан бир минг саккиз юз метр баланд.— Жамолзода Ботирнинг қўлтиғидан

олиб олдинга бошлади.— Ана Кўккўл.— Рўпарасида катта кўл кўринди.— Биласанми, бу кўлнинг пайдо бўлиши ҳақида бир ривоят бор. Айтишларича, XII асрнинг ажойиб кунларидан бирида кечаси жуда қаттиқ зилзила кўпган эмиш. Уша зилзила натижасида мана шу тоғларда еттита кўл пайдо бўлган. Кўккўл уларнинг энг каттаси. Шунинг учун уни кўллар қироли дейишади. «Қирол»нинг чуқурлиги юз метргача боради.— Ривоятнинг энг қизиқ жойи шундаки,— деб ҳикоясини давом эттирди Жамолзода,— ўша зилзила кечаси Низомий туғилган эмиш.

Ботир бу ривоятда чуқур рамзий маъно кўрди. Низомий ва мана бу кўл. Бири одамларга оби ҳаёт берса, иккинчиси маънавий озиқ бахш этади. Бири кўллар қироли, иккинчиси шеърят қироли. Бунинг устига иккаласининг ҳам умри боқий, асрлар давомида халқ хизматида...

Йўл юриб толиққан эдилар, вақтлороқ ётишди.

Одатига кўра Ботир барвақт турди. Жамолзода мириқиб ухларди. Уни безовта қилмаслик учун аста ташқарига чиқди. Кечаси ёмғир ёғиб ўтибди. Ҳаво тоза, қаймоқдай. Салқин этни жунжиктиради. Атроф шу қадар сокинки, ҳув нарида юрган одамнинг қадам шарпаси эшитилади.

Ботир меҳмонхонанинг чап томонига ўтди. Қаёққа қарамасин, кўм-кўк. Кўз яшнайдди, дил қувнайди. Утўланлар, дов-дарахтлар тунги ёмғирдан зумрад зираклар таққан. Қуёшнинг акси тушган шабнамлар эса кумуш каби ялтираб, кўзни қамаштиради. Дарахтлар оралаб симтўр тортилган. Унинг ичида жайронлар, охулар юрибди. Улар тонгги қуёш нурига ўзини тоблайдди. Ботир симтўрга яқинроқ борди. Ундан бир қадамгина нарида оппоқ оху. У чиройли кўзларини Ботирдан узмайди. Оху кўзлари... Унинг кўзларини қизларнинг кўзига ўхшатиш керакми ёки аксинча, қизларнинг кўзини унинг кўзига қиёслаш маъқулми? Бири биридан гўзал. Ботир оху кўзларини сира кўрмаган эди. Чиндан ҳам чиройли экан. У бунақа мафтункор кўзни умрида биринчи марта кўриши. Табиатнинг қудратига қойил қолди.

Жайрон ҳам, оху ҳам Ботирдан ҳайиқмас, ҳуркмасди. Қайтанга ундан нимадир умидвор сингари симтўрга яқинроқ келди. Ботир тўр устидан аста қўлини узатди. Оху чиройли бўйини қўзиб, унинг қўлини яламоққа тутинди. Ботир охунинг юзларини, бўйини силади. Силаркан, аъзойи-бадани жимирлаб кетди.

Бироздан сўнг Ботир ўзича оху билан хайрлашди-да, кўл томонга юрди. Рўпарада баланд тизма тоғлар. Гўё бир неча туя қаторасига чўккандай. Тоғлар ҳам кўм-кўк. Фақат энг баланд чўққиларда дарахт йўқ: тош. Оралиқ-оралиқлар оппоқ кўринади. Улар — қуёш нуридан яшириниб қолган қорлар. Балки бу қорлар мангу эримас. Мана бу кўл сувларининг манбаи ўша чўққилардир.

Тор йўлак, ундан кейин сўнгсиз зиналар пастга, кўл бўйига олиб тушади. Ботир зинага қадам қўяркан, қизиқчилик учун уни санай бошлади. Бир, икки... ўн, йигирма... юз... юз эллик... икки юз... уч юз тўқсон, деганда қаердадир, узоқда эмас, унинг ёнгинасида булбул сайради. Ботирнинг хаёли қочиб, атрофга аланглади, қуюқ дарахтлар орасидан булбулни қидирди. Энди ўнг томондан эшитилди булбул овози. Бу ўшами ёки бошқасими? Қаёқдан билсин! Хуллас, булбулни кўзи илғаёлмади. Йўлда давом этди. У ёғида яна неча зина бор — билмади, адашиб кетди.

Кўл — исми жисмига монанд — ҳаддан зиёд кўм-кўк эди. Унинг кўз илғаган соҳилигача разм солди. Бирон-бир жойида на очиқ тупроқ, на очиқ тош кўрди. Гўё атайлаб экиб чиққандай кўлнинг бутун соҳили қалин

дов-дарахт билан қопланган. Шох-шаббалар худди сув ичаётгандай кўлга эгилиб турибди. Қарашнинг, кузатишнинг ўзи роҳат.

Бу фикру хаёллар Ботирни ўзи туғилиб ўсган қишлоғига етаклади. Болалик йилларини эсга солди. Уларнинг қишлоғидан уч-тўрт километр юқорида кенг тўқайзор, боғлар, токзорлар бор эди. Унинг тенгдошлари ўша тўқайзорларда қуён, тулки, қувилаб юрардилар. Бу таллар соясига ухлаб ётган қуённи томоша қилишдан зиёд завқ борми?! Қизиғи шундаки, қуён ухласа ҳам кўзи очиқ туради. Буни Ботир билмасди. Уйғоқ экан деб ўйларди. Кейин — отасидан, акаларидан эшитиб билди бу сирни.

Ўша тўқайзор орасидаги стадионнинг ярмича келади-ган ерга Ботирнинг отаси қовун-тарвуз экарди. Полизнинг бир тарафи токзорга туташ эди. Уртадаги баланд сўрига ўтириб қуён, тулки, олмахонларни томоша қиларди. Уларнинг узум, қовун ейиши шунчалар завқли эдики, Ботир эринмай соатлаб кузатарди.

Улар қани энди?..

Тустовуқлар-чи? Ҳар қадамда оёқ остидан парт этиб катта-катта тустовуқлар учарди. У шу қадар чиройли бўларди, айниқса хўрози — қип-қизил, унинг олдида товус ҳам ҳеч гап эмасди.

Қаёққа кетди улар?..

Ёввойи ўрдаклар, ғозу тувалоқлар, каптарлар... Жарликка ин қўйган каптарларга улар белидан арқон боғлаб тушишарди. Кейин жарлик остидаги сойга тушиб чўмилишар, ўша ердан туриб каптарларни инига кириб-чиқишини, ғув-ғув этиб ўтиришини зерикмай томоша қилишарди.

— Боти-ир!

Бу — Жамолзоданинг овози. Чамаси, у Ботирни қидирарди. Ботир орқасига ўгирилиб, кафтларини оғзига қарнай қилиб бақирди: «Мен бу ердама-ан!»

Зинапоянинг тепасида Жамолзода кўринди. У Ботирнинг товушини эшитди чоғи, пастга туша бошлади. Эшитмай-чи, бу ерда салгина овоз ҳам узоқ-узоқларга таралиб, акс садо беради.

— Кўл билан сирлашяпсанми? — деди Жамолзода Ботирга яқинлашгач. — Боядан бери қидираман, йўқсан. Бегона жойда адашиб кетмадимикан, деб роса хавотир олдим.

Ботир:

— Ёш боламидимки, адашиб кетсам... Гулгинахоним қалай? — деди беихтиёр.

— У қўриқхона томонга кетди. Ҳам оҳую жайронларни томоша қилмоқчи, ҳам сани қидирмоқчи.

— У-ҳу, намунча. Ишқилиб милицияга хабар бермадингларми?

— Сал топилмасанг, шундай қилардик. Кўлнинг суви ажойиб-а, — деди Жамолзода сувга яқинроқ бориб. — Кўлнинг нима учун мунча кўм-кўклиги сабабини биласанми, — унинг жавобини ҳам кутмай ўзи изоҳ берди: — Ўша зилзила рўй бермасдан олдин бу ерлар қалин арчазор экан. Зилзиладан сўнг арчалар кўлнинг тагида қолиб кетган. Шунинг учун кўл шунақа кўм-кўк.

Иккови соҳилда бироз айлангач, зинапоядан юқорига кўтарилди. Тушаётганда у қадар билинмаган эди, кўлнинг сатҳидан меҳмонхонагача анча баланд экан. Ярмига бормасдан иккови ҳам ҳансираб қолди.

Улар гап-гап билан тепага чиқишди. Меҳмонхона олдида ҳеч ким йўқ. Эрталабки қуёш нури қиздира бошлаганди.

Улар меҳмонхона ёнидан тоғ томонга кетган ёлғиз-оёқ йўлдан юришди. Ҳадеганда Гулгина кўриनावермади. Яна йўлда давом этишди. Эллик-олтмиш қадам-

лар боришгач, Гулгина кўринди. У қўриқхонанинг ёнида оҳуларга термилиб ўтирарди. Симтўрнинг ичкарасида оҳу, ташқарисида Гулгина. Ботир уларга тикиларкан, турли қиёфалардаги икки оҳу сассиз сўхбатлашаётгандек туюлди. Йўқ, оҳу Гулгинага илтижо қилаётгандай эди. Гўё бу тўрдан ўзини озод қилишни сўраётгандай кўринди.

Жамолзода Гулгинага қараб турди-да, ички завқ ила Ботирга деди:

— Қара, Ботир, Гулгинахоним оҳу ила сўзлашяпти. Нақадар гўзалди бу ҳолат! Таассуфки, фотоаппаратимиз йўқ, суратга олсак бўларди.

— Мана шу манзарани тасвирлашингиз мумкин-ку, — деди Ботир. — Қайтанга, фотодан кўра жонлироқ чиқади.

Ботирнинг гапи негадир Жамолзоданинг чеҳрасига вазминлик солди. Ҳозиргина унинг юзида, кўзларида жилва қилиб турган ҳайрат ва ҳаяжон ўз кушандасидан ҳурқиб, ўрмон ичига қочган оҳудек бир зумда йўқолди. Нега бундай бўлди? Одатда ижодкорларга ўз ижоди хусусида гапирса яшнаб кетади, сиртдан камтарлик қилиб турса-да, ботинан яна гапиришини, мақташини истаydi. Хўш, Жамолзода нега бунақа ўзгариб кетди? Бошқа расом бўлганида «тасвирлайман, бундан ҳам чиройлироқ этиб тасвирлайман», дейиши аниқ эди. Лекин Жамолзода...

Жамолзода билан Ботирнинг кузатиб турганини Гулгина кўриб қолди. Гапирсам, оҳу қочиб кетади, деб ўйлади шекилли, қўли билан имлаб чақирди. Олдин Жамолзода, орқасидан Ботир йўлга тушди. Ичкарига кириб борган сари ўрмон қуюқлашар, қўриқхонада турли ҳайвонлар кўринарди. Қушларнинг сайраши жам бўлиб ажиб бир симфонияни эслатарди.

Улар ярим соатча айлиниб, турфа жониворлару ҳар хил қушларни томоша қилдилар. Бу ерда бир ҳафта яшаган одам ҳар қандай дарддан фориф бўлиши ҳеч гап эмас. Ботир атрофга завқ-шавқ билан боқаркан, ўзини қушдай энгил ҳис қилар, бу ерларга келганидан ич-ичидан севинарди...

— Кетдик энди, — деди Жамолзода. — Нонушта қиламиз.

Улар орқага қайтишди.

Нонуштадан кейин Жамолзода Ботирни бир тепалик сари бошлади.

— Ажойиб жой, бутун тоғлар, кўл мисоли харитадагидай кўриниб туради.

Унинг гапини Гулгина ҳам тасдиқлади.

Ўн минутлар юргач, ўша ажойиб жойга чиқишди. — Жалил муаллим «Кўккўл тонги» асарини мана шу ерда ишлаган, — деди Гулгина.

— Дарвоқе, мен у асарингизни кўрмадим-ку.

Атрофини ўйчан кузатаётган Жамолзода Ботирнинг гапига лоқайдлик билан жавоб берди:

— Боқува берганда кўрарсан... У ҳали уйда, ҳеч қаерга берганим йўқ.

Меҳмонхона олдидаги шийпонга қайтишди. Хизматчи йигитлар янги сўйилган қўй гўштидан кабоб тайёрлашаётган экан. Узун-узун сихли машҳур кавказча кабоб ейиш бу тоғ ҳавосида кимга ёқмайди...

У

Мадинахоним шу ётганидан қайта турмади, уч йил ётди. Жамолзода на кундузи ҳаловат билади, на кечаси. Хотинини дарддан халос этиш учун кимларнинг оstonасига бош уриб бормади. Боқтирмаган врачу профессор қолмади ҳисоб. Таниш-билишлари ёрдамида Москвадан мутахассислар олиб келди. Аммо дард

оғирлашса оғирлашдики, ҳеч енгиллашмади. Мадинахонимнинг ўзи аллақачон ҳамма нарсадан умидини узиб қўйган, Жамолзоданинг кўнгил кўтарувчи гапларини ҳам шунчаки бир таскин тариқасида лоқайдлик билан эшитарди.

Тақдири азалдан, тақдири бешафқатдан айри кетиш, унинг қонунларини четлаб ўтиш қийин экан. Бу эҳтимол мингдан бир одамга насиб этар. Лекин ўша бахтли одам ким? Балки қаердадир шундай одам бордир. Аммо Мадинахонимга бундай бахт насиб этмади. Узи учун, суюкли умр йўлдоши Жалил Жамолзода учун энг оғир, энг қора бўлган бир тунда у узилди. Буни Жамолзода сезмай қолди. Уша оқшом Жамолзода хотинининг ёнида узоқ ўтирди, вақт ярим тундан оққанда ҳам у ухламади. Негадир Мадинахоним билан суҳбатлашгиси, яхши дамларни хотирлаб, унинг кўнглини кўтаргиси келарди. Боиси — Жамолзоданинг назарида Мадинахоним анча тетик кўринарди. Бир ҳафта олдин Москвадан келган профессорнинг маслаҳатлари, муолажалари шифо беряпти чоғи, деб ўйлаганди. Буни хотинига ҳам айтди: «Мана, кўрасан, азизим, тезда соғайиб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасан. Профессор айтди... Кейин Кўккўлга борамиз. Уша ерда санинг портретингни ишлайман». Мадинахоним эрининг сўзларини ним табассум билан тинглади. Лекин унинг кўнгли ҳар доимгидан хира, ҳатто қоронғилашиб борарди. Уч йил тўшакка миҳланиб ётди, бироқ ҳеч қачон бугунгидек талвасага тушмаган эди. Одатига кўра бу ҳолни ҳам Жамолзодага билдирмади. Аксинча, ўзини тетик, олдингидан кўра бардамроқ тутди. «Энди ухланг, қарчадингиз», деди у эрига. Жамолзода кўнгли бироз равшан тортиб, жойига ўтиб ётди.

Жамолзода туш кўрди. Тушида Кўккўл соҳилларида юрганмиш, Мадинахонимнинг портретини ишлаш учун қулай жой қидирамиш. Мадинахоним эса у ёқдан-бу ёққа югурармиш. Қиқирлаб кулармиш. Жамолзодага қараб «Мани тутолмайсиз... Суратимни ҳам ишлаёлмайсиз. Учиб кетаман. Кейин мани тополмайсиз. Қўлингиз етмайди, кўзингиз илғамайди», дермиш. Жамолзода: «Ман аввал қулай жой топай, кейин кўрасан, осмонда учиб юрсанг ҳам ишлайвераман суратингни. Фақат санинг юрак уришингни, нафас олишингни ҳис қилиб турсам бас», дермиш. Аммо ҳадеганда ўша қулай жойни тополмас эмиш...

У тонг ёришганда уйғонди. Кўрган тушини ўйлаб бироз ётди. Яхшиликка чиқсин ишқилиб. У чопиб юрибди, парвоз қиламан дейди, демак, энди соғайиб кетади. Кўккўлга албатта олиб бораман, суратини ишлайман. Унинг фонида Кўккўл тонги акс этади. Худди шундай кўринишда тасвирлайман. У шодланади. Ахир у Кўккўлни жудаям яхши кўради-ку.

Шу хаёллар билан ўрнидан турди. Мадинахонимнинг ёнига келди. У ухлаганда кўкрагидан юқорисини ёпмас эди. Бугун эса негадир юзларигача бекитиб опти. Совқотдимкан?

Жамолзода хотинини уйғотиб юбормаслик ниятида чойшабни астагина очди... Очдию... тош қотди, муз бўлиб қолди...

* * *

Мадинахоним вафотидан сўнг Жамолзода девонага айланди-қўйди. На қилар ишининг тайини бор, на еяр овқатининг. Ҳар кун биров, йўқ, биров эмас, юрагининг бир парчасига айланиб қолган Мадина кириб келаётгандай туюлаверади. Гўё бозорга чиқиб кетгану ҳали замон турли мева-чева тўлдирилган оғир сумкани

кўтариб кириб келади. Сўнг чаққонлик билан нонушта тайёрлаб «Қани, замонамиз Баҳрузи, дастурхонга марҳамат», деб Жамолзодага ҳазиллашади. Мадинахоним бу сўзларни айтмай қўйганига неччи йил бўлиб кетди, бироқ Жамолзоданинг қулоқлари остида кечагидай жангларлаб турибди.

Ҳар гал жавонни очганда унинг кийимларига кўзи тушади ва аллақаерида битта томири чирт узилгандай бўлади. Баъзан кун бўйи ўтириб оғир хаёлга толади, гоҳида узоқ кечаларни бедор ўткази...

Аммо ҳаёт ўз изида давом этаверади, тарих ғилдираги айланаверади, ҳеч қачон тўхтамайди. Кўзга кўринмас бу улкан ғилдирак олдида Мадинахонимга ўхшаганларнинг ўлими нима бўпти — қудратли танкка бир чаноқ пахта отгандай гап. У сезмайди, ҳаракатини, йўналишини қилча ўзгартирмайди. Аксинча, унинг орқасидан бўзлаб қолганларни аста-секин ўз измига солади, улар ўзлари билиб-билмаган ҳолда чархи кажрафтор оқимига қўшилиб кетадилар.

Жалил Жамолзода ҳам бани одам. Ойлар ўтди, йиллар кечди. Бугун у иш, эртага у ташвиш. Шогирдлари келди, дўстлари чақирди.

Булар уни ғам-андуҳлардан, оҳу фиғонлардан халос қила борди. Бошқа нима иложи ҳам бор.

Энди у ўзини қўлга олиб ишга киришди. Эртадан-кечгача устахонадан чиқмайди.

У анча асарлар яратди. Уларни дўстлари, мутахассислар мақташди, кўргазмаларда намойиш қилинди. Жамолзода бу гаплардан шодланади, лекин шу яхши кунларни Мадинахоним кўрмай кетганини эсласа юраги эзилади, кўнглига хуфтон чўкади. Мадинахоним эсига тушиши ҳамоно унга берган ваъдаси ёдига келади. Унинг портретини ишламоқчи эди. Ишлайди, албатта ишлайди. Майли, орадан беш йил ўтсин, ўн йил ўтсин — барибир ишлайди. Бир-икки қўл уриб кўрди, лекин мадори етмади, қўли қалтираб, бутун вужуди титраб, қилқаламни кўтаришга ҳам ҳоли келмади. Бироз совигач, албатта ишлайди. Йўқса унинг хотираси олдида гуноҳдор бўлиб қолади...

Мадинахоним Хонлар районидан эди. Унинг ота-онаси Кўккўл яқинидаги қишлоқда яшарди. Жамолзода билан турмуш қургандан кейин иккови биргаликда бир неча марта келишди.

Хотинининг вафотидан сўнг ҳам Жамолзода бу хонадонга икки-уч ташриф буюрди. Кейин сал оёғини тортди. Йўқ, қайнота-қайнонаси унга бир оғиз ҳам ёмон гапиргани йўқ, қайтанга ҳаммаси уни ўпиб-кучоқлашар, сизни кўрсак Мадинани кўргандай бўламиз деб, аёллар кўз ёши қилиб олишарди. Худди мана шулар учун келмай қўйди Жамолзода. Уларнинг гапларини эшитиб, йиғисини кўриб, ўртанган, куйган юраги баттар ўртаниб, куйиб кетади. Уларни ҳам, ўзини ҳам қийнаб, ўчаётган ўтга мой сепиб нима қилади.

У Мадинахоним портретини ишлаш учун Кўккўлга неча марта борди — ўзи ҳам билмайди. Ундан ошиқ эскизлар қилди — биронтасиям кўнглига ўтирмади. Унинг вафотига беш йил бўлибди-ю, ҳали ваъдасини удалай олмайди. Қийин-қийин — ўлганга қийин, орқасида қолганлар бир кун йиғлайди, икки кун йиғлайди, бир ой йиғлайди... Шу билан аста-секин кўникади, унутади.

Наҳотки, шундай бўлса?! Наҳотки, Жамолзода ҳам Мадинани унутган? Йўқ, мумкин эмас! Жамолзода уни ҳеч қачон унутмайди!.. У ҳолда нега беш йилдан бери унинг портретини ишлаёлмайди? Шуми унутмагани? Бир кун Жамолзоданинг қулоғига кимдир шундай

дегандай туюлди. Ким экан бу, деб атрофга аланглади: ҳеч кимни кўрмади.

Эртасига саҳарда йўлга тушди. Ҳамма эскизларини уйда қолдирди, биронтасини, ҳатто ўзига энг маъқул келганини ҳам олмади. Бошқатдан ишлайди, тамоман янгича манзара, кўриниш, руҳ топади. Мадинахонимнинг қиёфасини, туришини, юз ифодаларини ҳам мутлақо янгича ифодалайди. Уша машъум тунда кўрган тушини эслади, ўша тушида қидирган қулай жойни топади, топмасдан қўймайди. Токи ўша жойга чиқиб, Мадинахонимнинг портретини ўзи истаган даражада ишлаб тугатмагунча орқага қайтмайди. Майли, бир ҳафта ўтсин, бир ой, бир йил... Барибир тугатиб қайтади. Шу ишни ниҳояламагунча қўймайди.

Тушида қидирган ўша қулай жойни топди. У бир тепалик эди. Бу ердан бутун тоғлар салобати, кўлнинг нафосати кўринар, ўрмоннинг шовуллаши эшитилиб турарди.

Кўккўлга келганига уч кун бўлди. У ҳар кун эрта тонгдан шомгача чизади. Баъзан соатлаб қаерга қайси рангни ишлатишни ўйлаб қолади.

Тушликдан кейин Жамолзода эскизлари турган жойга қайтиб ишини давом эттирди. Уч-тўртта қилқаламни бармоқлари орасига қистириб, ҳув анови кўз илғамас чўққини қайси рангга тиниқроқ тасвирлаш мумкинлигини ўйлаб қолди. Шу маҳал кимнингдир қиқирлаб кулгани эшитилди. Унинг назарида Мадинахонимнинг кулгиси жаранглагандай туюлди. Зотан, ҳозир унинг хаёлида марҳума хотини яшарди: у хаёлан уни кўриб турарди. Чор атрофга аланглади. Уч-тўрт қадам нарида — дарахтлар орасида бир қиз турарди. Ё алҳазар! Мадинахоним тирилиб келдими? Худди унинг ўзи-ку! Жамолзода аввалига чўчиб кетди. Кўзимга унинг арвоҳи кўриняпти, деб ўйлади. Бироқ қиз яна кулди, унга томон кела бошлади. Ё тавба, одам ҳам шунчалар бир-бирига ўхшайдими! Майин жилмайиб келаётган қизнинг қош-кўзлари, сал узунчоқ, оппоқ юзлари, бўй-басти, ҳатто кулгиси ҳам Мадинахонимнинг айнан ўзи эди!

Унга қараб анграйиб қолган Жамолзода бироздан сўнг ўзини қўлга олди. Унгача қиз салом берди:

— Салом, муаллим.

— Салом, — деди Жамолзода ҳам. Унинг товуши титраб чиқди. — Кеңирасиз хоним, кимсиз, қаердан келдингиз, кимни қидириб юрибсиз?

— Уҳ-у, — деди қиз, — бирданига шунча савол. Рассомсизиз? Ёки терговчи?

Жамолзода бу гапдан сал сергакланди.

— Узр, — деди бўшашиб.

— Боқуданман, толиба, ҳеч кимни қидираётганим йўқ. Саёҳатга келувдик, айланиб юрибман. Сизни кўриб қолдим. Қарасам, расм чизяпсиз. Томоша қилгим келди. Майлими?

Жамолзода бидирлаб гапираётган қизга термилиб турибди-ю, қулоқларига унинг сўзлари кирмас, хаёлида излаган ранглари, тасвирлари жонланарди.

— Сиз ўзингиз қаердансиз? Қанақа асар ишлаяпсиз?

Жамолзода ҳам кулди.

— Ман ҳам Боқуданман. Бир хонимнинг портретини ишлаш ниятидаман.

Қиз бир сакраб унга яқинроқ келди. Бошини ўнг елкасига қийшайтириб, ноз ила деди:

— Гўзалми у хоним?

Жамолзода йиғма стулга ўтирди. Сигарет олиб тутатди.

— Ҳа... Гўзал эди у хоним. Тенги йўқ гўзал эди.

Қиз хушёр тортди. Жамолзодага ачинган кўйи:

— Нима, у хоним ҳаёт эмасми? — деди.

Жамолзода сигарет тутунини чуқур тортди-да, деди:

— Шундай... У хонимнинг вафот этганига беш йилдан ошди. Беш йилдан бери ишлайман.

— Уҳ-у, беш йилдан бери бир суратни ишлаёлмаётган бўлсангиз, қанақа рассомсиз?

Жамолзода қизга синчковлик билан қаради. «Бу қиз ижод машаққатини, унинг дардини қаёқдан билсин?».

— Шунақа, хоним, — деди ўйчан. — Беш йилдан бери ишлаёлмаяпман. Энди топаётганга ўхшайман излаган нарсамни.

— Кеңирасиз муаллим, сиз Жалил Жамолзода эмасмисиз?

Жамолзода сигарет қолдиғини пошнаси билан эзгилаб ўчирди-да, ўрнидан турди.

— Сиз қаердан биласиз, хоним?

— Телевизорда кўрганман. Сўнгра қайсидир газетадами-журналдами суратингиз ҳам чиқувди.

Қизнинг гаплари рост. «Адабиёт ва инжасанъат» газетасида унинг ижоди тўғрисида мақола берилганда Жамолзоданинг суратини ҳам босишувди.

— Ташаккур сиза, хоним.

Жамолзода қилқаламларини олди-да, чаққонлик билан ишга киришди. У қизга қараб-қараб қўяр, эпчиллик билан гоҳо у қилқаламини, гоҳо бунисини олиб завқ билан ишларди. Қиз ўзи билмаган ҳолда рассомнинг объектига айланган эди. Бундан Жамолзода севинар, ишқилиб кетиб қолмасин-да деб жадал чизарди.

Йўқ, Жамолзода кутгандай бўлмади.

— Вой, мани ўтиришимни қаранглар, шерикларим кетиб қолмасин тагин.

У шундай деб юғурди. Оҳу мисоли енгил учиб бораркан, орқасига ўгирилиб: «Хайр, Жалил муаллим. Соғ ўлинг!» деди. Жамолзода ҳам унинг орқасидан қўл силкиб хайрлашди.

...Жамолзода Кўккўлдан бир ҳафтадан кейин қайтди. «Кўккўл тонги» асари асосан битган эди.

Унинг кайфияти чоғ. Мадинахонимнинг руҳи шод бўлади. Унинг армони йўқ энди. Хотинининг хотираси олдида юзи ёруғ.

— Алё.

— Салом, Жалил муаллим, нечуксиз?

— Ташаккур. Кимди бу? — Жамолзода қўнғироқ қилувчининг овозини танимади.

— Танимадингизми? Бу ман... Эсингиздами, ўн беш кунлар аввал Кўккўлда учрашган эдик.

Жамолзоданинг ёдига тушди. Беш йилдан бери битиролмай келаётган асарини тезлаштиришга туртки бўлган қизни таниди.

— Ҳа, хоним, танидим энди, ўзингиз нечуксиз?

— Яхши, — деди қиз. — Асарингиз битдими? Рухсат берсангиз бир кўрмоқчи эдим.

Жамолзода тамоман битмаган асарини ҳеч кимга, ҳатто энг яқин дўстларига ҳам кўрсатмас эди. «Кўккўл тонги»нинг ҳам сўнги ишлари қолган эди. Шу боис ҳеч иккиланмай деди:

— Йўқ, хоним, ҳали бироз ишлари бор. Хўп десангиз, бирор ҳафталардан сўнг келинг. Унгача битадй.

— Йўхса бир ҳафтадан сўнгра яна занг ураман.

Қиз шундай деб трубкини қўйди: бип-бип-бип. Жамолзода трубкини жойига оҳиста қўяркан, қизнинг отини сўрамаганидан афсусланди.

Бир ҳафтадан кейин қиз Жамолзоданинг устахонасига ташриф буюрди. У «Кўккўл тонги»ни кўриб оғзи очилиб қолди. Ушанда кўргани ҳозирги полотнонинг олдида оддий эрмак эди, холос. Унинг назарида бутун Кўккўл, сонсиз чўққилар, ўрмон — ҳаммаси рассомнинг устахонасига кўчириб келтирилгандай эди. У по-

лотнога термуларкан, Кўккўлнинг сут бетидеги қаймоқдай жимир-жимирини кўргандай, ўрмоннинг шовуллашини, қушларнинг чуғур-чуғурини эшитгандай бўлди. Оппоқ чўққи ортидан ярми кўриниб турган қип-қизил баркашдай қуёшнинг заррин нурлари кўзларини қамаштиргандай туюлди. Кўл томонга чопиб бо- раётган қиз сурат эмас, гўё тирик одам эди.

Қизнинг тилига сўз келмас, санъатнинг сеҳри-ю қудрати олдида забонсиз, мадорсиз қолганди. Жамолзода эса бир чеккада сигарет чекканча уни кузатиб ўтирарди.

Узоқ сукунатдан сўнг қиз чуқур хўрсинди. Дераза олдидаги креслога келиб ўтирди.

— Жалил муаллим, — деди қиз вазмин оҳангда, — агар сир бўлмаса айтинг, бу хоним ким эди?

Жамолзода сигаретни буруқситганча хонанинг у бошидан бу бошига юра бошлади.

— У маним юрагимнинг бир парчаси эди, — гўё ўзи билан ўзи сўзлашаётгандай гапирарди. — У ҳаётдан кетдию ман ёлғиз қолдим. У на фақат уйимнинг, балки ҳаётимнинг гули, ёритиб турган машъали эди.

Рассом сўзлашдан тўхтади. Ҳамон юришда давом этар, қизга қайрилиб қарамас, мисоли хонада танҳо эди. Бу ҳолатдан қиз хижолат чекди. Рассомнинг эски ярасини янгиллаганини пайқади. Икки елкасидан босиб турган оғир юкни куч билан кўтаргандек, оҳиста ўрнидан қўзғалди.

— Сизни ранжитдим шекилли, муаллим, узр. Ман бораё эди.

— Йўқ, йўқ, — деди Жамолзода шошиб, — ман ўзи шунақаман. Мадинахоним ҳақида сўз очилса, мана беш йилдирки, шу аҳволга тушман. Сиз бундан бошқа хаёлга борманг... Юринг, чой ичамиз.

— Ташаккур, муаллим. Ман кетаман.

Қиз чиқиб кетди. Жамолзода ортиқча қаршилиқ билдирмади. Зеро, ҳозир унинг қолишидан кўра кетгани маъқул эди.

VI

Гулгинанинг машинаси тоғ йўлларини орқада қолдириб, Кировободга яқинлашди. Унганча учови ҳам миқ этмади, ҳар ким ўз хаёли билан банд эди.

— Хўш, Ботир, Кўккўл санга ёқдимиз? — деб сўради Жамолзода ниҳоят.

— Жудаям зўр экан...

— Нима учун сани Озарбайжоннинг бошқа районларига эмас, айнан Кўккўлга олиб келганимни биласанми? — деди Жамолзода.

Кутилмаган бу саволга Ботир жавоб беролмади. Кулимсираб елка қисди.

— Билмадим...

— Бунинг сабаби бор. Кўккўл ман учун ҳам, Гулгинахоним учун ҳам чўх қадрли, табаррук жой.

— Озарбайжон фарзанди учун унинг ҳар қарич ери табаррук, қадрли деб ўйлайман.

Жамолзода унга томон бурилиб, яқинроқ ўтирди.

— Гапинг тўғри. Лекин Гулгинахоним билан ман учун Кўккўл алоҳида аҳамиятга эга.

Жамолзода марҳума хотини ҳақида гапириб берди. Унинг томоғига бир нарса тиқилгандай тўхтаб-тўхтаб қолади. Гулгина эса дам-бадам ортига ўгирилиб, гоҳ Жамолзодага, гоҳ Ботирга қараб қўяди. Бу қарашларнинг бирида кулса, бирида қовоғини уяди.

Жамолзода ҳикоясини тугатди-да, чуқур нафас олди, ўнг қўли билан юраги устини силаб-силаб қўйди.

— Шунақа гаплар, Ботир энди билгандирсан, нима учун сани тўғри бу ёққа олиб келишим сабабини... —

Кейин Гулгинага деди: — Ижозат бер, ман бир сигарет чекиб олай.

Гулгина унга ачинган кўйи:

— Чекишингиз зарурми? Сўнгра ўзингиз қийналасиз, — деди.

— Бир дона, балки уни ҳам охиригача чекмасман.

Гулгина машина ғаладонидан сигарет олиб узатди.

— Демак, шундан кейин ота-бола бўлиб кетган экансизлар-да, — деди Ботир уларнинг икковига ҳам ҳавас билан термилиб.

Гулгина аввал Жамолзодага, кейин Ботирга кулимсираб қаради, сўнг шарақлаб кулиб юборди. Ботир бу кулги сирини ҳам, маъносини ҳам англаб етмади.

Жамолзода сигаретни босиб-босиб тортди-да, қолдигини машина ойнасида иргитди. Гулгина дам-бадам унга ўгирилиб қарар, нимадир демоқчи бўлар, аммо Жамолзодадан изн сўрарди. Рассом унинг мақсадини тушунди шекилли, қизга дашном берди:

— Гулгинахоним, билишимча, ҳайдовчи орқага эмас, олдинга қараб юриши лозим. Акс ҳолда, кўнгилсиз воқеа рўй бериши мумкин.

Шундан кейин Гулгина бошқа қайрилиб қарамади. Чақноқ кўзларини арқон мисоли чўзилиб кетган асфальт йўлга қадаганча машина тезлигини оширди.

Улар Қозоҳ райони йўлига тушдилар.

— Қозоҳ—Самад Вурғун туғилган район. Бу ерда Мақсуд Шайхзода таваллуд топган, — деди Жамолзода. — Ахир у ўзбеклар учун ҳам, озарбайжонлар учун ҳам бирдай қадрли-ку. Шунча йўлдан келиб Шайхзода ватанини кўрмай кетасанми?

* * *

Боқуға уч кундан кейин қайтишди. Ботир «Меҳмонхонага бораё, дўстларимни топаё», деган эди, Жамолзода қўймади: «Ҳаммасига улгурасан. Ҳозир бизникига бораё. Бироз дам олаё. Чой ичамиз. Истанг «Кўккўл тонги»ни кўрсатаман, деди. «Кўккўл тонги»ни эшитиб Ботир розилик берди.

Бир стакандан чой ичишгач, Жамолзода билан Ботир унинг устахонасига киришди. Гулгина таом пишириш билан овора. Устахона деворига суяб қўйилган «Кўккўл» полотносини кўриб, Ботир лол қолди. Асарда тасвирланган кўл, тоғлар, дарахтлар ўзи кечагина кўриб келгани Кўккўлдан, осмонўпар чўққилардан, ўрмондан кўра бойроқ, гўзалроқ туюлди. Жамолзоданинг унчамунча асарларини кўрган, унинг истеъдодига тан берган, аммо мана бунақа асар яратганини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Жамолзода креслога чўкиб сигарет чекарди. Ботир унинг рўпарасига ўтирди. Нигоҳи ҳамон картинада. Унда тасвирланган қиз Гулгинага жуда ўхшарди. «Айтаман, кўнглимдаги дардимни айтаман энди», деб ўйлади Ботир.

— Жалил муаллим, — деди рассомга юзланиб, — сиздан бир нарсани сўрашга рухсат этинг.

Жамолзода сигарет тутунини ўйчан тортаркан, деди: — Марҳамат.

— Қизингиз институтни ҳам битирибди. Нега...

Рассом унинг гапини кесди:

— Нега турмушга узатмайсиз, демоқчимисан?

— Мен бу ерга айланиб томоша қилиш баробарида бир яхши умид билан келган эдим. Ростини айтсам, Гулгинахонимни севиб қолганман. Бултур, Сочидан...

Жамолзода аввалига шарақлаб кулди. Сўнгра кўриниши жиддий тус олди. Лекин ҳадеганда гапиравермади. Ботирнинг юраги така-пука. Ҳозир урушиб ташласа керак, деб ўйлади.

— Гулгинанинг ўзига айтганмисан бу гапни? — деди ниҳоят.

— Ҳа, унинг ўзига айтганман...

...Эртага Ботир Сочини тарк этади. Дам олиш уйи, бу гўзал жойлар билан хайрлашади. Бир нарсадан кўнгли хижил: Гулгинага дилини очолмади. Дардини ёришни, унинг кўнглини билишни хоҳлайди. Бунга имконият қидиради.

Тушликдан кейин пляжга йўл олди. Кун иссиқлиги учунми, ҳали чўмилувчилар кам эди. Ботир кўзиқоринга ўхшаш соябонлардан бирининг остига ўтириб денгизни томоша қила бошлади. Сафари қаригани учун денгизга суқ билан тикилар, уни тўйиб-тўйиб кўриб олгиси келарди.

— Ҳа, Ботир муаллим, шу ердасиз.

Бу — Гулгина эди.

Дард аримоқчи бўлса табиб ўз оёғи билан келармиш.

Ботир унга ўгирилиб қаради. Қиз ёлғиз эди.

— Жалил муаллим қани?

— Ҳозир келади.

Қиз унинг ёнига ўтирди.

— Мен эртага кетаман, — деди Ботир имкониятни қўлдан бермаслик ниятида шошиб.

— Шундайми? — деди Гулгина.

— Гулгина, биласизми, сизга айтадиган гапим бор. —

Қиз унга жилмайиб қараб ўтирибди. — Мен сизни яхши кўриб қолдим.

Қиз хандон отиб кулди. Унинг кулгиси денгизнинг шовуллашига қўшилиб кетди.

— Кулманг, илтимос, — деди Ботир. Унинг товуши титраб чиқди. — Мен жиддий айтаяпман.

— Ахир ман ким, қанақа қиз эканимни билмайсиз-ку.

— Барибир... Ушанда, ошхона эшигида илк бор учрашганимизда юрагим жизиллаган эди. Шундан бери кечаю кундуз сизни ўйлайман. Фақат отангиздан истиҳола қилдим, холос.

Қиз ҳамон жим. Гўё Ботирнинг сўзларини эшитмаган каби. Ботир унинг чиройли кўзларига термилди. Қўли ихтиёрсиз тарзда унинг қўллари томон чўзилди. Қиз қўлини тортди.

— Қўйинг, керак эмас...

Унинг лаблари титради. Сўнгра киприклари намланди. Ботир ўзини босолмади. Шартта қизни бағрига тортди. У ҳам қандайдир лаҳзалар жим қолди. Аммо шу заҳоти йигитнинг бағридан юлқиниб чиқди. У энди росмана йиғларди. Фақат овози чиқмас, кўз ёшлари гўзал чехрасида марварид доналари каби думаларди.

— Йўқ, — деди қиз бошини силкиб, — йўқ, бу фикрингиздан қайтинг. — Унинг ёшли кўзлари Ботирнинг кўзларида эди.

Хув нарида Жамолзода кўринди.

— Ҳозир отангизга ҳам айтаман, — деди Ботир. Қизнинг ранги оқариб кетди.

— Йўқ! — деди қатъий. — Илтимос қиламан сиздан, бу ҳақда унга сўз очманг.

У шундай деб ўрнидан турди-да, денгизга кирди. Ҳовучлаб сув олиб юзларини юва бошлади...

Ҳозир бу гапларни Жамолзодага батафсил айтиб ўтирмади. Фақат «ҳа, унга ҳам айтганман», деб қўя қолди.

— Хўш, у-чи, нима деди? — деб сўради Жамолзода.

— У индамади... Кулди, холос.

Рассом ўйга толди. Яна сигарет тутатди.

— Бир нарсани санга ёлғон гапирганим учун узр сўрайман, — деди у Ботирнинг кўзларига тикилиб. Унинг боқишлари шу қадар ўткир эдики, ҳар қандай

одам узоқ қараб туrolмасди. Ботир ҳам нигоҳини унинг кўзларидан олиб қочди. — Яқинда Гулгинахоним билан тўйимиз бўлди.

Ботир илон қаққандай сапчиб тушди. Юраги гупиллаб ура бошлади. Тили калимага келмай, боши ғувиллади. Бутун баданидаги қон бошига йиғилиб боргандай сезди ўзини. Унгача Жамолзода сўзини давом эттирди:

— Олти ой бўлди. Ҳиндистонга борганимизни эшитдинг, ўша никоҳ саёҳати эди. — У офир тин олди. — Мадинахонимнинг жамики хислатларини Гулгинада кўраман. Аниқроғи, ундан топдим. У маним ўчган чирогимни қайта ёқди, сўнган илҳомимни қайта алангалатди. Шу боис Гулгинахонимдан бир умр миннатдорман.

Ё фалак! Бу на синоат! Қизим деб юргани, хотини бўлиб чиқса! Хотинини қизим деб таништирса! Истеъдодига тасанно ўқиб юрган мана бу одам ким ўзи?! Нега уни шунча вақт лақиллатди?!

Бу сўзларни баралла айтишга Ботирнинг мадори етмади.

Ҳар бир сўзи қулоғига ёғдай ёқаётган, кулишларини жон деб тинглаган, қарашлари, қош-кўзлари юрагини ўртаб юрган қиз — Гулгина... Энди унга қарай олмайди, суқ билан термила олмайди. Ахир у бировнинг жуфти ҳалол... Эҳ, каллаварам, сен эса нима хаёлларда юрибсан-а! Эҳ, Жамолзода, бу ўйиннинг боиси нима? Гулгина-чи? У нега айтмади?

— Биламан, — деди ўйчан ҳолда Жамолзода. — У ҳолда нега қизим деб таништирдигиз, дейсан. Ва ҳақлисан! Эҳтимол, мандан бу ёлғон сўзим учун ранжирсан. Лекин ўшанда шундай дейишга мажбур эдим...

* * *

Гулгина Жалил Жамолзоданинг уйига келиб, «Кўккўл тонги» асарини кўриб кетгандан сўнг тез-тез у ҳақда ўйлайдиган одат чиқарди. Назарида, у яхши сўзга, меҳрга муҳтож туюлди. Рассомга қандай ёрдам бериш унинг доимий ўйига айланди. Уқишдан бўш кезлари Картиналар галереясига чопади. Жамолзода асарлари қаршисида соатлаб ўтирарди. Гўё уларга термилиб, рассомнинг қалб дафтарларини варақлайди. Унинг барча асарлари Гулгинани ҳайратга сола бошлади. Бироқ «Кўккўл тонги»нинг ҳайрати ўзгача эди.

Ўйлаб-ўйлаб бир кўни Жамолзоданинг уйига қўнғироқ қилди. Унинг ижозати билан полотнони бориб кўрадиган бўлди. Қизнинг бу қўнғироғи рассомни ажаблантирди: «Кўриб эди-ку, нега энди яна кўргиси келиб қолди экан? Лекин уйингга бораман, деган одамга рад жавоби бериш одобданми?»

Гулгина келиб «Кўккўл тонги»га узоқ термилди. Нималарнидир ўйлади чоғи, ўзича уҳ тортди, хўрсинди.

— Бу асарингиз манга ҳам қадрли бўлиб қолди, — деди у Жамолзодага. — Билмадим, унинг яратилиш жараёнидан хабарим борлиги учунми ёки асарнинг таъсири кучли эканлигиданми, ҳар қалай уни тез-тез кўргим келади.

Жамолзода кулди. «Жуда романтик қизга ўхшайди», деб ўйлади.

— Ташаккур сизга, хоним. Кечирасиз, ўшанда студентман девдингиз. Қайси институтда ўқийсиз? — деди Жамолзода.

— Педагогика институтида, келаси йил битираман.

— Маним ижодимга шунчалар қизиқиб эътибор берганингиздан хурсандман. Қолаверса, бу асарнинг битишига маълум маънода сиз туртки бўлдингиз. Сиздан чўх розиям, хоним. Келинг, бир стакандан чой ичайлик ёки кофе истайсизми?

Қиз индамади. Жамолзода сукут — аломати ризо, деб ошхонага кириб кетди. Хиёл ўтмай иккита балдоқли пиёлада кофе олиб чиқди-да, ҳовлидаги столга қўйди. Тўқима креслоларнинг бирига ўзи ўтирди, иккинчисига қизни таклиф этди.

— Марҳамат, хоним. Утиринг, кофе ичинг. Бироз суҳбатлашайлик, кейин борарсиз. Ота-онангиз койишмайдимми?

Гулгина кофени қошиқча билан қўзғади-да, Жамолзодага қаради. Унинг қарашлари рассомнинг юрагини жизиллатиб юборди, йўқ, у қизга нисбатан ёмон бир ниятда эмасди, балки унинг боқиши Мадинахонимнинг қарашларини ёдига солди.

— Йўқ, койишмайди... Улар мани бу ерга келганимни билишмайди. Сабаби — улар бу ерда эмас.

— Шундайми? — деди Жамолзода кофедан бир ҳўп-лаб кўяркан. — Боқулик эмасмисиз?

— Ман Шамахаданман.

— О, шамахаликман денг? Чўх гўзал жой. Ман у ерга кўп борганман. Бир неча асарларимнинг эскизлари Шамаха тоғларида яратилган... Демак, ётоқхонада тура-сиз, шундайми?

Гулгина бош ирғаб маъқуллади.

Шу куни улар анча суҳбатлашдилар. Гулгинанинг адабиёт, санъат ҳақидаги фикрлари, қарашлари Жамолзодага хуш келди. Бир студент қиз шунчалар саводли, санъатни шунчалар тушуниши уни қувонтирди.

Жамолзода Гулгина билан суҳбатлашганидан кўнгли равшан тортди. Одам тафтини одам олади, деганлари шу-да. Унинг юрагида қат-қат ётган дардлари бироз енгиллашгандай кўринди.

Тўғри, Жалил Жамолзоданиң ҳам ўзига яраша дўсту биродарлари, шоғирдлари бор. Улар имкони борича Жамолзодани ёлғизлатиб қўймасликка интилишади. Лекин онда-сонда келиб бир соат-ярим соат гурунглашиб кетган билан иш битмайди-да.

Уларнинг келиши яхши — уйда шовқин-сурон, одам овози эшитилади. Лекин кетиши оғир — Жамолзоданинг кўнгли бошқатдан ҳувиллаб қолади.

Ҳозир Гулгина чиқиб кетгандан сўнг шу аҳвол такрорланди. Нима қилсин, у шунга ўрганган, беш йилдан бери шу ҳолатга бир неча бор тушиб, энди кўникиб қолган...

Орадан бир йил ўтди. Улар анча яқинлашиб кетишди. Энди Гулгина тез-тез келадиган, иккови узоқ-узоқ суҳбатлашадиган, дунёнинг борди-келдиларидан дардлашадиган бўлишди. Қиз унинг ҳар бир янги асарини интиқлик билан кутади.

Бир куни хонада дам олиб ётганди, эшик тақиллади. Шу ерда танишган дўстлардан бири бўлса керак, деб Жамолзода ётган жойидан бақирди:

— Эшик очиқ, кираверинг.

Эшик аста очилиб, бир қиз мўралади. Жамолзода кўзларини каттароқ очиб, хушёрроқ қаради — остонада Гулгина кўринди. У ўрнидан сапчиб турди:

— Гулгина!

— Ман, — деди қиз жилмайиб. — Кутмаганмидингиз?

Жамолзода довдираб қолди. Чиндан ҳам кутмаган эди.

— Йўқ... нега энди... Қандай келдингиз? Имтиҳонлар...

— Мани табриклашингиз мумкин, институтни битирдим.

У шундай деб Жамолзодани кучоқлаб олди. Кутилмаган бу ҳаракатдан Жамолзода тамоман ўзини йўқотди. Тушми бу ёки ўнгими?

— Гулгина...

Гулгина рассомнинг юзларидан ўпди.

— Сизни соғиндим...

— Нималар деяпсиз, хоним... Ахир...

Қиз унинг бўйнига осилганча кўзларига тикилди:

— Рост айтяпман... Ман сизсиз туролмайман... Ҳаётимни, умримни сизга бахшида этдим.

Жамолзода қизнинг қўлларини бўйнидан аста бўшатди.

— Ахир сиз ўн гулидан бир гули очилмаган қиз бўлсангиз, ман эса...

Гулгина уни гапиргани қўймади. Оппоқ, юмшоқ кафтини унинг лабларига босди.

— Ҳаммасини биламан, ҳаммасини ўйлаб кўрдим. Ўйлаб-ўйлаб шу қарорга келдим. Сўнгра йўлга чиқиб, олдингизга келдим... Йўқ демасангиз, кетгунингизча ёнингизда қоламан. Кейин бирга қайтамыз. Қачон тўй қилиш, қачон расмийлаштириш — сизнинг ихтиёрингизда.

Жамолзода ҳамон ўзини қўлга ололмас, бир-биридан ажабланарли, бир-биридан кутилмаган сўзлар уни таъқиб қилар, нима дейишини, нима қиларини билмай довдирарди. У креслога чўкди, Гулгина ҳам ўтирди. Унинг ўйга толганини кўриб, Гулгина яна тилга кирди:

— Ёки сиз рози эмасмисиз? Агар шундай эса айтинг, ҳозироқ қайтиб кетаман. Бу одобсизлигим учун узр сўрайман... — Унинг Жамолзодага жавдираб турган кўзлари намланди.

Жамолзода ҳамон карахт, тилига бирон-бир жўяли сўз келмасди. Гулгина аста ўрнидан турди. Жамолзода шошиб қолди.

— Шошманг, хоним... Утиринг бирпас. — Қиз ўтирмади. Рассом унга қараб деди: — Ота-онангиз нима дейди?

Бу гапдан сўнг қиз ўтирди.

— Жалил муаллим, адашмасам, сиз ўз ҳаётингизда нимаики воқеа рўй берган бўлса — ҳаммасини яширмай айтгансиз. Шундайми? Ман ҳам асосан гапириб берганман. Лекин бир нарсани сиздан сир тутган эдим. Энди айтаман. Маним ота-онам йўқ. — Жамолзода сергаклиниб қизга яхшироқ термилди. Бу билан гўё олдимда ўтирган қиз ўша — бир йилдан бери ўзим яхши биладиган Гулгинами ёки бошқами, деб аниқламоқчидай эди. — Биз, яъни ман билан синглим холамнинг қўлида ўсганмиз. Ота-онам машина ҳалоқатидан ҳалок бўлишганда ман беш ёшда, синглим икки ёшда эканмиз.

Жамолзода унинг сўзларини тингларкан, бу қизнинг кўнглида дарду аламлари кўплигини англади. Уша узоқ-узоқ суҳбатларида ота-онаси хусусида кам гапиришининг сабабларини энди тушуниб етди. Нима учун бу ёшгина қиз доимо ўйчан, қандайдир дардли юришининг боиси бу ёқда экан-да.

Қиз гапдан тинди. Зўрма-зўраки жилмайди:

— Шунча гаплар, Жалил муаллим. Биласиз, ман Шарқ классик адабиётини жуда яхши кўраман. Ўзингизга ҳам ғазаллар ўқиб берганман. Алишер Навоийнинг бир ғазали бор. Биласизми у қандай бошланади:

**Меҳр кўп кўргиздим, аммо меҳрибоне топмадим,
Жон баса қилдим фидо, оромжоне топмадим.**

У жим бўлиб қолди. Жамолзода ҳам сукутда. Жимликни яна унинг ўзи бузди:

— Сизнинг ҳаётингиз учун, ижодингиз учун кўмак бўла олсам, Мадинахонимнинг ўрнини босолмасам-да, у қилган ишларнинг ўндан бирини қила олсам — ҳаётимдан розиман. Нима учун бундай қарорга келга-

нимнинг сабабини сўраманг. Чунки қачон, нега сизни севиб қолдим — ўзим ҳам билмайман.

Жамолзода Гулгинанинг қизарган кўзларига термилди. Кейин аста ўрнидан туриб унинг ёнига келди-да, ёмғирдан сўнг гуржираб турган гул япроқларидай киприклари ўраб турган қоп-қора кўзларидан ўпди...

* * *

Ботир Жамолзоданинг ҳикоясини тинглаб оғир ўйга толди.

— Энди тушунгандирсан қизим деб таништирганимнинг сабабини.

Ботир миқ этмади. Бинобарин, сўз ортиқча эди. У бошқа нарса — ўзининг Гулгина билан суҳбатлари, денгиз соҳилида бир-бирига шеър ўқиб берганлари ҳақида ўйларди. Гулгина билан танишгандан бери ўтган бир йил давомида уни неча марта ўйлагани, ҳатто тушларига киргани, қўнғироқ қилгани, хатлар ёзгани, отпусқа олибоқ Бокуга учгани... Мана шулар ҳозир унинг хаёлини банд қилганди. Ботир ўзини ожиз, йўқ, қандайдир кўнгли ҳувиллаб қолгандай ҳис этди. Гўё бу гапларнинг ҳаммаси ширин бир туш эди-ю, уйғониб кетганидан пушаймон чекарди. Зотан, уни бу ерларга етаклаб келган, бошлаб юрган илинж энди йўқ, ҳаммаси саробга айланди...

Ҳовлидан Гулгинанинг овози эшитилди:

— Жалил муаллим, хўрак тайёр.

Ботирнинг юраги жиз этди. У ялт этиб Жамолзодага қаради.

— Қани юр энди, овқатланайлик.

— Мен меҳмонхонага кетаман, — деди Ботир.

Жамолзода ажабланиб унга қаради:

— Бу нима деганинг?! Тайёр овқатни ташлаб кетсанми? Ҳаммасига улгурасан дедим-ку. Гулгинахоним ранжийди.

Ҳовлидаги стол ноз-неъматга тўла. Жамолзода стол ўртасида турган «Кўккўл» коньягини очди.

— Йўлдан чарчаб келдик, эллик граммдан олайлик. Иккита биллур қадаҳга лоларанг шаробдан кўйди.

У Гулгинахонимга қарай олмас, мабодо уларнинг кўзлари тўқнашиб қолса ҳам Ботир ножўя иш қилиб қўйгандай қизариб кетарди.

Ботирнинг томоғидан овқат ҳам ўтмади. Мезбонларнинг қистови билан у-бу нарсадан чимдиб ўтирди. У тезроқ туришни, меҳмонхонага боришни, йўқ, умуман бу ердан — Бокудан кетишни истарди. Назарида энди у бу ерда ортиқча эди.. Мезбонларнинг ҳар қанча қистовига қарамай, ўрнидан турди. Нон-туз, меҳмондорчилик, саёҳат учун ташаккур билдирди. Гулгина машинада элтиб қўяман деди, аммо Ботир кўнмади. Зеро, ҳозир унга ёлғизликдан бошқа нарса ёқмас, кўнглига сиғмас эди...

Кўчага чиқди-да, тўғри келган бир машинани тўхтатди. Уч кун олдин жуда чиройли, завқли кўринган тунги Боку энди унинг кўзига совуқ, бегона туюлди.

Меҳмонхона вестюбилидан кетаётган эди, кимдир «ҳов, ука» деб чақирди. Ўзбекча гапни эшитиб тўхтади. Самолётдаги йўлдоши — семиз киши унга қараб лапанглаб келарди. «Оббо, шу пайтда бу қаерда турган эди». У Ботирнинг қўлини олди.

— Омонмисиз, ука. — Унинг кайфияти чоғ, кўринишидан ишлари жойида экани билиниб турарди. — Иш-

лар юз, ука. Қудамиз жуда ажойиб одам экан-да. — Оғзидан гуп этиб арақ ҳиди анқиди. — Узингиз нима қилиб юрибсиз? Қайларгадир бормоқчи эдингиз...

— Яхши, табриклайман, — деди Ботир. — Бориб келдим... Кечирасиз, шошиб турувдим. Кейин гаплашамиз.

У шундай деб йўлида давом этди. Семиз киши унинг орқасидан бақириб қолди:

— Шошманг, қайси хонадасиз? Бу яхши гаплар учун бир олайлик ахир...

Ботир индамади.

Хонага кирдию каравотга чўзилди. Мияси ғувиллар, боши зилдай эди. Ташқарида шамол кўзғалди. Гоҳ оч бўридай увиллар, гоҳ сичқондай чийилларди. Бу Ботирнинг юрагини баттар сиқар, кўзига мутлақо уйқу келмас эди.

Тун бўйи тўлғониб чиқди. «Нега келдим? Нега? Энди ҳаммаси тўлғади... Бунинг устига бировнинг хотини... Эрига сизнинг хотинингизни яхши кўраман дейдими. Эҳ, хомкалла...»

Бу хаёллар, фикрий олишувлар орасидан Гулгинани чиқариб юбора олмасди. Ҳар бир фикри, ўйи унга бориб тақаларди. «Гулгина, эҳ, Гулгина. Нима учун ўша пайтда бор гапни очиқ айтмадинг? Хатларингда ёзишинг ҳам мумкин эди-ку... Нега йиғладинг ўшанда?.. Энди билдим йиғлаганинг сабабини. Мен эса ўзимча тушунибман йиғинг боисини... Эҳ, галварс...»

У оғир-оғир хўрсинар, у ёқдан бу ёққа ағдариларди.

Шамол ҳам тинмади. Унинг увиллаши Ботирнинг юрагини ханжардай тилар, назарида бутун Боку унга қўшилиб йиғлар, оҳ чекар эди.

Хотима

Ботир яқинда Бокудан — Жамолзодадан хат олди. «Салом, Ботир!

Ишларинг, соғлигинг қалай? Биз яхши юрибмиз... Биз деганимки, оилада кўпчилик бўлиб қолдик. Гулгинахонимнинг синглиси ҳам Бокуга кўчиб келди. Ҳозир у биз билан бирга туради. Гулгина сан ҳақингда унга кўп гапиради.

Яқинда биз учун қувончли воқеа содир бўлди. Фарзанд кўрдик. Гулгинахоним отини Мадина деб қўйди...

Нега хат ёзмайсан, кўнғироқ қилмайсан? Бокуга қачон келасан?

Гулгинахонимдан, унинг синглисидан санга кўпдан-кўп салом!

Ж. Жамолзода».

Ботир хатни ўқиб, беихтиёр Кўккўлни, Гулгинани, Жамолзодани эслади. Гулгина билан Қора денгиз бўйидаги суҳбатлари, Кўккўл сафаридаги гурунлар эсига тушди. Қизининг отини Мадина қўйганини ўйлаб, Гулгинанинг ақл-фаросатига, иродасига тан берди... Жамолзодага ҳаваси келди...

Ботир бир варақ оппоқ қоғоз олди-да, хат ёзишга киришди...

ПИЦУНДА—ТОШКЕНТ.

1986—1988

Ғулум Фатҳиддин

1957 йилда Фарғона область, Риштон районидаги Воҳим қишлоғида туғилган. Тошкент Давлат дорилфунунининг тил ва адабиёт бўлимини битирган. Илк тўплами Ғ. Ғулум нашриётида босмага тайёрланмоқда. Урта мактабда тил ва адабиётдан дарс беради.

Улғаяди қалбимда армон

Даъват

Оғиз бор, оғизлар юрибди фақат
Бир-бирини ғажиб олатасирда.
Ҳамма ёқ баррикада, ҳамма ёқда жанг,
Олдинги марра йўқ XX асрда.

Рухингни тиқасан ғилоф вужудга,
Қилолмассан ўздан-ўзни бадарға.
Азобни ордендек кўксингга тақиб,
Ғамингни қилгансан қулоққа сирға!

Ноқобиллик учун мукофот сўраб,
Ожизлигинг учун кутасан эҳсон.
Энг улуғ ҳисларни латтага ўраб
Туфдонга бепарво ирғитдинг осон.

Чийилдоқ тўданинг ичида ҳар гал,
Дардингни пеш қилиб бўзладинг фақат.
Ўзингни оқладинг: ёвуз зотлар ҳам
Сўраб, ёлборганга қилур, деб — шафқат!

Энди бу аҳволда яшаб бўлмайди,
Дилингни қулликдан, ғулдан фориг эт.
Ниҳон тут қийноқни, қийноқ ўлмайди,
Дилни ёрга бер-у, элни ёруғ эт.

Покланган жисму жон севмоғи керак,
Сен руҳни ўстиргил, нафсингни ўлдир.
Сўнг, кўрсат — нимага қодирсан, Юрак,
Сен эса енгилмас рух қолдир, Тақдир!.

Ботиний мулоқот

Сенга ёқмай қолди қирққокил ташбех,
Юлиб отдинг тиллақошларни.
Жигардаги хатарли тошдек
Қийнаб қўйдинг Ялангтўшларни.

Сени ром айлади жоду сеҳри-ла
Яланғоч ва маккора оҳанг.
Сен бобонг юзига қаҳр-ла
Билмай суртиб қўйдинг қора ранг.

Энди сен ҳеч қачон еча олмайсан
Ечим кутиб ётган кўҳна жумбоқни.
Қум тўла кўзини оча олмайсан
Сендан умидини узган булоқнинг...

Фурсат

Чирт узилиб йўлакка секин,
кулаб тушди сарғайган япроқ.
Кўринади юзида унинг,
ўтаётган фурсатим яққол.

Бугдойдек бир митти куртакни
қолдиради новдада хазон.
Эзғиланган сари фурсатим
улғаяди қалбимда армон.

У ўсади жимликни бузиб
гулламасдан тугади мева.
Сўнг бағрингга киради сузиб
юрагимдан йўнилган кема.

Қирдаги мушоҳада

Ҳуштагини чалиб шамол
Адирларда арқон ўрайди.
Чечаклардан иборат олам
Товонлардан шафқат сўрайди.

Кезиб юрар хазонлар иси,
Кенгликларда товланар сароб.
Наҳот, нурга бўлган севгиси
Лолазорни айлағай хароб?!

Гуллаб, авжга чиқмиш ранг, наво,
Улар мангу қолмасмиш омон.
Қай куч шунча бефарқ, бепарво,
Жон бахш этиб, олур яна жон?!

Қизгина

Сенга баҳор кўйлагини кийдиради, қизгина,
Шаббодалар сочинг силаб ийдиради, қизгина,
Соғинчларинг жонгинангдан тўйдиради, қизгина,
Қизғалдоқлар товонингни куйдиради, қизгина,
Сенга мендек бедавони суйдиради, қизгина.

Фиғонларим фалакларга етгайдирлар бир замон,
Бу кунлар ҳам чопа-чопа ўтгайдирлар бир замон,
Шоирларинг мадҳингга шеър битгайдирлар бир замон,
Ганимларим аламларин ютгайдирлар бир замон.

Юзинг нури бу оламини ёруғ қилгай оқибат,
Ишқ оҳусин ҳажр ғулидин фориг қилгай оқибат,
Омад менга мана шу гал ёрлиғ қилгай оқибат,
Қувончимга икки дунё торлиғ қилгай оқибат.

Юрагимга нафас бўлдинг, бир илоҳий сас бўлдинг,
Мен маст бўлдим муҳаббатдан, сен ҳам ишқдан маст бўлдинг,
Осмон каби юксак, кўкка денгиздай пайваст бўлдинг,
Хаёл эдинг қачонлардир, охир мана, рост бўлдинг.

Сенга баҳор кўйлагини кийдирибди, қизгина,
Шаббодалар кўксинг силаб ийдирибди, қизгина,
Соғинчларинг жонгинангдан тўйдирибди, қизгина,
Қизғалдоқлар товонингни куйдирибди, қизгина,
Сенга мендек бедавони суйдирибди, қизгина...

Бухорода

Комил Қобиловга

Зангор дубулғали жангчи йигитлар,
Томлар оша боқар ҳафсаласи пир.
Кўкда сирғалади кўнғир булутлар,
Нураган деворлар ҳансирар оғир...
Теграмда ғулдираб, қуршар ёз янглиғ
Кўнғир файтунларда кўнғир хаёллар.
Қадимий сувратлар пиёда, отлиғ —
«Ёху» — деб ҳайқириб ғарбга йўл олар...
Ер, кўкни қоплаган қирмиз излардан
Кўзимга сингмоқда сирли туйғулар.
Улуғ ёзувларнинг чандиқ юзидан,
Қалбимга аламли таъналар қулар.
Арк узра чарх уриб айланар лайлак,
Гўё у булутга салла ўрайди.
Ҳовузга энгашиб самовий малак
Зилол бу кўзгуда сочин тарайди.
Моҳи Хоса ичра йиғлаб кезар куз,
Товуслар патида сайр этар ҳазон.
Ғижирлаб чайқалар сутсиз «Сутҳовуз»,
Меҳтари Анбарга йиқилар осмон.
Мен-чи, мен хаёллар қуршови ичра
Қаҳрабо ғурурга бўлурман банди.
Мағлуб бир туғ мени этар масҳара
Минораи Калон каби баландда.

Иброҳим Пайдо

Маҳмуд Ялавоч

Менинг жоним жуда ширин
миллатдан ҳам, элдан ҳам.
Аждодларим сўйлаб келган
кўҳна туркий тилдан ҳам.
Соҳибига содиқ итдай,
ўз қавмимни талайман.
Керак бўлса, синглимни ҳам
ўзга учун овлайман.
Оҳ, мабодо, бирор сотқин
ўз ичидан чиқса гар
Бу элатнинг кўзлари кўр,
қулоқлари бўлгай кар.
Кўҳна Бухор метин каби
Қалъа эди мустаҳкам.
Гар сотқинлар бўлмасайди
ололмасди Чингиз ҳам.
Темучиннинг боши узра
дур сочган ҳам мен ўзим.
Ун иккита дарвозасин
ланг очган ҳам мен ўзим...

Боболаринг ким?

Рухлар исён қилар аслим қайда деб,
Ўзлигим қайда деб, наслим қайда деб,
Келажагим, баҳор фаслим қайда деб,
Ўғлим, билармисан, боболаринг ким?

Ҳайҳот, шер боласи кўзига дўнди,
Шоғол ҳарна деса — ўрганди, кўнди.
Билмам оқибатим не бўлар энди,
Ўғлим, билармисан, боболаринг ким?

Тилимга ачиниб дилим йиғлайди,
Заҳар қуюн ўйнар, элим йиғлайди.
Ким кулар, ким учун — ўлим, йиғлайди.
Ўғлим, билармисан, боболаринг ким?

Комил Аваз

СУХБАТМАРДА САРАМАНГАН САТМАР

От тик туриб яшайди

— Эгилиш мумкин, аммо тиз чўкиш мумкин эмас.

Тиз чўкиб қасида ёзиш мумкин, аммо ҳақиқат тўғрисида гапириб бўлмайди.
(Маҳалладаги суҳбатдан)

Дерлар, шамол эсса-да ғарбдан, куёш чиқади шарқдан, аммо бахт келур қайси тарафдан? Эгилишданми, ё эгилмасликдан? Гап ана шунда.

Тиз чўкиб лаъли табақда ош еган зот бефарқ яшайди, уни ўйлатмас муҳит.

На берсанг ҳам ялоқда, тиз ташлаб ер ит, бироқ от тик туриб ейди...

Матал

— Бировга яхшилик қилаётганида ўзини ўйламайдиган одам бормикан?
(Бир маҳкама олдидаги суҳбатдан)

Эшитганман ёшлигим маҳал, ғойибдан бир матал:

Қайси бир пайғамбарнинг шол бўлибди бола-си. Сулаймоннинг узуги бўлса ҳам қўлларида, топилмабди чораси.

Пайғамбарга бир куни йиғлаб дебди хотини:
— Узингизни куну тун аямайсиз сира ҳам, хизматингиз зиёда, сўранг ахир оллодан, бордир бирор малҳами. Ол қулим деса агар кўпдир унинг карами.

Пайғамбар ҳам ниҳоят, сўрашга этмиш журъат. (Оллоҳга сўров билан этмакниким мурожаат, хотинлар ўйлашади жўн).

Алқисса, пайғамбарнинг илтижосидан сўнг, Оллоҳнинг кайфи шу куни яхши экан чоғи,

Жаброилни одам суратида юборибди ер тараф.

Қўл-оёғи ишламай ётган бола ҳолин кўриб, Жаброил тез даргоҳга маслаҳатга қайтибди ва Оллоҳга бор аҳволни айтибди. Оллоҳ эса узоқ ўйлаб келибди бир қарорга. Фақат бир шарт билан Жаброилни яна юборибди пайғамбарнинг хонадонига.

Шарти шулким, Жаброил пайғамбар ҳам хотинига биттадан савол бергучи ва саволга тўғри жавоб этсаларгина боласи тузалгуси.

Эр-хотин ўйламасдан рози бўлибди дарҳол. Не бўлсаям, ишқилиб, кўзларин оқ-қораси тузалса бас.

Жаброилнинг пайғамбарга илк саволи шу бўлди:

— Мана, сизнинг давлатингиз етар етти пуштингизга. Хўш, айтингиз-чи, олдингизга бирор кимса иши тушиб келганда, қарайсизми қўлига?

Пайғамбар бир дақиқа қолмиш саросимада. Тўғри жавоб этмаса-чи? Уртада бола майиб... Пайғамбар ним жилмайиб тўғриси айтибди:

— Ҳа, тақсир, қарайман, — дея ерга қарабди.

Бирдан бола дадасига шол қўлларини кўрсатиб, қийқирибди:

— Тузалди, мана, дада, қўлларим тузалди! Жаброил сўнг савол учун хотинига кўз ташлабди:

— Хўш, маликам, навбат сизга. Яна қайтараман, фақат тўғри жавоб бўлсагина бола юриб кетади. Эрингизнинг бойлиги, эшитдингиз, етти пуштига етади. Қолишмайди чиройи Юсуф гўзаллигидан, қолаверса, сизга бўлган муҳаббати уйғотади чин ҳавас. Хуллас, эр десангиз дегулик, шер десангиз дегулик. — Жаброил кўз қирини пайғамбарга ташлаб, бир дам тин олдида, сўнг давом этди. — Мабодо, имкон туғилиб, бирор ёт йигит билан холи қолгудай бўл-

сангиз у билан мулоқотда бўлишни хоҳларминдингиз?

Хотин бир эрига, бир Жаброилга қаради ҳайрон. Не деса экан, лекин алдаса бўлмас...
— Ҳа, шу ҳолатни орзу қиламан, — деди синик, лекин ҳамма уни эшитди аниқ.

Бола оёқларини қимирлатди. Ишонмади. Астагина жонланиб товон, сўнг тиззаларига секин-секин кирди жон.

Бола кулиб деди шодон:

— Ойи, оёқларим тузалди!

Жаброил эса шу чоқ, дарҳол бўлмиш кўздан ғойиб.

Матал шудир...

Қолдим ўйлаб, нечун бугун буни сўйлаб, битиклашга жазм этдим.

Ҳам хулоса назм этдим:

Ҳамма шамол дарахтнинг тепасида, пастроқ анча осуда.

Юқорида шунчаки эзгуликка бормаслар.

Балки, оддий одамлар

яхшилиқ қилаётганда ўзларин ўйламаслар...

Дутор

Кулоқ тутинг, дутор куйлапти. Торлар титратмасидан томирларда қон оқими тезлашади, куйга монанд мавжланади.

Дуторнинг бу қадар гумбураб жаранглаши недан? Сехри нимада? Шундай қараганда дутор икки торли, содда чолғу асбоби, аммо унинг яратилиш тарихини биласизми?

Бобом шундай ҳикоя қиладилар:

— Дутор бўладиган тут дарахти танлангач, қудуқ ўрни белгиланади. Чўқур қилиб қазилган қудуқ тубига кесилган тутлар соз этиб ташланади, сўнгра устига ғишт терилади.

Қудуқ 15—20 йил гумбирлаб сув беради. Бўлғуси дуторнинг илк жаранги қудуқ тубидан бошланади.

Сўнгра қария усталар кўрсатган қудуқдан шогирдлар тут ғўлалари — созларни қазиб олишади, ёнида бошқа қудуқ қазиб, яна янгидан тут дарахти кесиб, кейинги авлод дуторларига замин ҳозирланади, қудуқ ўрнига қудуқ барпо этилади.

15—20 йил мобайнида қудуқ тубида ётган созлар соя елвизакка ташлаб қўйилади. Тут ғўлалари — қудуқ созлари обдан қуригунга қадар, яъни 4—5 йил уларга қўл теккизилмайди.

Шунча йил сув шимган ва шунча йил сувдан қуриган ушбу тут ғўлаларини пишириш антиқа кечган. Уларни ерга кўмиб, устига тандир қурганлар. Утлар ёқилиб, тандир қиздирилиб, нонлар ёпилаверган — етти йил, саккиз йил, ўн йил. Тандир эскиса, ўрнига янгиси қурилган.

Бўлғуси дуторнинг тобланишини қаранг!

Ва яна аввалги қудуқ бузилиб, яна елвизак, яна тандир...

Тандир тагидан олдинги тут ғўлаларидан дутор қисмлари тайёрланиб, болаҳонага ташланган — яна елвизак — тўрт йилми, беш йил... Ана ундан кейин елимланиб, намда ҳам, шамолда ҳам, офтобда ҳам тоб бермайдиган му-

сиқа асбобига айланади. Эшилган ипакдан бир жуфт тор боғланади.

Бир дутор 40 йилда дунёга келади!

Бировнинг йили ўтгунча, бировнинг умри ўтади...

Дутор 40 йилда яралади!

Титроқ торлар титратмасидан томирларда қон тезлашади, куйга монанд мавжланади...

Дилхирож

— Кўпчилик хонандалар классик қўшиқларни маъносига тўлиқ тушунмай айтадилар.

(Даврадаги суҳбатдан)

Кечаси қай пайтда қор ёққанини билмайман. Эрталаб шундай бир ажиб манзарани кўриб юрагим ҳаприқиб кетди. Осмон чарақлайди.

Қуёшнинг заррин нурларидан гужумларнинг шоҳларига қўшиқ айтаётган оппоқ қор гуллари ялт-ялт кўзни қамаштиради. Гўзаллик шунчалар мафтункор — ердаги қалин қор иссиққина парқу тўшақка ўхшайди.

Дам олиш куни. Парқу қор устига ёнбошлагинг келади. Ҳаяжонингни яширолмайсан. Осмонга, қорли дарахтларга боқиб табиатнинг мўъжизакор рассомлиги олдида лол қолсан, тўймайсан, ким биландир сўзлашгинг, кулишгинг келади. Болалар билан қор отишасан. Ишқилиб, қаердандир инган қудратли кучни битта ўзинг енголмай қолсан...

Уч-тўрт хонадон нарида яшайдиган қўшнимиз ҳам худди мендай аланглаб, кимнидир истаб, кулимсираб турибди. Узоқдан қуюқ сўрашдик. Мулозаматдан сўнг мен уларникига кирдим. Мени ҳужрасимон чоғроққина хонага бошлаб кирди. Шундай дангиллама ҳовлида эски ўчоқ қурилган ўзига хос файзли хона бор деб ҳеч ўйламаган эдим. Учоқда чирсиллаб ёнаётган ўтга қараб-ку баттар ҳаяжонландим. Тонқа тунчада чой шиғиллаб турибди. Ҳамма ёқда газ ёниб ётганда бундай оддий ўчоқдаги ўт бир мўъжиза бўлиб кўринар экан.

Қўшним ўзи мусиқачи бўлиши билан бирга, саводлигина адабиёт муҳлиси ҳамдир. Дам олиш куни яна ҳам файзлироқ ўтадиган бўлди деб қувондим.

Тўрт тилимгина гўшт кесиб келди-да, оташкуракка қўйди. Кабобнинг дудидан димоқни қитиқловчи хушбўй ҳид таралди. Устига-устак бошқа бир темир идишда озгина исирик ҳам тутатди. Ўз қўлим билан қилганман деб, мусаллас кўтариб чиқди. Сермулозамат, ширинсухан созанда қўшним не деса ҳам ишонаман, жуда шинаванда йигит.

Кун пешиндан оққанда ширингина кайф устида беихтиёр назмгўйликка ўтиб кетдик. Навоий, Огаҳий, Партавнинг нафис ғазалларини ўқиб ҳаяжонландик. Навбат ҳам кутмай, устма-уст байтлар айтиб, бир-бировимизга тушунтира бошладик. Ва лекин...

У Навоийнинг тубандаги байтини зўр қироат билан ўқий бошлади:

Кизил ранглар кўзимда кўрган англр
ашк сайлинким,
Оқарга келган йўллар била ҳар сори
қондир бу.

Аммо, «раг» демасдан, «ранг» деб ўқиди.
Шу «н» ҳарфи қўшилиб, раг — томир ранга
айланди. Балки дастурхон ҳурмати йўл қўйма-
дими, билмадим, негадир унинг хатоси-
ни тўғрилашга шошилмадим.

Косагуллик қилатуриб, Партавнинг «ишқ»
радибли ғазалидан бир байт ўқиди. Бу байтда
ҳам бир ҳарф устида айтишимизга сал
қолди. Яна ўзимни тийдим. Бироқ сал кайфи
қочганини сездим. Мана ўша байт:

Тараб чоғида пайдар-пай манго тут жом,
эй соқий,
Хуморим ҳаддин ошди токи нўш этдим
шароби ишқ.

У «тараб»ни «талаб» деб ўқиди. Тараб —
сархуш, шодлик демакдир.

Партав «сархуш чоғимда тўхтамай май қуй»
деяпти десам, «талаб қиялман» демоқчи деб
тортишди.

— Хай, майли, Алихўжа эмас, Хўжаали экан-
да, — деб ўртани сал юмшатмоқчи бўлдим.

У ўз гапидан қайтмади.

— Келинг, — деди ниҳоят, — яхшиси бир
«Дилхирож» чалиб берай.

— Э, бормисиз, дуторни олинг, — дедим
қувнаб.

Хона «Дилхирож»га тўлди. Томирларим
шундай қаттиқ ура бошладики, унинг «гуп-
гуп»идан бутун вужудим силкинаётгандай эди.

Ҳазрат Ибн Синонинг «томир уришида қан-
дайдир бир мусиқа табиати мавжуддир», де-
ганида ҳикмат кўп экан. Демак, юрак ҳам қай-
сидир бир мусиқани чалиб ураркан-да, гоҳ
шўх, гоҳ мунгли. Нафас билан қоннинг бир сўз
билан айтилиши шунданмикан? Икковиям
«дам» дейилади. Нафас-дам, қон-дам — араб-
часига. Юрак телиши, томир уриши, қон айла-
ниши, нафас олиш — ҳамоҳанг қўшиқ, куйлар-
га жўр бўлармикан?

Куй тўхтаганда қон жўш урмас, нафас ҳайрон
бўлар, томирлар таранглиги бўшашиб, юрак
сиқила бошлар. Бироқ томир уришидаги қў-
шиққа ҳамоҳанг қўшиқ ҳам керак. Ҳозир мен
учун бирор гап ортиқчалик қилади...

Созанда қўшним яна куй чалиш ўрнига Зе-
буннисонинг машҳур ғазалидан ўқий бошлади.
Унинг устига тескари тушунтира бошлади ҳам.

Карашма тиғи мижжа ханжари нигоҳ
олмас,
Шаҳодат ар талаби дашти Карбало
инжост.

Яъни «Карбало даштига кетишдан олдин ме-
нинг олдимга кел, карашмаю олмосдан нигоҳ-
ларимни кўриб кет, чунки у ердан қайта олмай-
сан, шаҳид бўласан», деяпти эмиш.

Шундоқ ҳам вужудим мезони бузилиб турган-
ни устига қўшнимизнинг ғализ шарҳи жаҳлим-
ни кўзғади:

— Э, қўйинг-э, — дедим — билмасангиз ни-
ма қиласиз шарҳлаб. Шоира: «Улмоқчи бўл-
санг, яъни талабинг шаҳидлик бўлса, менинг
олдимга кел, Дашти Карбало — мана мен —

бундаман, ханжардай ўткир киприкларим,
олмосдай нигоҳим билан ўзим ўлдираман»,
деяпти. Сиз бўлсангиз...

Ўрнимдан даст турдим. У лоақал ўтиринг,
кетманг ҳам демади. Яна денг қўлимни силтаб
чиқиб кетибман. Қизишганимдан менинг шар-
ҳим ҳам сал кўполроқ чиқди.

Яна табиат қўйнидаман. Атроф оппоқ. Бир-
дан «Дилхирож» навоси эшитилгандай бўлди.
Қўшнимни кўз олдимга келтирдим.

Узр сўраб, ярашиш учун баҳона излаш керак.

Соғинч

— Навосиз улуснинг наво бахши бўл.
Навоий ёмон бўлса, сен яхши бўл.
(Навоий суҳбатидан)

Кеча боғ сайрида хушқад бир йигит суюкли-
син қўлтиқлаб ёнимдан ўтди. Ҳавасми, соғинч-
ми, билмадим, аммо юрагим «жиз» этди, жо-
нимдан ўтди.

Ҳароратли ёшлигим бир олис тушдай ялт
этиб кўзларим олдидан ўтди.

Қандай яхши эди, беғубор, тотли. Кўзларда
на кўрқув, на ҳадик, на ғам — юракда оташ
ёнар эди муҳаббат отли.

Балки рашким эрур нуқта қўйилган, ёшлик,
янглишларим интиҳосига. Чиройли эдинг-да,
кўп сабаб бўлган ҳар хил гумонларим интибо-
сига.

Дунёда янглиш кўп чигалдан-чигал, ҳозир
ҳам англашга ожизман, ёшман, аммо эзиламан
кўрганда ҳар гал, кипригинга нам — бу мен-
аччиқ ёшман.

Бизни яралади кўролмас кўзлар.

Ҳиссиётдан узоқ кимсалар ҳамиша кимнинг-
дир бахтини кўзлар.

Ёшлигим қўмсайман йил ошган сари. Эҳ, ази-
зим, қандай яхши эди, беғубор, тотли. Кўзлар-
да на кўрқув, на ҳадик, на ғам юракда, оташ
ёнар эди муҳаббат отли.

Хайр оқшом, салом хаёлий маҳшар!..

Миноралар нидоси

Такаш минор:

— Подшоси қочиб, эгасиз қолган Урганч
Чингиз аскарлари қуршовида беҳад талафот-
лар кўрмоқда.

Урганчда тирик жон борки, қўлига тошми,
таёқми олиб курашга шайланган.

Ана табаррук зот Нажмиддин Кубро. Қўлла-
рида тош, шаҳар девори томонга халқни ундаб,
олдинга интилмоқда. Оломон Нажмиддинни
ўраб олган.

«Қайтинг, устоз, қайтинг», дейди халқ. У эса
бу хитобларни эшитмагандай қадам ташлайди.
Қариб қолганига қарамай ҳаракатлари тез,
жанговар. Қий-чувлашаётган болали
хотинларни тинчлантира-тинчлантира қалъа
деворига тирмашяпти.

Нажмиддиннинг қўлида тош кўрган оломон
мудофаа учун девор томон яна ҳам жадалроқ
ёпирилди.

Нажмиддин Кубро душман томонга тош ота

бошлади. Бу оддий тошлар эмас, халқнинг лаънат, қарғиш тошлари эди...

Бир пайт чанг-тўзон орасидан фотиҳага очилгандай қўллари осмонга чўзилган Нажмиддин мен томонга ўгирилди. Кўкрагига душман ўқи қадалган Куброни кўриб ларзага келдим. Шундай ҳам қалъа ташқарисида отилаётган ўқлардан яраланган вужудимда бир титроқ кўзгалди. Палахмон тўпларининг зарбаси менга энди писанд эмас. Нақшларим тўкилиб, рангларимдан қон қочган.

Нажмиддин Кубронинг ёвга лаънат, фалакка даҳшат тўла ҳислар акс этган ўткир кўзлари ўсиқ қошлари остида кўринмас, фақат, менга «сен гувоҳсан, барисини келажак авлодларга ўзинг етказурсан» деяётгандай эди.

Кўкрагида ўқ, қўллари фотиҳага очгандай осмонга чўзганча қотиб қолди у!

Калта минор:

— Тун ярмидан оққан, Ой нуридан ҳаммаёқ равшан. Оёқлаб қолган ёз оқшомида Юсуф печакчи ҳовлисида, ҳув ана, саҳарлик давом этапти.

Раимберган маҳрам, Абдулло мирзо қизик мутойбалар, ҳикоятлар айтиб, барчани оғзига қаратиб ўлтиришибди.

Пойимда эса икки жаллод гўнғир-гўнғир фисқу-фасод титишяпти.

— Саҳарлик ҳам чўзилди-ёв.

— Тонг отгунча саранжомламасак бошимиз кетади.

— Нима қилиш керак?

— Ҳа-да, Юсуф печакчи эътиборли одам, уйдан уни қақариб бўлмас.

— Яна бироз кутайлик-чи.

Кимни кутишяётган экан-а бу жаллодлар!

Ана, Юсуф печакчиникида дастурхонга фотиҳа ўқилди, меҳмонлар иззат-икром билан хайрлаша бошладилар. Ҳаммалари Раимберган маҳрамни кўп илтифотлар билан кузатиб қолдилар.

Туёқ сасини эшитиб жаллодлар пойимдан кўзгалишди. Биттаси қаҳр билан оғзидаги носини мен тарафга туфлади.

Раимберган маҳрам Хивада кўрганнинг ҳавасини келтирадиган оқ отида келишган қоматини хиёл олдинга эгиб аста келяпти.

Жаллодлар йўлнинг ўртасига, унинг истиқболига чиқишди. От аста тўхтади. Раимберган маҳрам ҳайрат ила «Хўш!» дегандай жаллодларга қаради.

— Тақсир, отдан тушсангиз, — деди бўйи дароз жаллод отнинг жиловидан ушлаб, — хон ҳазратларининг фармонини адо этмоғимиз керак.

Иккинчи жаллод отнинг орқароғига ўтар экан, овозини кўтариб, дағаллик билан деди:

— Сизни тириклай кўмишга амр этилган, тушгинг отдан!

Раимберган маҳрам «дик» этиб отдан тушди:

— Хоннинг амри вожибдир.

Орқадаги жаллод отнинг кетига қамчи туширди. Бундай муомалани кўрмаган от маҳрамнинг қўлидан юлқиниб чиқди-да, Ота дарбоза томон чопқиллаб кетди. Уйқусириб ўтирган дарвозабонлар, навкарлар от дупуридан сесканишди, аммо хабарлари бўлса керак, дамларини чиқаришмади. Фақат кимдир дарвозани қия очиб отни чиқариб юборди. Ҳарқалай от хабарчи-да, уйини топиб боради.

Қадди расо, чиройда беқиёс кўркам, бекаму кўст соҳиби илм Раимберган маҳрам сокин оқшом лаззатидан ҳалиям ўзига келмаган, икита барзанги жаллод олдида не қиларини билмай гарангсиз турарди.

Жаллодлар ҳам жаллодлигини унутиб бир лаҳза ўнғайсизланиб қолдилар.

Раимберган маҳрам киссаларини кавлаштириб беш-олти дона тилло танга олди-да, жаллодлардан бирига берди, отга қамчи урган иккинчисига эса зарбоф тўнини ечиб берди ва:

— Бошлангиз, — деди.

Жаллодлар баттар гарангсиз, бир-бирларига қараб қолишди.

— Қочмоқчи... бўлсангиз... — Тилло олгани розилик оҳангида бир нима демоқчи бўлди.

— Йўқ, хон фармонидан қочмоқлик гуноҳдир, — деди маҳрам фармонга унчалик ишонқирамай, бошини кўтариб, — йўл бошлангиз.

Олдинда каттаси, ўртада қўлини орқасига ташлаганча маҳрам, кетида тўн ушлаган яғриндор жаллод — учаласи қўшдарвоза томон оғир йўл олишди.

— Уйдагилар билан хайрлашса бўлармиди, — дея гўлдиради орқадаги жаллод.

Маҳрам индамади.

— Тонг отиб қолади, — деб гапни кесди олдиндаги жаллод.

Бошқа баҳслашишмадиям, гапиришмадиям.

Қўшдарвозанинг чап томонида ҳандак тайёрлаб қўйилган экан. Жаллодлар нимадан бошлашни билмай туриб қолдилар. Улар аввал ўгирилиб мен томонга, сўнгра оқариб келаётган осмонга қарай-қарай маҳрамга айбдордай боқишди. Хондан «тўхтатинг» деб чопар келиб қолармикан деган андиша билан яна бирпас қаққайиб туришди-да:

— Начора, фармони олий, — дейишди.

Қайнотаси Исломхўжани ўлдиртирган қонхўр Исфандиёрдан муруват кутиш заҳарли илон оғзидан асал кутиш билан баробарлигини биладиган маҳрам имон келтириш учун ҳандак бошига чўккалади.

Жаллодлар аста-секин оқараётган осмонга яна олазарак қарай бошладилар. Ниҳоят, маҳрам юзига фотиҳа тортди-да, аста ҳандакка тушди, бошини тиззалари орасига олиб ўрнашиб ўлтирди.

Жаллодлар белкурак билан бирин-кетин тупроқ ташлай бошладилар.

Эҳ-ҳе, Раимберган маҳрамнинг не-не орзу-умидлари ўзи билан бирга тириклайин кўмил-япти. Рус муҳандислари билан ҳамжиҳатликда қуриб битказилган тилғироф, почта, шифона ишлаб турибди. Эндиги навбат поезд йўлига эди-я!

Мени мажруҳ қолдирган хон авлодининг

энг қонхўри Исфандиёрхоннинг бу кўз кўрмас, қулоқ эшитмас қотиллиги, маърифатни бўғиши саройдаги фисқу-фасоддандир. «У руслар билан тил бириктириб, оқ подшога яхши кўринмоқчи, сўнгра тахтга даъво этади» — маҳрамга ана шундай айб қўйилган эди.

Маърифатпарвар, билимдон муҳандис, руслар билан тилмочсиз гаплашадиган Раимберган маҳрамнинг ўлимини хиваликлар қандай қабул қилишар экан?!

Маҳрам устига тортилган ҳандак уюми устидаги тупроқ тинчиди. Шафақ юзи қонга беланди. Аста-секин тонг оқариб кела бошлади.

Эринчоқ ошиқлар дуэти...

Йўлдан ичкарироқда, сарвзорда иккита қушча сайраяпти. Чиройли, янгроқ овоз беихтиёр хаёлимни ўзига тортди. Утиб кетолмадим.

Ёлғизоёқ сўқмоқдан аста юриб ичкарироққа кирдим. Қоматдор сарвларга бошдан оёқ бир-бир қарадим, қушчалар кўринмас эди.

Юришдан тўхтаб қулоқ сола бошладим. Бегона шарпа тинганидан тинчланишди шекилли, мендан беш қадамча наридаги сарвнинг тепароғидан биттасининг чиройли овози эшитилди.

Шу пайт ғаройиб, худди одамнинг товушига ўхшаган овозда иккинчи қушча сайради:

— Пастга туш, пастга туш, пастга туш.

Яқинроқ боришга юрагим бетламади. Тонг билан оқара бошлаган ўрмоннинг сийрак оёқ йўлидан ҳайратда лол қотиб турардим.

— Ўзинг чиқ, ўзинг чиқ, ўзинг чиқ.

Бошқа «шитир» этган товуш йўқ. Фақат икки қушча бир дарахтга ўтириб, уч оғиз сўз сайрашмоқда:

— Пастга туш, пастга туш, пастга туш.

— Ўзинг чиқ, ўзинг чиқ, ўзинг чиқ.

Мийиғимда кулдим, ёдимга йигит ва қиз дуэти тушди:

— Сен баландда, мен пастдаман...

Ун саккиз, йигирма ёшли йигит ва қизнинг ҳақиқий изҳори муҳаббат онларидаги жасоратини икки хил талқин қилмоқ нотўғри бўлса керак.

Мени бошқа нарса таажжубга солди. Қушчаларнинг баланд парвоз талаб этадиган муҳаббат қаршисида қанотлари бўлатуриб, яна бир дарахтда ўтириб, шундай сархуш тонг чоғи, ажиб манзара қўйнида бир-бировига эринчоқлик билан шарт қўйиб ўтиришлари ниҳоятда ғалати ва ғайритабиийдай бўлиб кўринди.

Демак, эрмак қилишяпти. Орқамга қайтдим.

Тунги қўнғироқлар

Изҳори муҳаббат айтолмай юрган бир қиз йигитга тунда қўнғироқ қилди:

— Алло, сизмисиз?

— Ҳа, менман.

— Яхшимисиз?

— Яхши.

— ...

Эртасига кечқурун яна қўнғироқ қилди.

— Алло, сизмисиз?

— Ҳа, менман.

— Яхшимисиз?

— Яхши.

— ...

Учинчи тунги қиз қўнғироқ қилавермади, йигит эса безовталана бошлади. Бирдан телефон жиринглаб қолди. Қиз йигитнинг нафасидан ҳаяжонланаётганини сезди.

— Алло, сизмисиз?

— Ҳа, менман. Нима эди?

— Яхшимисиз?

— Йўқ, ёмон.

— Худога шукр...

Шу оқшом қиз роҳатланиб ухлади, йигит эса тўлғаниб чиқди.

Ётиғи билан

Фардларимни газетада ўқиган бир ошнам: — Шеърларни ҳам жуда майдалаштириб юборяпсизми? — деб қолди.

— Ҳа, энди вақтим мўлроқ эди, — дедим мийиғимда кулиб.

У баттар ҳайрон бўлди. Ҳар қалай ошна-да, унга раҳим келди. Ётиғи билан тушунтирмоқчи бўлдим:

— Бир донишманд «узр, вақтим зикроқ, хатим чўзилди» деб дўстидан кечирим сўраган экан...

От қариса

Бошқарма бошлиғи телефонда райондаги корхона раҳбарини иш юзасидан қаттиқроқ исканжага олди.

Аввал катта лавозимларда ишлаб бу корхонага яқинда ўтган янги бошлиққа катта хўжайиннинг дағдағаси сал оғирроқ ботдим, енгилелли баҳоналар излагандай бўлди, ҳар хил материаллар етишмаслигидан нолиди.

Хўжайин унинг гапини кескин бўлди:

— Шунақа, ишларимиз оғир, девонаники юрса унади, ўртоқ.

Орага оғир жимлик чўкди.

Катта бошлиқ дағдағасини сал баландлатди:

— Нима, дамингиз ичингизга тушиб кетди?

— Ҳа, энди... От қариса...

Энди телефоннинг бу тарафи жимиб қолди.

Катта хўжайиннинг ранглари оқарганини райондаги бошлиқ сезди.

От қариса девонага тушади.

Унга ҳам гусванд дейдилар

Шерозий Тожикистон сафаридан қайтгач, Хивада уни тожикча ўрганиб келибди деган гап тарқалган.

Бир даврада сўраганларга Шерозий ҳам «э, нима бўлса бўлар» деб, тил учида «ҳа» деб юборган.

— Мадрим ака, тожиклар қўйни нима дер эканлар?— сўраган бирови.

— Гусванд,— дебди писандалик билан Шерозий.

— Қўзичоққачи?— сўрабди бошқаси.

Шерозий қўзичоқнинг тожикча нима дейилишини билмас экан, ўтирганларга бир-бир қараб, тутила-тутила, шундай дебди:

— Шу... индамай юри-иб... қўзичоқ катта бўлгач, уни ҳам гусванд дер эканлар.

Шерозийнинг топқирлигидан хурсанд бўлган даврадагилар роса кулишган.

Изи қистоғли бўлса...

Хивада мўминқобилликда олдига одам тунширмайдиган оқ оға қиш совуғидан бурун

этигини яматиш учун этикдўзга элтиб берибди.

— Яхши, оға, албатта бозордан кейинги кунга этигингизни ўзингиз танимайдиган қилиб қўямиз,— дебди уста уни қаттиқ ишонтириб.

Худди шундай сермулозаматлик билан бир гал уста, бир гал шогирд йигит оғани қуруқ қайтаравериб қишни ўтказишибди.

Яна баҳор келиб кунлар исий бошлабди. Опоқ оға этигидан ҳам қўл силтаганча, карвонга қўшилиб узоқ сафарга жўнаб кетибди. Сафарда қишни ўтказиб Хивага қайтгач, яна этикдўз устахонасига борибди. Этиги ҳалиям ямалмаганини эшитиб:

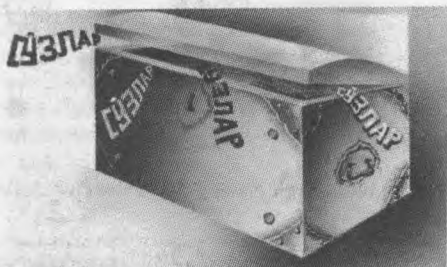
— Уста, икки йилда ҳам бир этикни ямамаслик одобдан бўлмаса керак. Ахир қатнайвериб икки этик тўздирдим-ку,— дебди у.

Опоқ оғанинг норозилигидан энсаси қотган шогирд йигит оғага тегизиб, устага дермиш:

— Уста изи қистоғли, шошилич ишни олманг деб неча марта айтаман...

Кимдир «ҳа» деб шошаверса, Шерозий ушбу мутуйбани завқ билан айтиб, даврадагиларни хушнуд этар эди.

Тил сандиғи

Ошоқ — паст
Талак — омбор.
Чорвойи — чарс, ёввойи.
Қонғилтир — тунука.

Раъно АМИНОВА,
Тўрткўл ноҳиясидан

Шаба — маржон.
Суфлук — ахлат.
Тортанак — илвиз, ўргимчак.
Лақчак — угра.
Шеван — хамиртош ёйишда ишлатиладиган текис тахта.

Дилором КАРИМОВА,
Бухоро вилояти Свердлов ноҳиясидан

Ҳарвона — катта туянинг урғочиси.
Лўк — катта туянинг эркаги.
Черги — отнинг устига ёпиладиган ёпиндик.
Чепкан — чопоннинг бир тури; кўпқариларда кийилади.
Кавил — ёввойи ўсимлик; думалоқ мева тугади, баданда қичима пайдо бўлса, кавилнинг мевасидан суртилса, фойда беради.
Хона — эшакларга тортиладиган эгарча.
Қавха — қудуқлардан сатил ўрнида сув тортидиган, эчки терисидан ясалган идиш.

Шароф ХОЛМАТОВ,
Қашқадарё вилояти Деҳқонобод ноҳиясидан

арганак — тахта девор.
ёва — паншаха.
татр — лақма.
ғувиш — мол озуқаси сифатида экиладиган жўхори.
идалик — жийдазор.
писманди — кир-чир юрадиган одам.
пинниқ — pista.
ўйлобува — қабристон.
чотлоқ — чангалзор.
мино — майда-чуйда нарсаларни қўйиш учун даҳлиз тепасига тахтадан қоқиб қўйиладиган жой.
иманмоқ — бирон нарсага интилмоқ.
пачча — карамнинг бир тури, корейс карами.
ўром — кичик маҳалла.
сўлли, сумор — бўш, ландавур.
мўлогўш — тебса-тебранмас.
итизғо — ёқимсиз, дайдиб юрувчи.
ёмон шиникан — жуда бадавлат
жин қисғон — пакана.
тоқ чўрак — кулча.
қўтир барак — хамир ичига гўшт билан тухум солиб пишириладиган овқат.
тахта ўрим — сочининг ёнламасига майл қилиб қаттиқ тортиб ўрилиши.
ёмон мўчч — жуда чиройли.
чуқ-чуқ (қиз) — ғийбатчи, чақимчи.
дим чакилжанг — жуда тортинчоқ.
така тортиб ётмоқ — жуда оғирлашиб қолмоқ (касалга нисбатан).

Урганч ноҳияси Чакка
Шоликор мавзе шевасидан тўпловчи:
Гулсара ИСМОИЛОВА, илмий ходим.

Қамчисини ўйнатади вақт

Чўлпон

Дунёда хуррият урганида бонг,
Сен ғафлат элида балқинг айна тонг.

Ёғдулар таратдинг карашмали, шан,
Зора хобини тарк этса деб Ватан.

Лекин бу не ваҳм, бу не разолат —
Сенга сиртмоқ отди аҳли жаҳолат.

О, фалак кўшқидан қайгадир ботдинг,
Қора булутларга кўмилиб ётдинг.

«Осий» бўлди нуринг кўриб қолганлар,
Ҳаттоки исмингни тилга олганлар.

Айт, нечун кимсалар тониб ўзидан
Сени яширдилар юртнинг кўзидан.

Тагин дунё узра бир ажиб сурон,
Ғафлат уйқусини тарк этди Турон.

Ташланди улусдан эски жандалар,
Тагин сен фалакда қилдинг хандалар.

Қора булутлардан қолмагай асар,
Порлаб туравергин энди мунаввар.

Инқилоб

Қадимдан бор эди
сирли чегара
кабир арбоблару оддий халқ аро.
Энди замон бошқа —
дадил, тик қараб,
не-не зотларни мот қилар фуқаро.

Дегайсан
даврга боқиб бадгумон,
минг йиллик удумда қолмади маъни...
Йўқ, дўстим,
ниҳоят бўлди намоён —
фуқаро қул эмас, инсон экани!

Мирпўлат Мирзаев

Акмал Икромов

Акмал Икромовни халқ душмани сифатида
барча бир овоздан қоралаган йиғинда у «На-
ҳот шу гапларга ишондингиз, ўртоқлар?!»,
деб бир парча қоғозга ёзиб ўтирган экан.

Уни ҳукм этдилар
якдил овоз-ла,
бир сўз демади-я ношуд-қўрқоқлар.
Фарёдин битди у
парча қоғозга:
«Наҳот ишондингиз шунга, ўртоқлар?!»

Ўзи кетди,
лекин қолди қалб саси,
тарих ғаладони барини сақлар.
Ҳайқирмоқда ҳамон
қоғоз парчаси:
«Наҳот ишондингиз шунга, ўртоқлар?!»

Ғаниммас,
раҳнамо эдингиз-ку Сиз,
наҳот топилмади биронта ёқлар?!
Аслида бормиди
ўртоқларингиз,
улар ўртоқ эмас, улар — қўрчоқлар!..

Мудом менинг
ҳаққа ишончим кўпроқ,
гоҳ мозий ҳукмини келажак оқлар.
Қувонинг ушбу кун,
эй шаҳид ўртоқ,
кўпайиб бормоқда асл ўртоқлар!

Бўзлоқ ота

Сайрам қалъасининг
баланд кунжида
турибди омонат кўҳна бир мозор.
Бўзлоқ ота ётар
унинг ичида,
худди тириклардек ётармиш ҳушёр.

Юртнинг тупроғини
ёв босгани дам
ёхуд бало-қазо, ногаҳон қайғу, —
жами кулфатларни
сезиб олдиндан,
элни уйғотгали бўзлар эмиш у.

Болалик шуурим —
эзгу, муқаддас,
чоллардан қолган бу нақл-хотирот.
Рухим ғам шарпасин
сезгани нафас,
мен кўҳна мозорга қарайман бот-бот.

Бўзлоқ ота,
нечун бўзламайсиз, о,
нечун уйғотмайсиз элни уйқудан?
Айтинг,
овозингиз бўғилдими ё,
ё босмай қўйдими юртни ёғий, ғам?

Оёққа қалқитмас
бизни нидолар,
узун кечаларда қотиб ухлаймиз.
Бўзламай қўйгандир
балки боболар,
балки улар сасин бизлар уқмаймиз...

Полапонлар

Ҳамид Исмоиловга

Бегона юрт. Денгиз.
Куйдирарди заб
танзимизни офтоб, юракни — ҳажр.
Булар етмагандек,
хона шифтида
қалдирғочлар ўқир ҳар тонг валфажр.

Уя қурмишдилар
улар беҳадик
дағал фаррошлардан қўрқмай жонлари.
Биз эса
уядан кўзни узмасдик
талпинса уларнинг полапонлари.

Тушиб кетай дер-у,
улар инидан,
юракни ҳовучлаб турардик бизлар.
Койирдик,
онаси бунчалар беғам,
бунча дайдимаса емишлар излаб.

Бир куни фожиа рўй берди, эвоҳ,
Биз денгиздан қайтсак — уя бузилган...
Қалдирғочлар
хона ичра уриб чарх,
чирқирар эдилар зорланиб бирам.

Таътил татимади.
Эртароқ қайтдик.
йўлланмамизда қайд этилган ондан.
Фаррош саволига
дедик хўмрайиб:
— Бизларми?! Келганмиз Ўзбекистондан!..

Туну кун...

Тепамдан залворин
ташлар чўнг фалак
пойимда — бешафқат курраи замин.
Туну кун мен шўрлик
бўлиб жонҳалак
ейман ўзим учун мангулик ғамин.

Бу фоний умрдан
қолдирай деб из
унутаман — нима ором, нима бахт.
Юрагим қайгадир
шошар тинимсиз,
елкамда қамчисин ўйнатади вақт.

Илтижо

Илтижо қиламан,
севги бер, ҳаёт,
бебаҳра айлама ишқ деган бахтдан.
Мен мисли
яшнаган боғ ичра, ҳайҳот,
қуриб бораётган забун дарахтман.

Мунғайиб қарайман
теварагимга,
пойимда мавжланар гуллар, чечаклар.
Тонг нури эътибор
бермайин менга,
ғужғон япроқларга сўйлар эртақлар.

Масрур дарахтларнинг
бор вужуди, о,
мовий насимларда хушҳол қалтирар.
Менинг қовжираган
шоҳларим аро
эски мезонларнинг тўри ялтирар.

Гарчи шовуллардим
дарёдек бир дам,
масъум туйғуларим билмас эди чек,
энди термуламан
дунёга пурғам,
қовжирар юрагим яшин ургандек.

Майли, бўронларнинг
бағрига кирай,
майли, довуллар ҳеч қилмасин шафқат.
Майли, изғиринга
кўксимни керай,
менга тириклик бер — ишқ бергин фақат.

Энди юпатолмас
яккаш хотирот,
тепамда тиғ каби ялтилар ҳилол.
Севгисиз умрдан
зерикдим, ҳаёт,
найсон эпкени ҳам келмоқда малол.

Гулчеҳра Раҳимова

Қорақалпоғистон АССРнинг Тўрткўл ноҳиясида туғилган. Шеърлари республика матбуотида тез-тез чоп этилади. Ўрта мактабда тил ва адабиётдан дарс беради.

Вулқон портлашини менми кутаётган,
Нима деб ёзғирар сассиқ алафлар?
Бир умр чўғ бўлиб дилимда ётган
Сенга унсизгина айтганим — дардлар.

Яшнаб гул-лолага бурканса замин,
Айтгил, нималар деб ёш тўкар осмон?
Тўлар кўзларимда дунёнинг ками,
Вужудимни қамрар тошқин — ҳаяжон.

Юрак то ололмас экан ҳур нафас,
Энг порлоқ туйғу ҳам қуш — ҳимоясиз.
Олға ундаётган хуррамлик эмас,
Ҳаракатчан қайғу — бахтнинг дояси.

Сени урса, фақат қарғиш урмайди,
Шаштинг жуда баланд, фақат қалбинг кўр.
Сочларингни йиллар оқартирмайди,
Фурсат қадамингга ташлолмайди тўр.

Келажакка минг хил кўйлак бичасан,
Юрагингга ғам ёт, пешонангга — тер.
Қандай қанот боғлаб кўкка учасан
Оёгинг остида ўпирилса ер?..

Кимдир таъқиб қилар мени ҳар қадам,
Юрибман ўзимни ишонмай ерга.
Ғанимларим ортар, дўстлар эса кам,
Хаёлан бахт билан яшайман бирга.

Кўзларимда дунёнинг ками...

Кўзёш кипригимда муз каби қотар,
Биласан, ким дея сўрайсан нега?
Мен Афлотун эмас, у ҳам бир одам,
Ўлсам, ўлигимга чиққувчи эга...

Тор кўнгиллар этар кенг дунёни тор,
Яқин дўст ҳам — олис, ожиз, афтода.
Зоғлар изғийверсин, нима ғамим бор,
Итлар ҳуравверсин очиқ ҳавода.

Ким айтар бу аччиқ изтироб мангу,
Топаман бир қувонч излаб жаҳондан.
Менинг ишққа юрак изҳорим ушбу:
Қушлар сайрайверсин минг бир оҳангда...

Орзулардан кўра ширин экан жон,
Дарё бўлмоқчийдинг тошқин, бағрикенг.
Бир пайт дил мулқингни забт этган шайтон
Энди бўғмоқ учун шимармоқда енг.

Муздай нигоҳ билан боқар кўчалар,
Томларда чўнқайиб тиш қайрайди қиш.
Гоҳ булут лашкари ноғора чалар,
Юрагим, бу қандай аянч орзиқиш?..

Кунда минг бор ўяр дилни бир сўроқ,
Гапир, гапиравер, энди мен жимман.
Иста, ҳолимдан кул, этгин ноз-финоқ,
Фақат алдамагин, сенсиз мен кимман?

Ана, болалигим — қувиб етолмам,
Қолдим ёлғизоёқ йўлга термулиб.
Узоқ-узоқларга учиб кетолмам,
Ўтгум, қанотсизлик бағримни тилиб...

Ув-ув-у-у-ув! Мен шўрликка бир разм солингар, ўляпман, ахир. Ташқарида ўкираётган бурон бамисоли жанозамни ўқияпти, мен ҳам буронга қўшилиб ув тортяпман. Шўргинам қурсин, шўргинам... Халқ Хўжалиги Марказий Кенгашининг оддий ишчилар ошхонасида исқирт қалпоқли бир аблаҳ ошпаз устимга қайноқ сув тўкиб, чап биқинимни пиширди-қўйди. Вой ланнати-ей, яна пролетарий! Вой жоним-ей, бирам оғрияптики!.. суякларимгача сирқиратиб юборди. Энди ётиб ув тортяпман. Фақат ув тортяганинг билан дардинг енгиллашса қани эди-я...

Нима, мен унинг арпасини хом ўрибманми? Товба! Уша ахлатхонасини озгина титкилаганим билан Халқ Хўжалиги Кенгашининг жами озуқасини ямлаб юборармидим? Очофат махлуқ! Сиз фурсат топиб унинг афти-ангорига бир разм солинг-а: башараси мой сурилгандек ялт-юлт қилади. Қипқизил ўғри. Эҳ, одамлар, одамлар...

«Қалпоқ» мени пешинда қайноқ сув билан меҳмон қилгани, ҳозир эса қоронғи тушган, Пречистенка ўт ўчириш командаси қароргоҳидан қовурилган пиёз ҳиди келаётганига қараганда, орадан яна тўрт соатлар чамаси ўтган. Узингизга яхши маълумки, ўт ўчирувчилар бўтқа истеъмол қилишади. Улар учун бўтқа қўзиқориндай мазали таом. Лекин ўша пречистенкалик итларнинг ҳикоя қилишларича, Неглиннийдаги «Бар» ресторанида гўёки кундалик таом сифатида порцияси 3 сўм 75 тийин турадиган қўзиқорину пикан қайласи истеъмол қилишармиш. Бу, албатта, шинавандаларнинг иши, калиш ялагандек бир гап... Ув-у-у-ув...

Михаил Булгаков

Қисса

Биқиним зирқираб оғрияпти, яқин истиқболимни ҳам мутлақо аниқ сезиб турибман: куйган жойларим ярага айланади. Қандай даволанаман энди? Ёз бўлса эканки, зинғиллаб Сокольниқига борсанг, у ерда ажойиб, жуда яхши бир шифобахш ўт ўсади, ундан ташқари, текин колбаса бўлақларини териб еса бўлади. Хўрматли граждандар ёғли қоғозларни ташлаб кетишади, уларни маза қилиб ялаш мумкин. У ерда анави ой нурида ўлтириб «Азизим Аида»ни куйлайдиган қандайдир лўттибознинг юракни эзувчи ноласини ҳисобга олмаса, ҳаммаси жойида бўларди... Ҳозир-чи, қаерга ҳам борасан?.. Сизни ҳеч этик билан орқангизга тепишганми? Тепишган. Қовургангизга гишт билан туширишганми? Етарлича туширишган. Ҳаммасига чидаганман. Аллақачон тақдирга ҳам тан берганман. Агар ҳозир йиғлаётган бўлсам, фақатгина жоним оғриганидан, совуқдан йиғлаяпман, лекин руҳим ҳали тетик. Итларнинг руҳияти барқарор бўлади. Мана, бутун танамнинг

соғ жойи қолмаган, яра-чақа, ҳаммаси меҳрибон одамларнинг шарофати. Лекин асосийси қайноқ сув билан пиширишганидан кейин юз берди: биқинимнинг жунлари тўкилиб, шир яланғоч бўлиб қолдим. Энди ўпкамни шамоллатиб қўйишим ҳам ҳеч гапмас, ундан ҳам олдин, қадрли граждандар, очимдан ўламан. Упкаси шамоллаган ит зинапоя тагидаги қалин қилиб тўшалган бурчакда жим ётиши керак. Хўш, у ҳолда мендай бўйдоқ ва ошқозони пакиллаб ётган кучук ўрнига ким қорин тўйғазиш учун ахлатхонама-ахлатхона чопади? Упкам бутунлай ишдан чиққан тақдирда ҳам қорним билан эмаклаб, обдан ҳолдан тойиб юрганимда истаган одам таёқ билан бир уриб суробимни тўғрилайди-қўяди. Кўча супурувчилар эса мени оёғимдан ушлаб, ахлат ортилган аравага улоқтиришади.

Кўча супурувчилар пролетарлар ичидаги энг бераҳм, баттол одамлардир. Улар энг паст табақага мансуб. Ошпазлар-

нинг ҳар хили учрайди. Масалан, пречистенкалик марҳум Влас. У озмунчамизнинг ҳаётийишни сақлаб қолдими? Ҳар қандай бемор учун энг муҳими — бир бурдагина нимадир еб олиш. Қари итларнинг гапига қараганда, ўша Влас деганлари баъзида суякка қўшиб яхши ғажилмаган гўшт ҳам ташлаб тураркан. Жойинг жаннатда бўлгур асил инсон бўлган-да, ман-ман деган граф Толстойларнинг хонадоида хизмат қилган, анавиларга ўхшаб мўътадил овқатланиш Кенгашида эмас... Уларнинг овқатланиш тармоғида кўрсатаётган кароматларига итнинг ҳам ақли бовар қилмайди. Анани аблаҳлар бўлса, тузланган сассик гўштан карам шўрва пиширишади, ҳеч нарсадан беҳабар ҳалиги шўрликлар эса, югура келиб еб-ичиб маъза қилиб кетишади.

Анови машинкачи эса тўққизинчи разряд бўйича тўрт ярим сўлкавой олади, тўғри, унинг ўйнаши момикқина пайпоқ совга қилиб туради. Лекин битта момик пайпоқ учун қандай хўрликларга чидаши керак, чунки ўйнаши ундан оддийгина усулни эмас, французча муҳаббат қондаларини талаб қилади. Гап ўртамазда қолсин, ўлгудай бемаза бўлишади ўша французлар. Лунжлари тўла овқат-у, устидан қизил вино ичганларига нима дейсиз.

Ҳа... Югуриб-елиб келади шўрлик машинкачи... Ахир, унинг 4,5 сўлкавойига «Бар»га киришнинг иложи йўқ. Ҳатто кинематографга ҳам етмайди. Кинематограф эса аёллар ҳаётида яққо ягона овуноч. Афтини бужмайтириб, кўзларини юмиб-очиб турган бўлса ҳам гупиллатиб ҳаммасини еб олади. Узингиз ўйлаб кўринг: икки хил овқат учун 40 тийин тўлаш керак. Ваҳоланки, бу овқатлар 15 тийинга ҳам арзимайди. Чунки қолган 25 тийинни завхоз чўнтагига уради. Машинкачига шунақа ҳашаматли стол керак дейсизми? Унинг ўнг ўпкасининг юқори қисми дардга чалинган. Яна французча муҳаббат туфайли хотинларга тааллуқли касал ҳам орттирган. Ишхонасида ундан бало-баттарлар учун пул ушлаб қолишади, ошхонада эса ювинди билан қорнини тўйғазворишади, ана у, ана у... ўйнаши совга қилган пайпоқчаларда югуриб кетяпти. Оёқлари муздай, қорнига совуқ шамол кириб кетяпти, чунки кўйлаги менинг жунимга ўхшаган, иштони ҳам ипилдирикқина, қуруқ тўрлару ленталардан тикилган. Уйнашининг нигоҳи учун. Иссиқ, пахмоқ иштон кийиб курсинчи қани... Намунча қўпол кийинасан, деб шунақанги бақириб берадики! Жонимга тегди менинг матрёман пахмоқ иштонлари билан... Энди менинг даврим келди. Энди раис бўлдим, қанча ўғирласам, ҳаммасини аёл танасига, нозик бўйинларга, Абрау-Дюрсога* бахшида этаман. Чунки ёшлгимда орзуларимга етолмай, оч-наҳор армон билан ўтганман, нариги дунёсига эса ишонмайман.

Ачинаман унга, жуда ачинаман! Лекин ундан ҳам кўпроқ ўзимга раҳмим келади. Худбинлигим туфайли айтаётганим йўқ бу гапларни, биз ҳақиқатан ҳам у билан бир хил шароитда

*«Абрау-Дюрсо» — энг яхши шампан vinosи.

Михаил Булгаков рус классик адабиётида салмоқли из қолдирган адиблардандир. Узининг серқирра ижоди билан Октябрь революциясидан кейинги ижтимоий ҳаётга, одамлар онгининг шаклланишига яловбардор сингари таъсир кўрсатган бу улкан ижодкор ўз вақтида қувғинларга учраган, бир қатор асарлари узоқ йиллар мобайнида махсус идоралар томонидан тақиқлаб қўйилган эди.

Адибнинг шоҳ сатира асари бўлмиш «Итирак» қиссаси ана шулар жумласидандир. Қисса М. Булгаков томонидан 1927 йили ёзилган. Шундан кейин чет элларда қайта-қайта босилган бу асар мамлакатимизда қайта қуриш шарофати билан «Знамя» журнали саҳифаларида 1987 йили, орадан 60 йил ўтгачина дунё юзини кўрди ва иттифоқимиз адабий жамоатчилиги фикрини жунбушга келтирди.

Қисса ўз моҳият-эътибори билан фантастик мотив асосига қурилган. Бутун Европага номи чиққан мағрур ва улғувор профессор Преображенский одамзодни янада такомиллаштириш мақсадида итнинг мияси ўрнига инсон миясини кўчириб ўтказади. Такаббур олимнинг бу қалтис тажрибаси моҳиятан маънавиятсизлик ва одамзод ҳамда табиат устидан қилинган зўравонликдан иборат эканлиги туфайли инқирозга юз тутайди. Охир-оқибатда профессорнинг ўзи бунёд этган чала одам — чала ит — Шариков ўз эгасининг бошига маломат тошларини ёғдиради. М. Булгаков асарда фантастикага мойиллигига қарамай, инқилобдан кейинги жамиятимиз ҳаётидаги камчиликларни аёвсиз сатира тиғи остига олади, ўзининг бой ҳаётий тажрибаси ва кузатувларидан келиб чиқиб, ўша давр «қиёфа»сини бадий умумлаштиради.

М. Булгаков доимо ўзини буюк рус ёзувчилари Шчедрин ва Гоголларнинг шоғирди деб ҳисобларди. Адиб сифатида унинг ҳаёти ана шу ёзувчиларнинг номини беихтиёр эсга солувчи газета фельетонлари ва сатирик қиссаларни мутолаа ва ижод қилиш жараёнида шаклланди. Бу ҳаёт катта ўйлар ва мулоҳазалар натижаси бўлмиш ҳамда фалсафа, фантастика, чуқур ва ўткир сатира ўзаро маҳорат билан мужассамланган «Итирак» қиссаси, пировардида эса «Уста ва Маргарита» романлари билан ақуланди. Муболағасиз айтиш мумкинки, булар фақат адибнинг, қолаверса, рус адабиётининггина эмас, балки бутун жаҳон бадий адабиётининг ҳам дурдона асарлари сирасига киради.

ҲОЖИАҚБАР ШАЙХОВ

Жаноб дадил қадамлар билан симёғоч бўйи баравар бўрон кўтарилаётган кўчани кесиб ўтиб, дарвозахона томон йўналди. Ҳа-ҳа, ҳаммаси кўриниб турибди. Бу жаноб сасиган гўшт эмайди, мабодо, бирон жойда шундай гўшт тақлиф қилинган тақдирда ҳам шунақанги жанжал кўтарган бўлардики... Кейин эса газетга ёзарди: мени, Филипп Филипповични, захарламоқчи бўлишди.

Мана у тобора яқинлашиб келаяпти. Бу тўйиб овқат ейди, ўғирлик қилмайди, ҳеч кимни тепмайди, лекин ўзи ҳам ҳеч кимдан қўрқмайди. Нима учун қўрқмайди? Чунки ҳамиша тўқ. У ақлий меҳнат одами, юмшоқ, олпоқ, француз рицарлари каби чўққи соқол ва мўйлов қўйган жаноб. Сигараси ҳам бор. Аммо ундан ёқимсиз касалхона ва сигарета хиди анқиб турибди.

Нима жин уриб, у Марказий Хўжалик кооперативида адашиб юрган экан? Мана, у ёгинида... Нима қидиряпти ўзи?... У-у-у-у... Шу ипириски дўкондан нима харид қилиши мумкин? Наҳотки, овчилик бозори унга камлик қилган бўлса? Нима-нима? Кол-ба-са. Жаноб, сиз бу колбасанинг нимадан тайёрланганини билганингизда эди, дўкончанинг яқинига ҳам йўламаган бўлардингиз. Уни менга берганингиз маъқул.

Ит сўнги кучини тўплади-да, дарвозахонадан йўлакка қараб судралиб кетди. Уқ овозидай гувиллаб авжига чиқаётган бўрон «Ёшариш мумкинми?» деган плакатнинг катта-катта ҳарфларини учириб юрарди.

Албатта, мумкин. Мана, мени хид ёшартирди, оёққа турғазди, икки кундан бери ҳеч вақо тушмаган ошқозоним борлигини ёдимга солди, касалхона хидини ҳам ютиб юбораётган антиқа хид, пиширилган от гўшти, саримсоқ ва мурчининг жаннатбахш хиди... Сезиб турибман, йўқ, аниқ биламан, пўстинининг ўнг чўнтагида колбаса бор. Мана у, шундоқ бурчим устинида. О, ҳазратим! Менга бир назар сол. Мен ўлаяман, ахир! Қисматимиз курсин, қўллар қисмати!

Ит кўзларидан шацқатор ёш оқизганча калтакесакка ўхшаб қорни билан эмаклаб кетди. Ошпазнинг нималар қилганини бир кўринг-а! Лекин сиз бир тишлам ҳам бермайсиз. Бойвачча одамлар табиатини жуда яхши биламан, ахир! Лекин аслида сизга нима кераги бор сасиган от гўштининг? Бунақа захарни Моссельпромдан бошқа ҳеч қаердан топа олмайсиз. Сиз эса бугун эрталаб нонушта қилгансиз, эркаклик пуштингиз тўфайли сиз жаҳоншумул аҳамиятга молик одамсиз. У-у-у-у... бу ёруғ жаҳонда нималар бўляпти ўзи? Кўриниб турибди, ҳали ўлишимга анча бор, руҳан таслим бўлиш эса — фирт гуноҳ. Қўлини ялаш керак, бошқа илож йўқ.

Турган-битгани жумбоқдан иборат жаноб эса, итга энгашди, кўзларини ялтилатганча, ўнг чўнтагидан узунгина оқ ўрам олди. Жигарранг қўлқопчаларини ечмаган ҳолда қоғоз ўрамни очди, уни шу заҳоти шамол учириб кетди, сўнгра Краков колбасасидан бир бўлак синдирди. Наҳотки, шу бўлак ит учун бўлса? О, марҳаматли жаноб! У-у-у!

— Ҳушт-хушт, — хуштак чалди жаноб, кейин жиддий овозда қўшимча қилди: — Ола қол! Шарик, Шарик!

Яна Шарик! Пешонамга шу ном ёзилган экан шеклилли... Э, майли, нима десангиз деяверинг, бундай марҳаматингиз учун нима деб атасангиз ҳам розиман.

Ит бир зумдаёқ колбасанинг пўстини артди-да, инқиллайсинқиллай бир ямлашдаёқ еб ташлади. Қор аралаш бир бўлак колбаса томоғига тикилишига сал қолди, чунки очқўзлик қилиб, ипини ҳам ютиб юбораёзганди. Қўлларингизни қайта-қайта ялашга, ҳатто иштонингизни ҳам ўпишга тайёрман, халоскорим!

— Ҳозирча етади. — Жаноб худди ҳарбий одамларга ўхшаб қисқа-қисқа гапирарди. У Шарик устига энгашиб, синовчан нигоҳда итнинг кўзларига тикилди, кутилмаганда меҳрибонлик билан Шарикнинг қорнини силаб қўйди.

— Ҳмм, — деди у сирли оҳангда, — бўйинтириғи йўқ, жуда соз, менга айнан сен керак эдинг-да, ошна. Қани, мен билан юр-чи, — у бармоқларини қарсиллатди. — Фит-фит!

Сиз билан?! Э, сиз билан дунёнинг нариги чеккасига ҳам бораверман. Оёгингиздаги чарм ботинкангиз билан тепсангиз ҳам миқ этган номард.

Чироқлар бутун Пречистенкани сутдай нурафшон этган. Биқини узлуксиз оғришига қарамай, Шарик пўстин кийган олижаноб бу кишини йўқотиб қўйишдан қўрқиб, ундан бир қадам ҳам орқада қолмасликка интилар ва ҳатто оғриқни ҳам унутаёзгудай эди. У қандай бўлмасин, ўз меҳри ва

вафодорлигини изҳор этишни истарди. Ва буни Пречистенкадан то Обухов жинкўчасигача бўлган оралиқда етти марта изҳор этди, ботинкасини ўпди, Мурда жинкўчаси муюлишига етганда, ўзига йўл очаётиб, шундай даҳшатли ув тортдики, йўловчи бир хоним қўрққанидан ўтириб қолди, ўзига нисбатан янаям раҳм-шафқат уйғотиш мақсадида бир-икки бор зорланиб ув тортиб қўйди.

Кутилмаганда сув қувури остидан бадбашара бир дайди мушук чиқиб келди, бўрон авжига олаётганига қарамай, у Краков колбасанинг хидини сезиб қолганди, чамаси.

Дарвозахонадан ярадор итларни йиғиб юрадиган бу думбул бойвачча манави қароқчинини ҳам ўзи билан бирга олиб кетиши, кейин Моссельпром маҳсулотини ўртасидан арра қилишга тўғри келиши ҳақидаги фикрдан Шарикнинг кўзларида ўт чақнаб кетаёзди. Шунинг учун тишларини ғижирлатиб, мушукка қараб шундай ирилладиди, у шўрлик, тешик шлангага ўхшаб пишиллаганча қувур ичидан чопқиллаб иккинчи қаваатга чиқиб кетди.

Фр-р-р... Вов! Йўқол! Моссельпромнинг Пречистенкада изғиб юрадиган ҳар бир дайдининг қорнини тўйғашига вақти йўқ.

Деразасидан Валторнанинг* ёқимли овози эшитилаётган ўт ўчириш командаси ёнига етганларида, жаноб итнинг садокатини яна бир бўлакча колбаса билан тақдирлади, лекин бу бўлакча аввалгисидан кичикроқ, беш тийинлик чақани эслатарди.

Эҳ, ғаройиб одам экан! Мени ўзига оғдириб олмоқчи... Хавотирланманг! Шундоқ ҳам ҳеч қаёқка жилмайман. Қаерга десангиз, ўша ёққа эргашиб кетавераман!..

— Фит-фит-фит! Бу ёққа юр!

Обуховгами? Маъзур тутасиз. Бу жинкўча бизга жуда яхши таниш.

— Фит-фит! — Бу ёққа? Бажони... Э, йўқ, маъзур тутинг. Йўқ. У ёқда швейцар бор. Бунақаси оламда йўқ. Кўча супурувчи фаррошлар ҳам унинг олдида ип эшолмайди. Жуда худо урган зот. Индамасанг, бошига миниб, қоринингни чавақлашдан ҳам тоймайди.

— Нега қўрқасан, ахир? Юравер.

— Саломатмисиз, Филипп Филиппович.

— Салом, Фёдор.

Мана буни шахс деса бўлади. Вой худойим-ей, бахтиқаро қисматим мени кимга рўпара қилди? Кўчада юрган итларни бундай ҳашаматли ўртоқлик уйига олиб киришга қодир жуда ҳурматли, гапи ҳаммага ўтадиган қанақа шахс экан ўзи бу?

Қаранг-а, анави аблаҳнинг қимир этгани ҳоли йўқ. Кўзларига эътибор беринг, ўзи индамагани билан, кўзлари еб ташлагудай тикилаяпти, шунга қарамай, ҳар доимгига нисбатан анча сипо, анча босиқ. Гуё шундай бўлиши керакдай. Ҳурмат қилар экан, жуда ҳурмат қилар экан бу жанобни! Эҳ-ҳа! Мен бўлсам у билан биргаман, изма-из кетяпман. Нима, тегиб кетдимми? Эпласанг, узиб ол. Ўша қадоқ босган пролетар оёғидан би-ир ғажисанг! Авлодимизга кўрсатган ҳамма хунарлари учун. Башарамни калтак билан неча марта бежандинг, а?

— Юр, юра қол.

Албатта, албатта, сиз ҳеч хавотир олманг, фақат йўлакни кўрсатсангиз бас, у ёгини бизга қўйиб бераверинг. Биқинининг лўқиллашига қарамай, орқангиздан бир қадам ҳам қолмайман.

Жаноб зинадан пастга қарата:

— Фёдор, менга хат келмадими? — дея савол берди.

Пастдан илтифот ила жавоб беришди:

— Йўқ-йўқ, Филипп Филиппович — деди (кейин секин, сирли товушда), — учинчи квартирага бир неча ўртоқ жойлаштирилди.

Итларга меҳрибон ҳурматли жаноб зинада кескин орқасига ўгирилиб, пастга энгашди-да, даҳшатга тушиб сўради:

— Ҳўш-ш?

Унинг кўзлари ола-кула бўлиб, мўйловлари тиккайиб кетди.

Швейцар пастдан оғзига кафтини тутиб, бош ирғаган ҳолда тасдиқлади:

*Валторна — пуфлаб чалинадиган музика асбоби

— Худди шундай, бир эмас, тўрт киши.
 — Ё тавба! Уйимизда нималар бўлишини энди тасаввур қилиш мумкин. Узлари нима қилишяпти?
 — Ҳеч нима.
 — Сиздан сўраяпман, Фёдор Павлович?
 — Гишт ва парда олиб келгани кетишди. Уйни иккига бўлиб, девор қуришмоқчи.
 — Э, жин урсин, бу қанақаси, ахир!
 — Ҳамма квартираларга одам қўйишаркан, Филипп Филиппович, сизникидан ташқари. Ҳозир мажлис бўлди, янги ширкат сайлашди, эскиларининг эса думини туғишди!
 — Нималар бўляпти ўзи, тавба... Фит-фит.
 Кетяпман, мана, ёнгинангиздаман. Биқиним қурғур зинғиллаб, сира тинчлик бермаяпти-да. Ижозат этинг, ботинкангизни яна бир ялаб қўяй.

Швейцарнинг зар уқали бош кийимининг гардиши кўринмай кетди. Мармар ётқизилган майдончада қувурдан чиқаётган иссиқлик «гуп» этиб димоғимга урилди. Яна бир марта бурилиб, мана, манзилимизга ҳам етиб келдик.

II

Гўшт ҳидини бир қақирим наридан билиб олса бўладиган жойда ўқишни атайлаб ўрганишнинг сира ҳожати йўқ. Бинобарин, агар сиз Москвада яшасангиз, каллангизда салгина ақл деган нарса мавжуд экан, хоҳласангиз — хоҳласангиз саводхон бўлиб кетасиз, бунинг учун қандайдир курсларда ўқиш ҳечам шарт эмас. Москвадаги қирқ минг кучукдан аллақандай мутлақо телбасигина ҳарфма-ҳарф «колбаса» сўзини ўқий олмайд.

Шарик ўқишни ранг ажратишдан бошлаган. У тўрт ойликлигида бутун Москва бўйлаб кўкимтир-ҳаворанг «МСПО» — гўшт савдоси, деб номланган номлавлар осиб чиқишди.

Такрор айтаманки, бунинг сира ҳожати йўқ эди, чунки гўшт бор жой шундоқ ҳам сезилиб туради.

Бир марта Шарикнинг димоғига моторнинг бензин ҳиди ўрнашиб қолиб, янглиш юз берди; кўкимтир рангга ишониб бориб, гўшт дўкони ўрнига, Мясницкий кўчасидаги ака-ука Гаубизнерларнинг электр хўжалик моллари магазинига кириб кетибди. У ерда эшилган сим зарбини тотиб кўргач, извошчиларнинг қамчиси ундан юмшоқроқ эканлигига амин бўлди. Мана шу кунни Шарикнинг ақли кирган кун деб ҳисоблаш керак. Йўлакчада оғриқдан думини бутлари орасига қисганча, кўкимтир-ҳаворанг ҳар доим ҳам гўшт маъносини англа-тавермаслигини ўқиб етди. Оғриқдан ув тортар экан, ҳамма гўшт дўконларида чапдан биринчи бўлиб чанани эслатувчи тилла ёки малларанг белги туришини эслади.

Бу ёғи янаям муваффақиятлроқ бўлди. «А» ҳарфини Моховой муюлишидаги — «Главриба»да ўрганди, кейин «Б» ҳарфини. «Риба» сўзининг дум томонидан писиб келиш унинг учун қулайроқ эди, чунки бош томонида милиционер турар эди.

Москванинг хилват бурчакларида тўртбурчак кошнлар билан безатилган жойлар ҳар доим «С-и-р» деган сўзни билдирар эди. Сўз олдидаги самоварнинг қора жўмрагига ўхшаган белги эса тоғ-тоғ уюлиб ётган Голланд пишлоғи, итларни кўрса ваҳшиллашиб кетувчи приказчиклар, қипиқ сепилган тахта пол, сассиқ ҳид ҳамда дўконнинг собиқ хўжайини Чичкин номи билдирар эди.

Агар гармондан «Азизим Аида»га қараганда сал тузукроқ куй эшитилиб, димоққа эса сосиска ҳиди урилар экан, оқ матога қора ҳарфлар билан ёзилган сўзлар силлиққина «Беада...» деб бошланса, бу «Беадаб сўзлар ишлатилмасин, чойчақа берилмасин» дегани эди. Бу ер ари уясидай доимо гавжум, шовқин-суронли, камдан-кам бўлса-да, одамлар ўртасида жанжал, бир-бировининг башарасига мушт солишлар зоҳир бўлиб турарди; кучукларни эса қоғоз сочиқ билан уриш, этик билан тепкилаш одат тусига кирганди.

Ойнадан қорайиб кетган эски гўштлар, мандаринлар кўри-ниб турган бўлса, бу... гау-гау... гастрономияни англатарди. Агар ичига ёмон суюқлик тўлдирилган қорамтир шишалар кўринаётган бўлса, бу ма-а-ай дегани эди. Ака-ука Елисевларнинг собиқ дўкони.

Итнн ўрта қаватдаги ҳашаматли уйига бошлаб келган нота-ниш жаноб кўнғироқни босди. Ит дарҳол катта, пуштиранг

ва тўлқинсимон ойна билан қопланган эшикнинг ён томонига осиб қўйилган ва устига зарҳал ҳарфлар билан ёзилган қора тахтачага нигоҳ ташлади. Биринчи учта ҳарфни у дарров та-ниди. «Пэ-эр-о-Про». Кейингиси эса қанақадир қорни икки то-монга тарвақайлаб кетган нотаниш алламбало эди. «Наҳотки пролетар, — ўйлади ит ҳайрат билан, — бундай бўлиши мум-кин эмас». У тумшугини тепага кўтариб, жанобнинг пўстинини яна бир бор ҳидлаб кўрди ва қатъий ишонч ҳосил қилди: «Йўқ, асло! Пролетар ҳиди келмаяпти. Бирон бир ақлли сўздир-да, қандай маъно англатишини худо билсин».

Пуштиранг ойна орқасида кутилмаганда чироқ нури чарақ-лади, у эшикка осилган тахтачани янада аниқроқ кўрсатди. Эшик оҳиста очилиб, остонада оппоқ фартук ва жияк таққан хушбичим юзли ёшгина аёл кўринди. Итнинг вужудига жан-натий илиқлик югуриб, димоғига аёлнинг кўйлагидан келаёт-ган анбар ҳиди «гуп» этиб урилди.

«Вой-бў... жудаям зўр-ку», — хаёлидан ўтказди у.

— Марҳамат қилсинлар, жаноб Шарик, — киноямуз так-лиф қилди жаноб ва Шарик думини ликиллатганча ичкарига кирди.

Даҳлиз ҳашаматли буюмлар билан лиқ тўла эди. Узи-нинг куйган, озиб-тўзиб кетган аксини кўрсатган одам бўйи баравар ойна, деворга тираб қўйилган ваҳимали кийик шохи, сон-саноксиз пўстинлар ва оёқ кийимлар, шипга осилган лола қандил дарров Шарикнинг хотирасига ўрнашиб қолди.

— Қаердан топдингиз бунақасини, Филипп Филиппович? — сўради аёл жилмайиб, тулки пўстидан тикилган кўкимтир ҳо-шияли қоратўриқ пўстинини ечишга ёрдамлашар экан. — Вой, худо! Намунча исқирт!

— Бекорларни айтибсан, нимаси исқирт? — сўради жаноб қатъят билан гапни чўрт кесиб.

Пўстинини ечгач, инглиз мовутидан тикилган қоп-қора кос-тюм ҳамда қорни устида хирагина ялтираб турган тилла зан-жири кўринди.

— Шошма-чи, қимирлама, фит... Тек турсанг-чи, тентак. Ҳм!.. Бу исқирт эм... жим тур деяпман, ахир, шайтон... Ҳм! А-а! Куйибди. Қайси аблаҳ сени шу кўйга солди-а? Жим тур-санг-чи, э!..

«Каторгачи-ошпаз, ошпаз», — унсиз нола қилди ит ва секин-гина ув тортиб қўйди.

— Зина, уни дарҳол текшириш хонасига олиб кириш, кейин менга халат беринг, — буорди у.

Аёл хўштак чалиб, бармоқларини қирсиллатди ва итнн орқа-сидан юришга ундади, у бир оз иккиланиб тургач, аёл кетидан эргашди. Улар иккаласи хира ёритилган тор йўлак бўйлаб ке-тишди. Лакланган ялтироқ эшик ёнидан ўтиб, йўлак охирида чапга бурилиши-да, қоп-қоронғи хўжрага киришди. Хўжра шу заҳоти итга ёқмади, чунки унда нафасни бўғиб қўядиган бир ҳид бор эди. Қоронғилик «шиқ» этиб, чароғон кунга айланди, ҳаммаёқ чарақлаб, жилोलаниб, оқариб кетди.

«Э, йўқ... — хаёлан нола қилди ит, — маъзур тутасиз, лекин мен осонликча қўлга тушадиганлардан эмасман. Тушуниб ту-рибман. Э, уларни колбасалари билан қўшиб жин урсин! Мени итлар касалхонасига олиб келишибди шекилли. Ҳозир кана-кунжут мойини ичиришади, пичоқлари билан куйган биқиним-ни кесиб ташлашади, ўзи-ку тегмаса ҳам зирқираяпти».

— Ҳой, тўхта, қаёққа? — қичқирди Зина деганлари.

Ит эса ғужанак бўлиб, бор кучини тўплади-да, соғ биқини билан эшикка шундай зарб билан урилдики, бутун уй қисир-лаб кетди.

Орқасига қайтиб, бир жойда гир капалак айлана туриб, ёнидаги оқ челакни ағдариб юборди. Челак ичидаги думалоқ-думалоқ пахта ўрамлари сочилди кетди. Итнинг кўз олдида оппоқ деворлар, ялтироқ асбоблар, аёл кишининг оппоқ этаги, буришиб кетган юзи — ҳамма-ҳаммаси чаплашиб, гир айлана бошлади.

— Қаёққа, ҳой, жундор махлук?! — бақирарди Зина қизи-шиб. — Вой, лаънати-ей!

«Орқа йўлак қаерда экан-а?...», — ўйларди ит. У иккинчи эшик бўлса керак, деб таваккалига ўзини ойнага урди. Чил-чил синган ойна парчалари ҳар томонга сочилди, айна вақтда са-рик алламбало суюқлик солинган бир банкача ҳам учиб кетиб, чилпарчин бўлди, шу заҳоти суюқлик полга тўкилиб, ҳамма-ёқни қўланса ҳид тутди. Асосий эшик очилди.

— Тўхта, ҳайвон! — қичқирарди халатининг бир енгини кийишга улгурмаган жаноб, итнинг орқа оёғидан ушлаб олиш-га интиларкан. — Зина, бўйнидан ушла бу гўрсўхтани!

— Вой-бў, ит бўлмайт ўл!

Эшик каттароқ очилиб, оқ халат кийган яна бир эркак кириб келди. У кира солиб ит эмас, ойна синиқларини босиб, шкаф томонга отилди. Уни очган эди, хонани кўнгилни айнитувчи алланечук ҳид босди. Нотаниш шахс итнинг устига қорни билан ўзини ташлаган эди, жонҳолатда эркакнинг ботинкаси-дан сал юқорироғига тишларини ботириб олди. Ҳалиги кимса «вой» деди-ю, лекин ўзини йўқотмади. Кўнгилни айнитувчи ҳид итнинг бошини айлантириб, юрагини ҳаприқтириб юборди, оёқлари бўшашиб, гавдаси қийшайганча қаёққадир кулай бошлади.

«Раҳмат, ҳаммаси тугади, — ўйларди у нақ шиша синиқлари устига ағдарилар экан. — Хайр, Москва! Энди ҳеч қачон Чичкинни ҳам, пролетарларни ҳам, Краков колбасини ҳам кўриш менга насиб этмайди. Итларга хос сабр-тоқатим учун жаннатга равона қилишса керак. Эҳ, азизлар, қайси гуноҳларим учун?»

У оёқ-қўлларини буткул узатиб, ҳушидан кетди.

У қайта тирилганида, боши енгилгина айланар, қорнида салпал оғриқ пайдо бўлган, лекин биқини умуман йўқдай жимиб қолган эди. Ит ўнг кўзини пича очиб, кўз қири билан биқини ва қорни кўндалангига бинт билан қисиб боғланганини кўрди. «Барибир ўз айтганларини қилишибди-да, баччағарлар, — ўйлади у кўнгилғашлик билан. — Лекин боплашибди, тан олиш керак».

— Севильядан Гренадага қадар... Сокин шом палласида, — дея куйлади унинг тепасида паршон ва ёқимсиз овоз. Ит ҳайрат ичида иккала кўзини буткул очиб, ўздан икки қадам наридаги оқ ўриндиқ устида шими ва иштонининг почалари қайрилган оёқни кўрди. Оёқнинг тўпиги атрофи қонаб кетган ва унинг қотган жойларига йод суркалган эди.

«Галварслар! — ўйлади ит. — Ҳойнаҳой бу менинг ишим. Энди нима бўларкин?.. Боглаб таъзиримини беришса керак...»

— Янграр серенадалар, янграр қиличлар жаранги!.. Ҳой, дайди, сен нега докторнинг оёғини тишлаб олдинг? А? Ойгани нимага синдирдинг? А?

— У-у-ув! — маҳзун ув торти ит.

— Ҳа, майли, ўзинга келган бўлсанг, ётавер, тентаквой. Бундан буён ҳам таъкидлайвераман. Улар зўравонлик ёрдам беради, деб чучварани хом санашади. Йўқ, йўқ-қ, оқми, қизилми, ҳатто жигаррангми, у ёрдам беролмайди! Зўравонлик асаб тармоғини буткул фалаж қилиб қўяди. Зина! Мен манави тентакка бир сўм қирқ тийинлик Краков колбасасидан сотиб олдим. Илтимос, кўнгли тусаши билан уни овқатлантириб қўйгин.

Ойна синиқларининг қисирлаб супуриллаётгани ва аёл кишининг истеҳзоли овози эшитилди:

— «Краков колбасаси» эмиш! Товба, ахир, унга гўшт дўконидан икки тангалик қолган-қутган суякларни олиб келсангиз ҳам тешиб чиқмасди. Краков колбасасини яхшиси ўзим ейман.

— Қани, еб кўр-чи. Ўзим ейман эмиш! У инсон ошқозони учун ғирт захар-ку! Кап-катта қиз-ку, гапини қаранглар, ёш болага ўхшаб, ҳар балони оғзига тиқиш пайида. Еб бўлсан! Эсингда турсин: агар қорнинг оғриб қолса, мен ҳам, доктор Борменталь ҳам сен билан ади-бади айтишиб ўтирмаймиз. «Бошқа биров сени ўзига тенглаштираётти, деб айтувчи ҳамма билан...»

Майин ва қисқа-қисқа кўнғироқ жиринги эшитилар, қаердан-дир одамларнинг гўнғир-гўнғир товушлари келарди. Телефон жиринглади. Зина ғойиб бўлди. Филипп Филиппович папироз қолдигини челакага ташлаб, халатининг тугмаларини тақди, ойна олдига келиб пахмоқ мўйловини бураб қўйди ва итни чақирди:

— Фит-фит! Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси йўқ. Қани кетдик.

Ит зўрға оёққа қалқиди, бир оз гандиракляб, титраб тургач, ўзини қўлга олиб, Филипп Филипповичнинг полда судралаётган этаклари ортидан эрғади. У яна ўша тор йўлакдан ўтди, лекин бу сафар йўлак ёп-ёруғ эканлигини пайқади. Лакланган эшик очилиб, Филипп Филиппович билан ичкарига кирган итнинг хонадаги ўта озодалик ва орасталиқдан кўзлари қамашди. Бу ерда ҳаммаёқ чароғонлик оғушида: шипининг ости ҳам, ён деворлари ҳам, стол усти ва шкаф ойналари ҳам нурга чўмган, чарақлар эди. Бу чароғонлик хонадаги ҳамма нарсани аниқ кўриш имконини берарди. Лекин уларнинг ичида энг мароқлиси девордаги ясама шохда ўтирган бойқуш эди.

— Ёта тур, — буюрди Филипп Филиппович. Қаршидаги йўмакор эшик очилиб, остонада оёғи тишланган киши кўринди. Ёруғда Шарик унинг ёш, чўққи соқолли, келишган одам эканлигини пайқади. У бир варақ қоғоз узатиб, мингирлади:

— Яна ўшаниси...

Шу заҳоти яна кўздан ғойиб бўлди. Филипп Филиппович эса, халатининг этакларини кўтариб, катта ёзув столи ортига ўтирди ва ўта жиддий ҳамда салобатли кишига айланди. «Йўқ, бу касалхона эмас, мен бошқа жойга тушиб қолганга ўхшайман, — хаёлидан ўтказди ит оғир чарм диван ёнидаги гулдор гилам устига чўзилар экан. — Анави бойқуш масаласида эса ҳали аниқлик киритамиз...» Эшик очилиб, итни ҳайратга солган ғалати бир кимса кирдики, у беихтиёр акиллаб юборди, лекин овози жуда сўниқ эшитилди.

— Жим бўл! Об-бо, сизни таниб бўлмайти-ку, азизим. — Кирган одам қимтиниб, эҳтиром билан Филипп Филипповичга таъзим қилди.

— Ҳе-хе! Сиз сеҳргар, пайғамбарсифат одамсиз, профессор, — деди у саросима ичида.

— Иштонингизни ечинг, азизим, — буйруқ берди Филипп Филиппович ва ўрнидан турди.

«Ё товба, — хаёлидан ўтказди ит, — бу ёғи ғаройиб бўлди-ку!»

Бу ғаройиб кимсанинг кўм-кўк сочлари орқасига ташланган бўлиб, унчари занглаган, тамаки рангида, юзларини ажин босган, лекин ёноқлари гўдакниқдай қип-қизил эди. Чап оёғи букилмас, шунинг учун гилам устида судралиб юрар, ўнг оёғини эса, аксинча, ёш боладай сакраб-сакраб босарди. Ажойиб костюмининг олдида кўздай келадиган қимматбаҳо тош қадалган эди.

Азбаройи қизиқиб қолганидан ит кўнгли айнаётганини ҳам унутди.

— Вов-вов, — енгилгина акиллаб қўйди у.

— Ҳа-ҳа... Биз ёлғизми, профессор? Бунга ақл бовар қилмайди, — деди келгинди — Пароль Доннер, — 25 йил мобайнида бунақасини кўрмаганман, — шимининг тугмасини еча бошлади, — ишонасизми, профессор, ҳар кеча яланғоч қизлар гала-гала келишади. Мен чинакамга мафтунман. Сиз пайғамбарсиз.

— Ҳм, — деб қўйди Филипп Филиппович меҳмонининг кўз қорачиғига тикилар экан.

У эса, ниҳоят, тугмаларни бўшатгач, йўл-йўл шимини ечди. Шимининг тагидаги иштони жуда антика эди. У оч жигарранг тусда бўлиб, тиззаларига қора ипак билан мушук расми тўширилган, атир ҳиди аниқ турарди.

Мушукни кўрган ит чидаб туролмай вовуллаб юборди, ҳалиги кимса кўрққанидан сакраб тушди.

— Вой!

— Ҳозир таъзирингни бераман! Кўрқманг, у тишламайди. «Нега энди тишламас эканман?» — ҳайрон бўлди ит.

Келгиндининг чўнтагидан гилам устига сочлари тўзиган чиройли аёлнинг сурати акс эттирилган жажжи конверт тушди. Бечора сапчиб кетди, энгашиб конвертни ердан оларкан, юзига қизиллик югурди.

— Лекин эҳтиёт бўлинг, — огоҳлантирди Филипп Филиппович хўмрайиб, бармоғини силтаб пўпса қиларкан, — барибир эҳтиёт бўлинг, суистеъмол қилманг!

— Йўқ, мен суист... — гўлдирди у энди иштонини ечаркан. — Мен, муҳтарам профессор, фақат тажриба тариқасида.

— Ҳўш, қалай? Натижа яхшими? — сўради Филипп Филиппович.

Ҳалиги кимса иштиёқ билан қўл силтади.

— Худо урсин, профессор, 25 йил мобайнида бунақасини кўрмаганман. Сўнги марта 1899 йили Парижда рю де ла Пэда бўлган эди.

— Нега энди кўкариб кетдингиз? — Келгиндининг юзи ғамгин тус олди.

— Лаънати «Жиркость»*. Бу ишқемасларнинг, профессор, бўёқ ўрнига нима берганларини сиз ҳатто тасаввур ҳам қилмайсиз. Йўқ, сиз бир қаранг-а, — мингирлади у кўзлари билан ойнак изларкан. — Тўмшўғини ёриш керак уларнинг! —

* «Жиркость» — упа-элик тайёрловчи трест (Ред.)

қўшимча қилди у қутуриб. — Энди нима қилсам экан-а, профессор? — сўради у йиғлағудай аҳволда.

— Ҳм, сочингизни устарада қирдиринг.

— Профессор, — хитоб қилди келгинди шикоятмуз оҳангда, — ахир яна оқ соч ўсиб чиқади-ку. Бундан ташқари ишхонада ҳам кўринишим мумкин бўлмай қолади, ўзи шундоқ ҳам уч кундан бери ишга бормаяман. Эҳ, профессор, сочи ҳам ёшартиришининг бирор йўлини топганингизда эди!..

— Ҳа, энди, бирдан эмас, бирдан эмас-да, азизим, — тўнгиллади Филипп Филиппович.

У энгашиб, қақноқ кўзлари билан беморининг яланғоч қоринини назаридан ўтказди.

— Нимаям дердим, жуда яхши, ҳаммаси жойида. Очигини айтсам, мен бунақа натижани кутмаган эдим. «Қонлар сероб, қўшиқлар мўл...» Кийининг, азизим!

«Мен-чи, ҳамон ўша жонон висолини!..» — чийиллаган овозда қўшиқни давом эттирди у ва севинчи ичига сиғмай кийина бошлади. Узини эпакага келтириб бўлган, ирғишлаганча атрофга атир ҳидини анқитиб, Филипп Филипповичга бир боғлам пул узатди ва унинг иккала қўлини миннатдорлик билан майин қиса бошлади.

— Яна икки ҳафталардан кейин келарсиз, — деди Филипп Филиппович, — лекин бари бир илтимос қиламан: эҳтиёт бўлинг.

— Профессор! — хитоб қилди овоз оstonадан азбаройи иштиёқ билан, — мутлақо хотиржам бўлаверинг, — у ширинсухан хиринглаб, кўздан йўқолди.

Хона бўйлаб узук-юлук кўнғироқ жиринги янгради, ярқирок эшик очилиб, оstonада яна ўша оёғи тишланган кимса кўринди, у Филипп Филипповичга бир варақ қоғоз узатар экан:

— Еши нотўғри кўрсатилган. Чамаси, 54—55 ларда, юрак уриши сустроқ.

У ташқарига отланди ва лаҳза ўтмай лайлак уясидай шляпасини бир томонга қийшайтириб кийган, махси почасидай қўришиб-бўришиб кетган бўйнига ялтироқ занжир осган аёл пайдо бўлди. Унинг ёноқларига сунъий қизил бўёқлар чапланган, кўз остлари эса халта бўлиб осилиб ётарди. У қаттиқ ҳаяжонда эди.

— Ешингиз нечада, хоним? — сўради Филипп Филиппович ўта қатъий оҳангда.

Хоним кўрқиб кетди ва рангининг бўзаргани ҳатто сунъий бўёқлар остидан ҳам сезилди.

— Профессор, мен... онт ичаман, бунинг қанчалар фожиа эканлигини билганингизда эди...

— Мен ёшингизни сўрадим, хоним? — янаям қатъиятлироқ овозда такрорлади Филипп Филиппович.

— Чин сўзим... Ҳм... Қирқ бешда...

— Хоним, марҳамат қилиб беҳуда вақтинини олманг, мени кутишяпти, ёлғиз сиз эмассиз қабулимга келган, — бақирди берди Филипп Филиппович.

Аёлнинг кўкраги тез-тез кўтарилиб тушарди.

— Фан машъали сифатида ёлғиз сизгагина айтаман, профессор! Лекин қасам ичишим мумкин, бу шунақанги даҳшатки...

— Ешингиз нечада? — ғазаб билан бақирди Филипп Филиппович товуши чийиллаб ва унинг кўзойнаклари ярақлаб кетди.

— Эллик бирда! — кўрқувдан дийдираб жавоб берди хоним.

— Ҳа, балли, энди иштонингизни ечинг, хоним, — енгил нафас олиб деди Филипп Филиппович қўли билан жаллод кундасига ўхшаган баланд супагага ишора қилиб.

— Онт ичаман, профессор, — гўлдирарди аёл титроқ кўллари билан белидаги аллақандай тугмачаларни ечар экан, — ўша Мориц... Ҳа-ҳа... мен сизга худодай ишонганим учун айтяпман...

— Севильядан Гренадага қадар... — парижонхотирлик билан куйлай бошлади Филипп Филиппович мрамор обҳовучда кўл ювар экан. Сувнинг шовқини эшитилди.

— Худо ҳаққи! — дерди азбаройи қизариб кетганидан ҳатто юзидаги сунъий бўёқлари ҳам сезилмай қолган аёл. — Биламан, жуда яхши биламан, бу ҳаётимдаги сўнгги муҳаббат, сўнгги бахт. У шундай разил одамки! Оҳ, профессор! У қиморбоз, буни бутун Москва билади. У чиройиллари у ёқда турсин, биронта тасқара таннозни ҳам ёнидан беҳуда ўтказмайди. Шунақанги ёшки... — хоним тинмай гапирар ва айни вақтда шитирлаётган юбаси остидан гул солинган тўрга

ўралган алланималарни олиб ташлар экан. Ит тамомила қарахтланиб, миясида ҳамма нарса айқаш-уйқаш бўлиб кетди.

«Э, ҳаммасини жин урсин, — хаёлидан ўтказди у парижонхотирлик билан бошини оёқлари устига қўйиб, уятдан мудрай бошлар экан. — Гап нимадалигини тушунишга уриниб ҳам ўтирмаман — бари бир тушунолмаман».

У алланиманинг жарангидан уйғониб кетди ва Филипп Филипповичнинг тоғорачага қандайдир ялтироқ найчалар ташлаётганини кўрди.

Қизариб кетган аёл қўлини кўксига қўйганча, Филипп Филипповичга умид билан термулар эди. Филипп Филиппович эса, қоғоғини уйганча иш столига бориб ўтирди-да, алланималарни ёзишга киришди.

— Мен сизга, хоним, маймуннинг тўхумдонини кўчириб ўтказаман, — деди у аёлга қатъият билан тикиларкан.

— Оҳ, профессор, наҳотки маймунникини?

— Ҳа, — иккиланмай жавоб берди Филипп Филиппович.

— Операция қачон? — бўшашибгина сўради аёл ранги бўзариб.

— Севильядан Гренадага қадар... Ҳм... душанба куни. Эрталаб келиб клиникага ётасиз, ассистентим сизни операцияга тайёрлайди.

— Э, клиникага ётишни истамайман, операцияни ўзларингизда ўтказиш мумкин эмасми, профессор?

— Биласизми, хоним, мен операцияни бошқа иложи бўлмаган ҳоллардагина уйда ўтказаман. Кейин у жуда қимматга тушади — 50 червон.

— Мен розиман, профессор!

Яна сувнинг шовуллагани эшитилди, ранг-баранг патлар тақилган шляпа бир силкинди-ю, кейин тарвуздай силлик, қандайдир топ-тоза бош пайдо бўлиб, Филипп Филипповични қучоқлаб олди.

Ит мудраб ётар, биқинида оғриқ тўхтагани ва хонанинг иссиқлиги туфайли маза қилиб ухлаб, ҳатто қисқагина ширин туш кўришга ҳам улгурди, гўё анави бойқушнинг думидан бир сиқим патини юлиб олган эмиш... кейин боши устида ҳаяжонли овоз бамисоли ақиллагандай бўлди.

— Мен Москвада ҳаддан зиёд таниқли одамман, профессор! Энди нима қилишим керак-а?

— Жаноблар! — қичқирди Филипп Филиппович аччиғланиб. — Бу қанақаси, ахир?! Одам ўзини тутта билиши керак. Еши нечада?

— Ун тўртда, профессор! Агар бу гап тарқалиб кетса, менинг тамом бўлганим! Тушунабсизми... Яқинда мен чет эл коммандировкасига жўнашим керак эди...

— Азизим, ахир мен юрист эмасман... Яна икки йил сабр қилинг, кейин уйланасиз-қўясиз.

— Мен уйланганман, профессор.

— Эҳ, жаноблар, жаноблар!

Эшик узлуксиз очилиб-ёпилар, ҳар хил юзли одамлар келиб-кетар, шкафдаги асбоб-ускуналар шарақлар, Филипп Филиппович эса қўли-қўлига тегмай ишларди.

«Жуда расво уй экан, — ўйларди ит, — лекин менга жуда маза. Унга нимага керак бўлдим экан-а? Наҳотки шу ерда яшагани қолдиради? Ҳўп ғаройиб одам экан! Салгина имо қилса — бас, шунақанги зўр итларга эга бўлиши мумкин. Балки, мен ҳам чиройлидирман. Омад деганлари шу бўлса керак-да. Лекин анави бойқуш жудаёми исқиртга ўхшайди... бетамиз».

Кеч кириб, эшик кўнғироғи жиринглашдан тўхтаган чоғда ит бутунлай уйғонди ва худди шу маҳал эшикда махсус қабулга келганлар пайдо бўлишди. Улар тўрт киши эдилар. Ҳаммаси ёш ва камтарона кийинган.

— Буларга нима керак экан? — ҳайрон бўлиб ўйлади ит. Филипп Филиппович эса уларни янаям нохушроқ кайфиятда қабул қилди. У ёзув столи ёнида ўз душманлари билан юзмаюз турган қўмондонга ўхшар эди. Қирғийникисимон бурун каттаклари тобора кенгайиб бораётгандай эди. Меҳмонлар гилам устини топтаб, қуймаланишарди.

— Биз ҳузурингизга, профессор, — гап бошлади сочлари саватдай хурпайган кимса, — бир масала билан келдик...

— Жаноблар, шундай ҳавода ковушсиз юриб чакки қиласизлар, — унинг гапини бўлди Филипп Филиппович. — Биринчидан, шамоллаб қоласизлар, иккинчидан, оёғингиз остидаги гилам эрон гилами, сизлар эса уни лой оёғингиз билан ифлос қилдингизлар.

Пахмоқсоч жим бўлди ва тўрттови ҳайратдан оғиз очганларича Филипп Филипповичга тикилишди. Бу сукот бир лаҳ-

загина давом этди. Филипп Филипповичнинг стол устидаги ўймакорлик усулида безак берилган ёғоч идишни бармоқлари билан тикирлатаётганигина мазкур жимликни бузарди.

— Биринчидан, биз жаноблар эмасмиз, — гап бошлади ниҳоят, юзлари шафтолига ўхшаган энг ёш кимса.

— Биринчидан, марҳамат қилиб жавоб берсангиз, сиз эркакмисиз ёки аёлми?

Тўртталаси яна ўзларини йўқотиб, оғизларини очганча жим қолишди. Бу сафар биринчи бўлиб пахмоқ соч ўзига келди.

— Бунинг нима аҳамияти бор, ўртоқ? — сўради у мағрурлик билан.

— Мен аёлман, — тан олди чарм куртка кийган, шафтолисмон юзли ўспирин юзлари ловуллаб. Кетма-кет бошига папаха кийган малла юзли йигит ҳам негадир қизариб кетди.

— Ундай бўлса, сиз бош кийимингизни олмаслигингиз мумкин, сизлардан эса муҳтарам жаноблар, бош кийимларингизни ечиб гаплашишларингизни илтимос қиламан, — деди Филипп Филиппович салобат билан.

— Мен муҳтарам жаноб эмасман, — деди малла кескин оҳангда, бошидаги қалпоғини қўлига олarkan.

— Биз ҳузурингизга бир масалада... — гап бошлади саватсоч.

— Авваламбор, биз деганингиз — кимлар ўзи?

— Биз — мана шу уйнинг янги хўжалик бошқармаси, — газабини зўрға босиб деди паҳмоқсоч. — Мен Швондерман, анави — Вяземская, булар ўртоқ Пеструхин ва Жаровкинлар. Хуллас, биз...

— Федор Павлович Саблиннинг уйига ҳали сизларни жойлаштиришганмиди?

— Бизни, — жавоб берди Швондер.

— Е парвардигор, Кабулхонлар уйи адоий-тамом бўлибдида! — хитоб қилди Филипп Филиппович ачиниби, қўлларини бир-бирига ишқаларкан.

— Нима сиз устимиздан куляпсизми, профессор? — деди Швондер аччиғланиб.

— Кулишга бало борми? Мен буткул саросимадаман. Хўш, энди буғ билан иситиш ишлари нима бўлади?

— Сиз масҳара қияпсизми бизни, профессор Преображенский?

— Нима иш билан келганингизни тезроқ айта қолинг, тушликка боришим керак.

— Биз, уй хўжалиги бошқармаси, — нафрат билан гап бошлади Швондер, — сизнинг ҳузурингизга, уйимиздаги квартираларда аҳолини зичлаштириш масаласи кўрилган умумий мажлис қарорига биноан ташриф буюрдик.

— Кимларни зичлаштириш? — қичқирди Филипп Филиппович, — илтимос, фикрингизни аниқроқ ифодаланг!

— Квартираларни зичлаштириш масаласини айтаяман.

— Бас! Тушунарли! Менинг квартирам шу йилнинг 12 августиде қабул қилинган қарорга биноан ҳар қандай зичлаштириш ва кўчиришлардан истисно этилганлиги сизларга маълумми?

— Ҳа, маълум, — жавоб берди Швондер, — лекин бизнинг умумий мажлисимиз, сиз ёлғиз ўзингиз ҳаддан ташқари катта квартирани банд қилгансиз деган хулосага келди. Мутлақо катта квартирани. Бир ўзингиз еттита хонада яшайсиз.

— Ҳа, мен бир ўзим еттита хонада яшаб, ишлайман ва саккизинчи хонам бўлишини ҳам истардим. У менга кутубхона учун керак.

Тўрттовлон тахтадай қотиб қолишди.

— Саккизинчи хона! Ҳе-ҳе-ҳе, — гўлдиради қалпоқсиз малла, — аммо жуда боппладингиз.

— Ақл бовар қилмайди! — хитоб қилди аёл бўлиб чиққан ўспирин.

— Менинг қабулхонам — эътиборга олинг — айна вақтда кутубхона, ошхона вазифасини ҳам ўтайди. Кейин менинг иш кабинетим, касалларни кўриш хонаси, операция хонаси, ётоқхона, хизматкор хонаси. Хуллас, кўриб турибсизки, шундоқ ҳам етмаяпти. Ҳа, дарвоқе, бунинг аҳамияти йўқ. Менинг уйим ҳар қандай зичлаштиришлардан истисно, гап тамом. Энди тушликка борсам бўладими?

— Кечирасиз, — деди миқти кўнгизга ўхшаган тўртинчи кимса.

— Кечирасиз, — унинг гапини бўлди Швондер, — биз айнан мана шу беморларни кўриш ҳамда овқатланиш хоналари юзасидан гаплашгани келди. Умумий мажлис сиздан овқатланиш хонангиздан ўз хоҳишингиз билан меҳнат интизоми

тариқасида воз кечишингизни сўрайди, Москвада ошхона ҳеч кимда йўқ.

— Ҳатто Айседора Дунканда ҳам йўқ ошхона, — жарангдор товушда қичқирди аёл.

Филипп Филипповичга нимадир бўлди, натижада унинг юзлари бўзариб, бўғриқиб кетди ва товуш чиқармай, воқеанинг давомини кута бошлади.

— Шунингдек, кўриш хонасидан ҳам, — давом этди Швондер, — кўриш хонаси билан иш кабинетингизни бирлаштириш мумкин.

— А-ҳа, — ғалати товуш чиқарди Филипп Филиппович, — қаерда овқатланишим керак унда?

— Ётоқхонада, — бараварига жавоб беришди тўрттовлон.

Филипп Филипповичнинг бўғриққан юзи энди кулранг тус олди.

— Ётоқхонада овқатланиш, — гап бошлади у пича бўғиқ овозда, — кўриш хонасида китоб ўқиш, қабулхонада кийиниш, хизматкорнинг хонасида операция қилиш, ошхонада эса касалларни кўриш... Балки Айседора Дункан айнан шундай қилаётгандир, балки у кабинетиде овқатланиб, ваннада қуёнчаларни сўяётгандир. Бўлиши мумкин. Лекин мен Айседора Дункан эмасман, — бирдан ҳайқириб юборди у ва қизарган юзлари сарик тусга кирди. — Мен ошхонада таом тановул қиламан, операцияни эса операция хонасида ўтказаман! Умумий мажлисингизга шу гапларимни етказинг, энди эса марҳамат қилиб ўз ишларингизга қайтсангиз, менга эса, одатдаги барча одамлар сингари овқатланиш хонасида, таъкидлаб айтаман, қабулхонада ёки болалар хонасида эмас, овқатланиш хонасида таом истеъмол қилишимга ижозат берсангиз.

— У ҳолда, профессор қаршилиқ билдирганингизни назарга олиб, устингиздан юқори ташкилотларга шикоят ёзишимизга тўғри келади, — деди ҳаяжонга тушган Швондер.

— А-ҳа, — пўнғиллади Филипп Филиппович, — шунанга денг? — Унинг овози шубҳали бир майнлик касб этди, — бир дақиқа сабр қилишингизни илтимос қиламан.

«Оббо азамат-ей, — хаёлидан ўтказди ит завқ билан, — худди ўзим-а. Ҳозир боппайди уларни, шунанга таъзирини берадики!.. Нимани мўлжаллаганини билмайман-у, лекин яхшилаб қопайди ҳозир. Боппа, азамат! Анави йўғонёқни этининг юқорисидан ғарчиллатиб узиб олсанг... р-р-р...»

Филипп Филиппович шаҳд билан телефон трубкасини кўтариб, унга шундай деди:

— Илтимос... ҳа... миннатдорман... Марҳамат қилиб, Петр Александровични чақирсангиз. Профессор Преображенский. Петр Александрович? Жойингизда эканлигингиздан жуда хурсандман, раҳмат, соғлигим ҳам жойида. Петр Александрович, сизни операция қилиш қолдирилади. Нима? Йўқ, бутунлай қолдирилади. Бошқа операциялар ҳам. Нимага дейсизми? Мен Москвада, нафақат Москвада, бутунлай Россияда иш фаолиятимга яқун ясапман. Ҳозир ҳузуримга тўрт киши ташриф буюришди, улардан бири эркакча кийиниб олган аёл, иккитаси эса тўппонча билан қуролланган, квартиранинг бир қисмини тортиб олиш мақсадида зўравонлик қилишяпти.

— Маъзур тутасиз, профессор, — гап бошлади Швондер ранги қув ўчиб.

— Кечирасиз, уларнинг гапларини такрорлашга имкониятим йўқ. Мен бемаънилик ишқибози эмасман. Беморларни кўриш хонасидан воз кечишимни таклиф қилганларини айтиб ўтишимнинг ўзи кифоя, сизни операция хонасида эмас, илгару қуён сўйиладиган жойда операция қилишимга тўғри келади. Бундай шароитда мен нафақат ишлай олмайман, бунга ҳаққим ҳам йўқ, деб ҳисоблайман. Шунинг учун ўз фаолиятимни тўхтатиб, Сочига жўнаяпман, уйимни қўлфлаб, унинг калитини Швондерга қолдиришим мумкин. Узи операция қилаверсин.

Тўрттовлон қотиб қолишди. Этикларига ёпишган қор эрий бошлади.

— Нимаям қилардик... бу менинг ўзим учун ҳам кўнгилсиз, албатта. Қанақасига? Э, йўқ, Пётр Александрович! Йўқ. Ортиқ бундай ишлашга рози эмасман. Сабр-тоқатим тугади. Бу воқеа август ойдан буён иккинчи бор такрорланиши. Қандай? Ҳм... Қайдам. Ўзингиз биласиз. Лекин бир шартим бор: ким томонидан, қачон, қаерда берилишидан қатъи назар, у шундай қоғоз бўлсинки, на Швондер, на бошқаси ҳатто менинг эшигимга ҳам яқинлаша олмасин. Пўлат қалқон каби шундай зўр ва ҳақиқий қоғоз бўлсинки, улар ҳатто менинг номимни ҳам тилларига олмасинлар. Мен улар учун ўлганман.

Ҳа-ҳа. Марҳамат. Кимга? Э-ҳа... Мана бу бошқа гап. Яхши. Ҳозир дастакни бераман. Марҳамат қилсинлар, — Филипп Филиппович заҳарханда билан Швондерга мурожаат қилди, — ҳозир сиз билан гаплашишди.

— Профессор, — деди Швондер, оқариб-бўзариб, — сиз гапларимизни бузиб талқин этдингиз.

— Аввал ўйлаб, кейин сўйлашни маслаҳат берардим, яхши йигит.

Швондер саросима ичида трубкини қўлига олди.

— Эшитаман. Ҳа... Уй ҳўжалиги раиси... Биз қонун бўйича иш тутаямиз. Профессор шундоқ ҳам алоҳида имтиёзларга эга. Биламиз, унинг ишларидан... хабардормиз. Бешта хонани унинг ихтиёрида қолдирмоқчи эдик... Ундай бўлса, майли... яхши...

Лавлагидай қизариб кетган Швондер трубкини жойига олиб, орқасига ўгирилди.

«Вой азамат-ей! Жуда боплади-ку-а?! — хаёлидан ўтказди ит завқланиб. — Қандайдир сўз сеҳрини билади чоғи... Энди мени хоҳлаганингизча ураверинг, барибир ҳеч қаяққа жилмайман».

Учовлон оғизларини очганча роса изза бўлган Швондерга тикилишарди.

— Бу ғирт шармандалик, — минғирлади у журъатсизгина.

— Агар ҳозир баҳслашишнинг мавриди бўлганда, мен Петр Александровичга исботлаб берган бўлардим, — деди аёл қизиби ҳаяжон ичида.

— Маъзур тутасиз, сиз баҳслашишни ҳозир бошламоқчимизсиз? — мулоимлик билан сўради Филипп Филиппович.

Аёлнинг кўзлариде ўт чақнагандай бўлди.

— Киноингизни тушуниб турибман, профессор, биз ҳозир кетамиз... Фақат, мен, уй ҳўжалигида маданият ишлари бўлимининг мудирини сифатида...

— Му-ди-раси, — унинг гапига тузатиш киритди Филипп Филиппович.

— Сизга бир таклифим бор, — аёл қўйнидан ялтироқ ва қор теккани туфайли намиққан бир неча журнал чиқарди, — мана бу бир неча журнални Германия болаларига ёрдам тариқасида сотиб олсангиз. Донаси эллик тийиндан.

— Йўқ, олмайман, — қисқа жавоб берди Филипп Филиппович журналларга кўз қирини ташлаб.

Уларнинг юзларида ўта ҳайратланиш ифодаси акс этди. Аёл эса чўғдай қизариб кетди.

— Нима учун рад этяпсиз?

— Истамайман.

— Германия болаларига раҳмингиз келмайдими?

— Раҳмим келади.

— Пулингизни қизганяпсизми?

— Йўқ.

— Бўлмаса нима учун?

— Истамайман.

Жим бўлиб қолишди.

— Биласизми, профессор, — яна гап бошлади аёл оғир хўрсиниб, — агар сиз Европада ном чиқарган фан юлдузи бўлмаганингизда ва айрим шахсларга мутлақо асоссиз ёнингизни олмаганида (малла соч унинг куртқасига туртиб қўйди, лекин аёл унга эътибор ҳам бермади), сизни қамоққа олиш керак эди. Биз уларни ҳам ҳали текшираемиз.

— Нима учун энди? — астойдил қизиқиб сўради Филипп Филиппович.

— Сиз пролетариатдан нафратланасиз! — деди аёл мағрурлик билан.

— Ҳа, мен пролетариатни ёмон кўраман, — деди Филипп Филиппович маъюслик билан ва тугмачани босган эди, қаердандир кўнғироқ жиринглади. Йўлак эшиги очилди.

— Зина, — қичқирди Филипп Филиппович, — овқатни сузавер. Энди менга ижозат берарсизлар, жаноблар?

Тўрттовлон индамай иш кабинетини тарк этишиб, қабулхона ва йўлакдан ўтишди-да, ташқарига отланишди. Уларнинг кетидан кўча эшикнинг оғир ёпилгани эшитилди.

Ит оёқларида туриб, Филипп Филипповичга бамисоли таъзим қилаётгандай бошини қўйи эгди.

III

Ошхонанинг ўртасида қордай оппоқ дастурхон ёзилган катта, оғир стол, унга икки кишилик овқатланиш анжомлари, шунингдек, цилиндрга ўхшатиб бураб қўйилган сочиқ ва ҳар

хил рангдаги ароқ тўлдирилган учта шиша териб қўйилган эди.

Сал нарироқда эман дарахтидан ўймакорлик усулида ишланган ва ичидаги ойнаси ҳамда кумуш идишлари ялтираб, товланиб турган жавон, унинг ёнига эса кичкинагина мрамар стол қўйилган, усти турли ноз-неъматлар билан лиқ тўла эди. Чиройли гуллари қора хошия билан ўралган нозик ликобчаларда юпка кесилган сёмга балиғи, димиқтирилган илонбалик, оғир тахта идишларда эса устида сув томчилари дикриллаб турган пишлоқ, кичкинагина, ичи қор билан тўлатилган кумуш бочкачага эса икра солинганди. Булардан ташқари, катта столга бир неча нозик қадаҳ ҳам терилганди.

Зина ичида бир нима биқирлаб қайнаб турган, қолқоғи берк кумуш идиш кўтариб кирди. Овқатдан шунақанги хушбўй хид чиқаётган эдики, итнинг оғзи бир дақиқадаёқ сўлакка тўлди. «Семирамида боғлари», — хаёлидан ўтказди у думини худди қамчиндай қилиб паркет полга урар экан.

— Бу ёққа қўйинг, — буюрди Филипп Филиппович.

— Доктор Борменталь, худо хайрингизни берсин, икрани ўз ҳолига қўя турсангиз-чи! Сизга яна бир маслаҳатим: инглиз ароғи эмас, оддий рус ароғидан қўйинг.

Оёғи тишланган келишган кимса — энди халатсиз, ҳашаматли қора костюм кийиб олган эди — кенг елкаларини қисаркан, майин жилмайиб, қадаҳларга шаффоф суюқликдан қўйди.

— Янги ҳукуматникими? — қизиксинди у.

— Худо асрасин, азизим, — жавоб берди уй эгаси. — Спирт бу. Дарья Петрованинг ўзи ажойиб ароқ тайёрлайди.

— Унчалик эмасдир, Филипп Филиппович, айтишларича, янги ҳукуматники ҳам тузуккина эмиш, 30 даража.

— Ароқ 30 эмас, 40 даража бўлиши керак, бу бир, иккинчидан эса, худо билади, унинг ичига яна нима балоларни қўшиб юборишдади экан. Уларнинг хаёлига нималар келишини айта оласизми?

— Улардан ҳамма нарсани кутса бўлади, — ишонч билан деди оёғи тишланган кимса.

— Мен ҳам худди шундай фикрдаман, — қўшимча қилди Филипп Филиппович жажжи қадаҳни бир ютишда бўшатиб. — Ҳм... Доктор Борменталь, ўтинанам сиздан, манавини бир тапти кўринг-а, ҳозироқ... агар айтсангизки, бу... бутун умрга ашадади душманингиз бўлиб қоламан. Севильядан Гренадага қадар...

У шу сўзларни айтarkan, кумуш вилкада қора нонга ўхшаган алланмани олиб, оғзига солди. Тишланган кимса ҳам айнан шундай қилди. Филипп Филипповичнинг чеҳраси ёришди.

— Ёмонми, а, ёмонми? — чайнаб туриб сўроққа тутар эди у. — Сиз жавоб беринг, ҳурматли доктор.

— Бениҳоя зўр, — чин дилдан жавоб берди тишланган.

— Секинроқ ҳам айтасизми... Эътибор беринг-а, Иван Арнольдвич, ароқни совуқ газак ва шўрва билан фақат большевиклар томонидан сўйиб тугатилмаган бойларгина танавул қилишади. Ўзини жиндек бўлса-да, эъзозлайдиган киши иссиқ овқатли газак истеъмол қилади. Бу эса, Москвадаги газакларнинг энг биринчиси. Бир вақтлар уни славян бозорида қойилмақом қилиб тайёрлашар эди. Ма, бу сенга.

— Итти ошхонада овқатлантиргангиз нимаси, — аёл кишининг жанангдор овози эшитилди, — кейин уни бу ердан калтак ёрдамиде ҳам чиқаролмайсиз.

— Ҳечқиси йўқ, қорни очиб кетди шўрликнинг, — Филипп Филиппович газакни вилкасининг учига қўндириб итга узатди, у эса фокус кўрсатаётгандай усталик билан уни илиб олди, вилкани эса уй эгаси шарақлатиб, қўл ювадиган идишга улоқтирди.

Ликопчадан пиширилган қисқичбақанинг хиди гупиллаб димоққа урар, иссиқ буг кўтариларди. Дастурхон соясида ўтирган ит ўқдори омборхонасини қўриқлаётган соқчига ўхшарди. Соқчининг бир учини ёқасига қистириб олган Филипп Филиппович қошиғини маъноли силкитиб қўйди. — Жумладан, овқат маҳалида нималар хўсусида гаплашишимиз ҳам. Ҳа. Агар овқат ҳазм қилиш тармоқларингиз яхши ишлаб туришини хоҳласангиз, овқат устида большевизм ва тиббиёт ҳақида гаплаша кўрманг. Овқат олдида совет газеталарини ўқишдан эса сизни худдонинг ўзи асрасин!..

— Ҳа, лекин бошқачалари йўқ-ку!

— Йўқ бўлса, яна ҳам яхши, ҳеч қанақасини ўқиманг. Биласизми, мен клиникада 30 нафар бемор устида кузатиш ишлари олиб бордим. Натижа қандай бўлди, деб ўйларсиз? Газета ўқимайдиган беморлар ўзларини жуда зўр ҳис қилишади. «Правда» газетасини ўқишга махсус мажбур қилганларим эса оза бошлаганини пайқадим.

— Ҳм... — қизиқиш билан минғирлади тишланган кимса вино ва иссиқ шўрва таъсирида қизариб.

— Бу ҳам ҳолва. Тизза рефлексис сусайиб, иштаҳаларини йўқотиб, ҳатто руҳий тушқунликка мубтало бўлишди.

— Ё, тавба...

— Ҳа. Дарвоқе, менга нима бўлди, тиббиёт ҳақида ўзим гап очганим нимаси.

Филипп Филиппович гавдасини ўриндиқ суянцигига ташланганча кўнғироқ тугмасини босди, гилос ранг парда ортдан Зина пайдо бўлди. Итга осётр балғининг семиз, рангсизроқ жойидан тегди, лекин бу унга ёқинқирамади, ундан кейин эса қони силкиб турган бир бўлак ростбиф узатишди. Уни ҳам еб бўлгач, ит овқат ҳақида бошқа ўйлашни ҳам истамаётганини, уйқу элитаётганини ҳис этди. «Қизиг-а, — ўйларди ит тобора оғирлашиб бораётган қовоқларини зўрга кўтариб, — ҳеч қандай овқатни кўргим ҳам йўқ. Овқатдан кейин чекиш эса тентакликдан бошқа нарса эмас. Ит бошини олдинги оёқлари устига қўйганча мудраб ётар, хонани ёқимсиз кўкимтир тутун ўраган эди.

— «Сен-Жульен» — жуда яхши вино, лекин ҳозир уни топиб бўлмайди, — уйқу аралаш итнинг қулоғига чалинди.

Қаердандир юқоридан, ён томондан ғала-ғовур эшитилди. Филипп Филиппович кўнғироқ тугмасини босди ва яна Зина пайдо бўлди.

— Зинуша, нималар бўляпти ўзи?

— Яна умумий мажлис қилишяпти, Филипп Филиппович, — жавоб берди Зина.

— Яна! — хитоб қилди Филипп Филиппович жиғибийрон бўлиб. — Демак, Калабуховлар уйи адоий-тамом бўлибди, деяверинг. Кўчиб кетиш керак, лекин... қаёққаям борасан. Ҳаммаси сўвдан қил суғургандек кечади. Аввал ҳар кеча қўшиқбозлик қилишади, сўнгра ҳожатхона қувурлари музлаб қолади, ундан кейин эса буг билан иситиш қозони ёрилиб кетади ва ҳоказо. Хуллас, Калабуховлар уйи гумдон бўлди, деяверинг.

— Намунча куюнмасангиз, Филипп Филиппович, — деди Зина жилмайганича бир талай ликопчаларни йиғиштириб олиб кетаркан.

— Куюнмай бўладими, ахир?! — қичқирди Филипп Филиппович фиғон бўлиб. — Бу илгари қанақанги уй бўлганлигини тушунсангиз-чи!

— Сиз масалага ҳаддан зиёд тушқунлик руҳида ёндошяпсиз, Филипп Филиппович, — эътироз билдирди оёғи тишланган чиройли эркак, — улар ҳозир жуда ўзгариб кетишган.

— Азизим, сиз мени биласиз-а! Тўғрими? Мен кузатиш ва тахлилга, фактларга ишонадиган одамман. Мен асосиз фаразларга қаршман. Буни нафақат Россияда, балки бутун Европада ҳам яхши билишади. Мен бир нарсани гапирётган эканман, демак, тагида қандайдир дастурим бор, мен шунга асосланиб хулоса чиқараман. Мана сизга яна бир факт: уйимиздаги кийим осилдиган илгич ва калиш қўйиладиган мослама...

— Қозик...

— «Э калиш ҳам гапми, гап калишда эмас, — хаёлидан ўтказди ит, — лекин ўзи оламшумул шахс экан».

— Калиш қўйиладиган мосламани олайлик. Мен 1903 йилдан буён яшайман шу уйда. 1917 йилнинг март ойигача бирор марта — қизил қалам билан тагига чизиб яна таъкидлаётган — бирор марта бирор кимсанинг оёқ кийими йўқолган эмас. Ташқари эшик қулфланмаслигига қарамай, бир жуфт калиш ғойиб бўлган эмас. Аҳамият беринг-а, бу ерда 12 та хонадон бор, улардан ташқари менинг қабулимга келадиган одамлар... 1917 йилнинг мартида эса, кунларнинг бирида ҳамма калишлар, шу жумладан, менинг ҳам 2 жуфт калишим, 3 та ҳасса, пальто ва швейцарнинг самовари сувга тушгандай йўқ бўлди-қолди. Шу бўлди-ю, оёқ кийимлари қўйиладиган мослама ҳаёт фаолиятига яқун ясади. Азизим! Мен уйларни иситиш ҳақида гапирмай ҳам қўя қолай. Майли: социал революция содир бўлган экан, иситмай қўя қолишин. Лекин менинг бошқа саволим бор. Нима учун ҳамма лой калишлари билан мармар зиналарни топтайди? Нима учун калишларимизни қулфлаб юришимиз, бунинг устига ўғирлаб кетишмасин деб, соқчи ҳам қўйишимиз керак? Нима учун кираверишда зинага солинган гиламини олиб ташлашди? Ё Маркс зинага гилам солишни таъқиқлаб қўйганми? Карл Маркснинг бирон китобида Пречистенкадаги Калабуховлар уйининг 2-подъездини тахталар билан қоқиб ташлаб, ичкарига орқа эшикдан айланиб кирилсин, деган жойи борми? Кимга керак бу? Нимага керак? Нима учун пролетарий калишнинг пастга ечиб қирмайди, мармар зиналарни булғайди?

— Филипп Филиппович, ахир унда калишнинг ўзи йўқ-ку, — дея гўлдиради оёғи тишланган кимса.

— Ҳечам-да, — момақалдиқдай гулдиради Филипп Филиппович унга жавобан ва стаканга вино кўйди. — Мен тушликдан кейин май ичишни тан олмайман. У ички аъзоларга оғир таъсир кўрсатиб, жигарни ишдан чиқаради. Ҳечам-да! Энди унинг калиши бор... Менинг калишларим унда! 1917 йилнинг баҳорида йўқолган айнан ўша калишлар! Хўш, уларни ким ўмариб кетган деб ўйлайсиз? Менми? Йўқ! Бойвачча Саблинми? — Филипп Филиппович бармоғи билан шинга ишора қилди. — Тасаввур қилиш ҳам қулгили. Қанд заводининг хўжайини Полозовми? — Филипп Филиппович чап томонни кўрсатди. — Асло! Бу — мана шу ашулачиларнинг иши. Ҳа... Остонада ечиб кирсалар ҳам майли эди, фаросатлари шунга ҳам етмайди. (Филипп Филиппович қизариб-бўзара бошлади.) Майдончадаги гулларнинг нима гуноҳи бор эди? Уларни нимага йўқ қилишди? Худо ҳали хотирадан қисганича йўқ, нима учун 20 йилдан бери 2 мартагина ўчган электр чироқ эндиликда мунтазам ҳар соатда ўчади? Доктор Борменталь, статистика — бу даҳшатли нарса. Сиз менинг сўнги ишларим билан яхши танишсиз, шунинг учун бу нарсалар бошқаларга нисбатан сизга кўпроқ таниш бўлиши керак.

— Вайронагарчилик, Филипп Филиппович.

— Йўқ, — мутлақо ишонч билан эътироз билдирди Филипп Филиппович. — Йўқ! Сиз, ҳурматли Иван Арнольдвич, ўзингиз биринчи бўлиб шу сўзларни ишлатишдан воз кечасиз! Бу — кўзбўямачилик, тутун, сароб бу! — Филипп Филиппович қалта бармоқларини кенг ёзиб юборди, оқибатда уларнинг тошбақага ўхшаган икки сояси дастурхон устида титрай бошлади. — Вайронагарчилик дедингиз, хўш, нима бу ўзи? Эгри ҳасса тутган кампирми? Ё таёғи билан барча ойналарни синдириб, ҳамма чироқларни ўчириб кетаётган ялмоғизми? Сиз нимани назарда тутаяпсиз ўзи? — ғазаб билан сўради Филипп Филиппович, оёғи осмондан қилиб буфетга осиб қўйилган ўрдакча ёнида тураркан. У ўз саволига ўзи жавоб берди. — Агар мен операция қилиш ўрнига, уйимда хор билан қўшиқ айта бошласам, мана буни вайронагарчилик деса бўлади. Агар мен ҳожатхонага кирсам-у, маъзур тутасиз, унитазга эмас, ёнига ўтирсам, Зина ва Дарья Петровна ҳам айнан шундай қилсалар, мана — буни — вайронагарчилик дейиш мумкин. Бинобарин вайронагарчилик ҳожатхонада эмас, каллаларда юз беради. Шунинг учун йўғон овозли бу ашулабозлар «вайронагарчилик йўқолсин!», деб қичқирганларида, менинг кулгим кистайди. (Филипп Филипповичнинг юзи шундай буришиб кетдики, оёғи тишланган кимсанинг ҳайратдан оғзи очилиб қолди). Улай агар, жудаям қулгили... Демак, улар ўзларининг бўйинларини мўлжаллаб уришга даъват қилишяпти, шундай эмасми? Уриб-уриб, мияларидан ҳар хил хомхаёлларни чиқариб ташлашса, тўғридан-тўғри оғилхоналарни тозалаш, яъни ўз вазифаларини бажариш билан шуғулланишса, ҳаммаси жой-жойига тушарди-қўярди. Икки худога сиғиниб бўлмаганидек, бир вақтнинг ўзида ҳам трамвай йўлини супуриш, ҳам қандайдир испан ялангоёқларининг тақдирини ҳал этиш мумкин эмас. Бу ҳеч кимнинг қўлидан келмайди, доктор, айниқса, европаликлар тараққиётиндан 200 йил орқада қолиб кетган ва ҳанузгача ўз иштонининг тугмасини айтарили ишонч билан қадай олмайдиган одамлар учун бу мумкин бўлмаган иш.

Филипп Филиппович тўйимли овқатдан куч йиғиб, янада кескинроқ, янада ғазаблироқ овозда ҳайқираб, бурун каталари гоҳ кенгайиб, гоҳ тораяб, боши эса қумушранг тусда жилланарди. Шу туришда у қадимги пайғамбарларга ўхшаб кетарди.

Унинг овози пинакка кетган итнинг қулоғига ер остидан келадиган бўғиқ гулдиракдай эшитиларди. У тушида сариқ кўзлари маъносиз тикилган бойқушни, гоҳ исқирт кийимли ошпазни, гоҳ Филипп Филипповичнинг электр чироғида ёритилган чеҳрасини ва чапани мўйловини, гоҳ эса чаналарни кўрарди. Итнинг ошқозонинда эса, айни шу чоқда бурдаланган бир бўлак ростбиф ҳазм бўлмоқда эди.

«Агар митингларда сўзласа, роса пул ишлаши мумкин, — мудроқ ичида орзу қиларди ит. — Ута тадбиркор экан. Бинобарин, чамаси шундоқ ҳам пули ошиб-тошиб ётган бўлса керак».

— Городовой! — қичқирарди Филипп Филиппович ўзини босолмай.

— Городовой! — «Ув-в-в!» — итнинг миясида қандайдир пуфаклар ёрила бошлаганди. — Городовой! Уша ва фақат ўша. Кўкрагига нишон тақадими ёки бошига қизил кепка киядими, бунинг мутлақо аҳамияти йўқ! Городовойни ҳар бир одам би-

лан ёнма-ён кўйиб, ўша Городовойни гражданларимиздаги ашулага иштиёқни сўндиришга мажбур қилиш керак. Мана, сиз вайронагарчилик деяпсиз. Мен сизга айтаманки, доктор, ўша қўшиқчиларни қўшиқ айтишдан тўхтатиш керак, шундагина бизнинг уйда ва ҳар қандай бошқа уйларда ҳам аҳвол ўз-ўзидан яхшиланади. Концертни тўхтатишлари биланоқ вайронагарчилик ҳам барҳам топади.

— Аксилнқилобий гапларни айтаяпсиз, Филипп Филиппович, — деди оёғи тишланган кимса ҳазилга айлантириб, — биров эшитиб қолишадан худо асрасин.

— Ҳечам кўрқинчли жойи йўқ, — қизишиб эътироз билдирди Филипп Филиппович, — қанақа аксилнқилобий сўзлар бўлсин?! Дарвоқе, бу мен мутлақо ҳазм қила олмайдиган сўз. Аксилнқилоб дегани нима ўзи, унинг замирида қандай маъно ётади? Худо билади! Шунинг учун яна таъкидлаб айтаманки, менинг сўзларимда ҳеч қандай аксилнқилобий маъно йўқ. Уларда соғлом мазмун ва ҳаётий тажриба бор.

Филипп Филиппович ёқасига қистириб олган сочиқни олиб гижимлаганча ярми ичилган қадаҳ ёнига кўйди. Оёғи тишланган кимса дарҳол ўрнидан туриб, миннатдорчилик билдирди: «Мерси».

— Шошманг, доктор! — тўхтатди уни Филипп Филиппович шимининг чўнтагида ҳамённи чиқарар экан. У кўзларини сузганча бир қанча оқ қозғаларни санаб ҳамсухбатига узатди: — Бугун сизга, Иван Арнольдвич, 40 сўм беришим керак. Марҳамат.

Итдан жабр кўрган кимса мулоимлик билан миннатдорчилик билдириб, қизарганича пулни костюмининг кўкрак чўнтагига солиб кўйди.

— Бугун кечқурун сизга керак бўлмайманми, Филипп Филиппович? — назокат билан сўради у.

— Йўқ, азизим, миннатдорман, бугун ишламаймиз. Биринчидан кўёнимиз ўлиб қолди, иккинчидан, бугун Большой театрд «Аида»... Анча бўлди эшитмаганимга. Жуда ёқди менга. Эсингиздами? Дуэт... Тари-ра-рам...

— Ҳаммасига қандай улгурасиз-а, Филипп Филиппович? — ҳурмат билан сўради шифокор.

— Одам ҳеч қаёққа шошилмаса, ҳамма нарсага улгуради. Агар мен ҳам мажлисдан-мажлисга сакраб, ўз вазифамни бажариш ўрнига эртадан кечгача бўлбўлга ўхшаб сайраб юрганнимда ҳеч қаерга улгурманга булар эдим, албатта, — Филипп Филипповичнинг чўнтагидаги соат майин мусиқий товуш чиқарди, — тўққиз бўлибди. Иккинчи қисмига етиб бораман... Мен меҳнат тақсимоли тарафдориман: Большой театрга кўлашсин, мен эса операция қиламан. Қандай яхши бу! Ҳеч қандай вайронагарчилик ҳам юз бермайди. Гап шундай, Иван Арнольдвич: яхшилаб кузатиб юринг, бизга тўғри келадиган бирон-бир мурда учраб қолса, дарҳол ҳузуримга келтирарсиз.

— Хотиржам бўлинг, Филипп Филиппович, патолог-анатом оғайниларим ваъда беришган.

— Яхши. Унгача биз манови кўча супургисини кузатиб юрамиз. Биқини ҳам тузалиб кетсин.

«Менинг ташвишимни қиляпти, — хаёлидан ўтказди ит, — жудаям ажойиб одам экан. Кимлигини энди билдим. У итлар эртагидаги донишманд, мўъжизакор ва саҳий сеҳргар. Кўрганларимнинг ҳаммаси туш бўлиши мумкин эмас-ку, ахир? (Тушида чўчиб тушганди) Шундоқ кўзимни очсам-у, ҳаммаси — ипак билан ўралган чироклар, манави ёқимли иссиқ уй, бу тўқлик... ҳаммаси сароб бўлиб чиқса... Яна ўша дарвозахона, изгирин совуқ, қор бўрони, музлаган асфальт йўллар, оч-наҳор изгишлар, ёвуз одамлар... Яна ўша ошхона, исқирт ошпаз... Вой, худойим-ей, менга қанчалик қийин бўлади!»

Лекин ундай бўлиб чиқмади, аксинча, дарвозахона ҳам туш билан бирга эриб кетди. Ва бошқа қайтиб кўз олдида балқимади.

Вайронагарчилик деганлари унчалик кўрқинчли нарса бўлмаса керак. Кўримсизгина гармончилар кунига икки марта ойна тагига келиб, куйиб-пишиб қўшиқ айтишар, улардан чиққан иссиқлик тўлқинлари хоналар бўйлаб тараларди. Итга омад кулиб боққанлиги мутлақо равшан эди. Унинг кўзлари кунига икки маҳал пречистенкалик донишмандга нисбатан миннатдорчилик ёшлари билан тўлар, бундан ташқари, меҳмонхонадаги қўшойна ва шкафлар оралағидаги қабулхонада пешонаси яқрираган итнинг акси кўринар эди.

«Мен чиройлиман. Эҳтимол, қандайдир номаълум аслзода итлар наслидандирман, — йўларди у ойнадаги ўзининг қаҳваранг аксига тикилиб. — Ҳойнаҳой, бувим раҳматлик «водолаз» итлари билан дон олишган бўлса ажаб эмас. Шунинг учун бўлса керак, тумшугимда оқ холим ҳам бор. Қаққондан пайдо бўли-

ши мумкин у? Филипп Филиппович жуда нозиктаъб одам, кўчада дуч келган саёқ итни эргаштириб келавермайди».

Бир ҳафта давомида Шарик шунақанги тўйиб овқатландики, бунақасини дайдиб юрган чоғларида бир ярим ой мобайнида ҳам кўрмаган. Албатта, бу фақат миқдори, Филипп Филиппович берган овқатларнинг сифати ҳақида эса гапирмаса ҳам бўларди. Ҳар кун Дарья Петровнининг Смоленск бозоридан 18 тийинлик майда-чуйда гўшт бўлаклари харид қилиб келишини эътибордан соқит қилинган тақдирда ҳам, ҳар кеч соат 7 да меҳмонхонада бўладиган кечки овқатни эслатиб ўтиш кифоя. Зинанинг эътирозларига қарамай, Шарик ҳам бу ерда ҳозир нозир бўларди. Бундай овқатланиш пайтларида Филипп Филиппович Шарик учун тамомила худого айланар, у орқа оёқларида туриб, костюмининг этагини ялар эди. Ит Филипп Филипповичнинг қандай кўнғироқ чалишини ҳам билиб олди. Кўнғироқ икки марта тўла овозда қисқа-қисқа жиринглаши билан воуллаганича йўлакка отилиб чиқарди. Унинг ёқаси кўнғир тулки терисидан тикилган пўстинини доимо қор учқунлари қоплаган, тамаки, мандарин, атир, бензин, лимон ва яна алламбалоларнинг ҳиди гупиллаб турган бўларди, овози эса товуш кучайтирадиган карнайдай бутун уй бўйлаб янгради.

— Сен, тўнғиз, нега бойкушни бурдалаб ташладинг? У сенга ҳалақит бердимми? Сендан сўраяпман? Профессор Мечниковни ҳам чил-чил синдирибсан.

— Буни бир марта бўлсам роса савалаб, адабини бериб кўйиб керак, Филипп Филиппович, — дерди Зина аччиғаланиб, — йўқса, у жуда ҳаддидан ошиб кетаяпти. Мана, калишингизни қай аҳволга солганига ўзингиз бир қаранг-а?..

— Ҳеч бир жонзотни савалаш мумкин эмас, — дерди Филипп Филиппович ҳаяжон билан, — бу доимо ёдингизда бўлсин. Инсонга ва ҳайвонга фақат ишонтириш йўли билан таъсир ўтказиш мумкин. Бугун гўшт бердингизми унга?

— Вой худойим-ей! Филипп Филиппович, бунингиз ёрилиб кетмаса гўрга эди, жағи тинмайди...

— Майли, ош бўлсин, еяверсин... Ҳой, безори, бойқуш сенга ҳалақит бердимми, а?

— У-у! — ғингширд ит қорни билан Филипп Филипповичнинг олдида эмаллаб келар экан.

Уни бўйинтириғидан тортқилаганларича қабулхона орқали иш кабинетига олиб ўтишди. Ит юрмай тихирлик қилар, гиламга оёқлари билан ёпишар, ириллар ва худди циркдағидай орқаси билан полда сургалар эди. Кабинетнинг ўртасида кўзлари шишадан қилинган, қорни ёрилиб, ичигади нафталин ҳиди анқи турган ранг-баранг латта-лутталар сочилиб кетган бойқуш, стол устида эса тирнаб йиртилган портрет ётарди.

— Уз кўзингиз билан кўришингиз учун атайлаб йиғиштирмадим, Филипп Филиппович, — ҳисобот берарди Зина фиғон бўлиб, — аблаҳ, стол устига чиқиб кетса бўладими! Думига ёпишиб бир тишлади! Кўз очиб-юмгунимча дабдаласини чиқарди. Тумшугини бойқушга ишқаланг, Филипп Филиппович, буюмларни ишдан чиқариш қанақа бўлишини билиб кўйсин.

Кейин ангиллаш бошланарди. Тумшугини бойқушга ишқалаш учун уни тортқилашар, у эса бор кучи билан қаршилик кўрсатар, кўзларидан дув-дув ёш оқаркан: «Қанча урсанинг ҳам майли, фақат уйдан ҳайдамасангиз бас», дея йўларди.

— Қушни шу бугуноқ устага жўнатиш керак. Кейин... мана сенга 3 сўм, 16 тийин трамвайга, Мюрининг олдида бориб занжирли яхши бўйинбоғ харид қилиб кел.

Эртасига итнинг бўйнига хийла қалин ялтироқ ҳалқа солишди. У ойнага қаради-ю, кайфияти бузилиб кетди, думини гажак қилганча ваннахонага қочиб кирди. У қандай бўлмасин, ҳалқадан қутулиш чорасини изларди. Сандиққа ишқаласинмикин, яшикками? Лекин сал ўтмай, у ўзининг ғирт тентаклигини англади. Зина уни занжиридан етаклаб, Обухов муюлишига сайрга олиб чиқди. Шарик асирга ўхшаб занжирбанд кўчага чиққанидан уялиб, ерга киргудай бўлиб борарди. Бироқ Пречистенка кўчасидан Христос мақбарасига етиб боргунларича ҳалқа ҳаётда нима эканлигини аёло даражада англаб етди. Кўчадаги дайди итларнинг кўзларида қутурган ҳасад ўти кўринар, ўлимтик муюлишида эса битта думи кесилган лайча ит унга «лаганбардор» ва «бой ялоғи» деб акиллади. Трамвай йўлини кесиб ўтаётганларида, милиционер аввал ҳалқага, кейин итга мамнунлик ва ҳурмат билан қараб кўйди. Уйга қайтиб келганларида эса ҳеч қутилмаган воқеа юз берди: Федор — швейцар ўз қўли билан эшикни очиб, Шарикни ичкарига киритаркан, Зинага қараб деди:

— Филипп Филиппович роса зўр ит топибди-ку. Яна семизлигини айтмайсизми!..

— Олти кишининг овқатини кўрдим демайди-ку, семиз бўмасинми яна, — деди юзлари совуқдан қизарган ва чиройи янаям очилган Зина. «Бўйинтириқ деганлари портфелдай бир гап экан», — ўйлади ит истеҳзо аралаш ва орқасини ликиллатганча бойваччалардай зинадан юқорига кўтарилди.

Шу хонадонга келганидан бери Шарик учун фақат битта хонага кириш бутунлай тақиқланган эди. У хонада деворларга олтин буюмлар осилган, хона бекаси Дарья Петровнанинг ҳам қулоғида бриллиантга ўхшаган 22 тошли зирак ялтирар, унинг сочлари саватга ўхшатиб турмакланган бўлиб, юзлари ёғдай ялтиллаб кўринарди. Бўйинбоғ баҳонасида бугун биринчи марта ит бу жаннатга ташриф буюрди. Газ плитасида нимадир қайнар, вақирлар, духовкада нималардир хушбўй ҳид татибтиб пишар эди.

— Йўқол! — бақириб берди Дарья Петровна, — ҳозироқ йўқол кўзимдан, дайди очофат! Сан етмай турувдинг ўзи! Нақ терингни шиламан бўлмасан...

— Нима бўлди? Хўш, нега ақиллаяпсан? — ҳимоясизлик билан кўзларини сузди ит. — Наҳотки ҳалқамни кўрмаётган бўлсан? — у эшик тирқишидан тумшугини тикиб, ёни билан ичкарига ўтишга уринарди.

Шарикнинг инсон қалбини забт эта оладиган қандайдир хусусияти бор эди. Икки кундан кейин у кўмир солинган сават ёнида Дарья Петровнани кузатганча ёнбошлаб ётарди. Дарья Петровна ўткир ингичка пичоғи ёрдамида олдин ҳимоясиз булдуруқнинг боши ва қанотларини, кейин эса усталик билан гўштини суюқларидан ажратиб олар, товуқларнинг ичидан алланималарни чиқариб ташлар, яна нималарнидир қўймакдаш майдалар эди. Шарик эса бу пайтда маза қилиб, булдуруқнинг бошини ғажиж билан банд эди. Дарья Петровна сутга ивтилган нон бўлақларини олиб, майдаланган гўштга аралаштириб, устидан қаймоқ қуйди, кейин туз селиб, бўғирсоқ ясашга киришди. Плита устидаги олов худди катта ёнғин бўлаётгандай вишиллаб ёнар, товадаги ёғ пишиллаб қайнар, пўрсиллаб ёрилар, ҳаммаёқ дўзахга айлангандай эди.

Кечкурун жаҳаннамий ҳовур бир оз сусаяр, ярим қилиб тутилган парда тепасидаги бир парча маъводан ёлғиз юлдуз милтираб кўринар эди. Ошақоннинг поли нам эди, идиш-товуқлар хира ва сирли тарзда жилоланар, стол устида ўт ўчирувчилар фуражжаси турарди. Шарик илиққина плита устида дарвозани кўриқлаётган шердай ёнбошлаб ётар, қулоқларини динг қилганча, энлик чарм белбоғ билан белини сириб боғлаган қора мўйловли кишининг Зина ва Дарья Петровнанинг хонасида Дарья Петровнани кучоқлаётганини кузатарди. Эшик чия оқиб бўлиб, Шарикка уларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати аниқ кўринарди. Дарья Петровнанинг пудра сурилган оппоқ бурнини айтмаса юзи уят ва эҳтирос билан ёнар эди.

— Девга ўхшаб бунча ёпишсан, — минғирлади Дарья Петровна ғира-шира қоронғуликда, — қўйвор! Ҳозир Зина келиб қолади. Нима бало, ё сени ҳам ёшартиришдими, а?..

— Э, бизга бунинг ҳожати йўқ, — хириллаган товушда жавоб берди мўйлов ўзини зўрга тутиб, — намунча олов бўлма-сангиз-а?!

Кечкурунлари Большой театрда «Аида» бўлмаса ва Бутунроссия жароҳлари жамиятининг мажлиси ўтказилмаса, табобат пайғамбари оғир дарпардалар туширилиб, юлдузларни тўсган иш кабинетида чуқур курсига ўтирганча хаёлга чўмарди. Тепадан чироқ йўқ, стол устидагина кўк чироқ ёниб турарди. Шарик гилам устида сояда ётиб, атрофдаги даҳшатли нарсаларга ҳайрат билан боқарди. Қандайдир хира ва ёқимсиз суюқлик солинган шиша идишда одамнинг мияси солинган эди. Қўлига сариқ резина қўлқоп кийиб олган пайғамбар эса бармоқлари билан унинг иланг-биланг жойларини ушлаб кўрар, баъзан кичкина ялтироқ пичоқча билан қуролланиб, сариқ рангли қаттиққина мияларни оқиста кесиб кўрарди.

— Нилнинг муқаддас соҳилларига, — минғирлаб қўшиқ айтарди у пастки лабини тикларкан, Большой театрининг нақадар чароғон ва ялтироқ эканлигини эслаб.

Қувурлар қизиб, улардан чиқётган иссиқлик тепага кўтарилар, сўнгра хона бўйлаб ёйилар эди. Итнинг жунлари орасида эса Филипп Филиппович ўзи шахсан тозалаганига қарамай қолиб кетган, лекин куни битиб қолган биттагина бурга ғимирлай бошлади. Гиламлар хонадондаги овозларни бўғар эди. Узоқдан кўча эшигининг очилиб ёпилгани эшитилди.

«Зина кинематографга кетди, — ўйларди ит, — демак, у келиши билан овқатланамиз. Бугун, тахминимча, ёш мол гўштини тановул қилсак керак».

Уша даҳшатли куннинг тонготаридаёқ итнинг дилини нохуш ҳислар чулғади. Бир ёмонлиқни сезгандай кўнгли ғаш тортиб, ярим коса бўтқа ва кечаги қўй гўштининг суюқларидан иборат нонуштани иштаҳасиз кавшади. Сўнг эринчоқлик билан қабулхонага ўтди ва ойнадаги ўз аксига қараб, ув тортиб қўйди. Зина уни кўчага олиб чиқиб айлантириб келгач, куни одатдагидай осойишта ўта бошлади. Сешанба бўлгани учун ҳеч ким йўқ, чунки сешанба кунлари беморлар қабул қилинмас эли. Пайғамбар ўз иш кабинетида ўтирар ва аллақандай турфа суратлари бор китобни варақларди. Тушлик вақти яқинлашаётган эди. Итнинг руҳини бугун овқат изидан курка гўшти берилиши ҳақидаги фикр аниқ кўтарди. Курка пиширилаётганини ошхонага бориб, ўзи анча кўриб келган эди. Йўлакдан ўтиб кетаётиб, Филипп Филипповичнинг хонасида телефон қутилмаганда ёқимсиз жириглаганини эшитди. Филипп Филиппович дастакни кўтариб, қулоғига тутаркан, бирдан ҳаяжонга тушди:

— Жуда соз, — титраб чиқди унинг овози, — ҳозироқ олиб келинг, ҳозироқ!

У типирчилаб қолди, кўнғироқ тугмачасини босди, эшикда пайдо бўлган Зинага овқатни тезлаштиришни буюрди.

— Тушликка! Тушликка! Тушликка!

Меҳмонхонадан тарелкаларнинг шақирлаши, ошхонадан эса Дарья Петровнанинг: «Курка ҳали тайёр эмас», деб тўнғиллагани эшитилди. Итнинг кўнглига яна ғулғула тушди.

«Уйдаги шовқин-суронни сира жиним ёқтирмайди-да», — ўйларди у. Хаёлидан шу фикр ўтди-ю, шу заҳоти ғала-ғовур яна кучайди. Бунга хонага бир вақтлар доктор Борменталь деб аталмиш оёғи тишланган кимсанинг ташриф буюриши сабабчи бўлди. У ўзидан қўланса ҳид таратаётган катта жомадон кўтариб кирди ва ечинмасданоқ тўғри кўриш хонасига равона бўлди. Филипп Филиппович эса, ўз одатига хилоф равишда, охиригача ичиб улгурмаган қаҳвасини қолдириб, Борментальнинг истиқболга югуриб чиқди.

— Қачон ўлди? — бақирди у.

— Уч соат аввал, — жавоб берди Борменталь, қор босган қалпоғини ҳам ечмай, жомадонни очар экан.

«Ким ўлди экан-а? — қовоқ-лунжи осилиб ўйлади ит оёқ тагида ўралашаркан. — Югуриб-елишларигаям тоқатим йўқ.»

— Оёқ остида ўралашма! Тезроқ, тезроқ, тезроқ! — кич-қирди Филипп Филиппович, кейин кетма-кет барча кўнғироқларни босиб чиқди, ҳар қалай итга шундай туюлди. — Зина! Теллефон ёнида Дарья Петровна ўтирсин, ёзиб олсин. Ҳеч ким қабул қилинмасин! Ўзинг менга кераксан! Доктор Борменталь, кимирласангиз-чи, ахир, ўтинанам, тезроқ, тезроқ!

«Ёқмапти бу ишлар менга, ёқмапти», — ўйларди ит хафа бўлиб, хонадан-хонага санкиб юрар экан. Ҳамма ола-тасир шовқин кўриш хонасида бўлаётганди. Қутилмаганда Зина кафанга ўхшаган оқ халат кийиб олди ва кўриш хонасидан ошхонага, у ердан яна орқасига зир югура бошлади.

«Бориб, овқатланиб олсаммикан? Жин урсин ҳаммасини», — деган қарорга келди ит ва кўққисдан ғалати вазиятга дуч келди. Кўриш хонасидан:

— Шарикка ҳеч нима берилмасин, — деган буйруқ жаранглади.

— Вой, уни назорат қилиб бўларканми...

— Қамаб қўйилсин!

Шарикни алдаб, ваннахонага қамаб қўйишди.

«Қандай сурбетлик, — ўйларди Шарик қоронғи ваннахонада ўтираркан, — ғирт бемаънилик...»

Ун беш дақиқа чамаси у ғалати бир кайфиятда ўтирди, гоҳ жаҳли чиқар, гоҳ оғир руҳий тушқунликка тушарди. Вазият ўта зерикарли, маъвум эди.

«Майли, ҳурматли Филипп Филиппович, эртага кўрасиз келишингизни! Икки жуфт сотиб олдингизми, эртага яна бир жуфтини янгилайсиз. Итларни бошқа қамамаслигингиз учун.»

Лекин қутилмаганда унинг ғазабнок фикри чекинди. Қоронғу осмон нурга чулгангандай, унинг хаёлида ёшлигининг энг ажойиб, энг мусаффо хотиралари жонланар, қалби чироқ ёнгандай ёришди: Преображенский заставасидаги кенг ҳовли, шиша бўлақларида жилоланган қуёш нури, синган ғишт бўлақлари, озод дайди итлар...

«Йўқ, мен энди бу ердан ҳеч қандай озодликка кета олмайман, — бурнини тортиб ўйларди ит, — ўз-ўзини алдашга нима ҳожат? Мен энди тарбия кўрган, зиёли итман, мен шундай ҳаётни кўрдимки энди эркинлик ҳақида ўйлашим ҳам ноўрин. Хўш, озодлик деганлари нима ўзи? Тутун, сароб, шарпа... Бахтиқаро демократларнинг алаҳсираши бу!»

Ваннахонадаги нимқоронғилик ўрнини зимистон қоплади, ит

ув тортганча ўзини эшикка урди, олдинги оёқлари билан тирнай бошлади.

— У-ув-у! — бочка ичидан чиққандай бўғиқ овоз бутун уйни тутди.

— Бойкушини яна бурдалайман, — ўйлади ҳолдан тойган ит ғазаб билан. Ҳолсизланиб, яна пича ётди, ўрнидан турганда эса, жунлари ҳурпайиб кетди, унга қоронғуликдан жирканч ваҳший кўзлар қараб тургандай туюлди.

Азоб-уқубати айни авжига чиққанида, эшик очилиб, ёруғлик тушди. Ит бир силкиниб, ошхонага ўтиб кетмоқчи бўлган эди, лекин Зина унинг ҳалқасига маҳкам ёпишганича куч билан кўриш хонаси томон судради. Итни совуқ титроқ босиб, баданидан тер чиқиб кетди. «Нимага керак бўлиб қолдим ўзи уларга? — ўйлади у шубҳа ичида, — биқиним тузалиб кетган бўлса.. Ҳеч нимага тушуниб бўлмайди».

Уни паркет полда судраганларича кўриш хонасига олиб келишди. Бу ердаги ғайритабиий чароғонлик кишини ҳайратга соларди. Тепада катта оқ шар бамисоли лувуллаб ёнар, унинг ўткир нуридан итнинг кўзлари қамашиб кетди. Стол ёнида ҳамма ёғи оппоқ ёғду билан чулганган одам турар, мавҳум ҳидидангина унинг Филипп Филиппович эканлигини англаш мумкин эди. У тишлари орасидан Нилнинг муқаддас соҳиллари ҳақидаги қўшиғини ҳиргойи қиларди. У бошдан-оёқ оппоқ кийимда эди. Бошидаги оқ қалпоғи руҳонийларнинг бош кийимини эслатар, халат устидан резина этак тутиб олган, қўлларига эса қора қўлқоп кийган эди.

Оёғи тишланган кимса ҳам шу ерда эди. Катта стол кенгайтирилган, унинг ёнбошига ялтироқ оёқли кичик тўртбурчак стол ҳам тақаб қўйилган эди.

Итнинг кўзига оёғи тишланган кимса бугун ҳаммадан ҳам ёмон кўриниб кетди, айниқса, итга унинг бугунги кўз қарашини ёқмади. Унинг кўзларида шубҳали ва ясама ифодалар жилланарди. Доимо тик ва мардонча боқувчи бу кўзлар энди итнинг нигоҳи билан тўқнаш келмасликка интилар, уларнинг туб-тубида жиноят бўлмаган тақдирда ҳам қандайдир ёмонлик аломатини эслатувчи ифода ётарди. Ит унга хўмрайиб, оғир қараш қилди ва бурчакка ўтиб кетди.

— Зина, ҳалқа, — паст овозда деди Филипп Филиппович, — фақат чўчитиб юборма уни.

Зинанинг кўзлари ҳам оёғи тишланган кимсаники каби қабиҳона тусга кирди. У итга яқин келиб, ясама меҳрибонлик билан елкасини силаб қўйди. Ит эса унга изтироб ва нафрат аралаш тикилди.

«Нимаям дердим... Сизлар уч кишисизлар. Истаганингизни қилишингиз мумкин. Фақат... уят сизларга... Нима қилмоқчи эканлигингизни билганимдаям бир нави эди...»

Зина уни ҳалқадан озод қилди. Ит бош силкитиб, пишқириб қўйди. Шу пайт унинг олдида дабдурустан оёғи тишланган кимса пайдо бўлди, ундан қўланса ҳид анқирди.

«Фу, намуунча сассиқ... Нега бунча қўрқиб қалтирама-сам...», — ўйлади ит ва орқага тисланди.

— Тезроқ, доктор! — деди Филипп Филиппович сабрсизлик билан.

Ҳавога ўткир чучук ҳид таралди.

Оёғи тишланган кимса безовта ва аблаҳона нигоҳини итдан узмай, орқасига яширган ўнг қўлини олдинга узатиб, итнинг бурнига ҳўл пахта бўлагини теккизди. Шарикнинг боши енгил айланиб, мувозанатини йўқота бошлади, лекин яна орқага тисланишга улгурди. Оёғи тишланган кимса эса унинг ортидан сакраб, тумшугини пахта бўлаги билан бутунлай ёпиб қўйди. Итнинг нафаси тикилиб қолди, лекин у яна бир марта қўлдан чиқиб кетишга муваффақ бўлди. «Бадкор...» — ҳидлатишди, шу заҳоти кўриш хонасининг ўртасида катта ҳовуз пайдо бўлди. Унда нариги дунёлик жуда қувноқ, антиқа қизил тусли итлар қайиқда сайр қилиб юрардилар. Оёқлари суяксиздай шилқ этиб букилди.

— Столга ётқизинг! — Филипп Филипповичнинг қувноқ овози гулдираб, қизғиш оқимлар қаърига сингиб кетди. Қўрқув ғойиб бўлиб, ўрнини севинч эгаллади. Сўниб бораётган итнинг оёғи тишланган кимсага нисбатан ҳам бир лаҳза меҳри товланди. Кейин ҳамма нарса остин-устун бўлиб, қорнида муздай, аммо ёқимли қўлни ҳис қилди. Кейин йўқлик қаърига равона бўлди.

Узун ва эни тор операция столида Шарик чўзилиб ётар, унинг ҳимоясиз боши елим ёстиқ устида ликиллаб турарди. Қорнининг жунлари қирилган, Доктор Борменталь энди оғир нафас олганча машинкада ошиғич билан унинг калласини қиртишлаётганди. Филипп Филиппович қафтларини стол четига тираган ҳолда кўзларини кўзойнак ҳошиясидек ялтиратганча ҳамкасабасининг ишини кузатар ва ҳаяжон билан сўзларди.

— Иван Арнольдвич, энг муҳими — мен турк эгарига* кирган дақиқани бой бермаслик. Утинаман, доктор, мия ўсимтасини менга узатинг-у, дарҳол тикишни бошланг. Агар қон кета бошласа уни тўхтатиш учун вақт йўқотамиз, ҳам айриламиз. Дарвоқе, унинг яшаб кетиши шундоқ ҳам дарғумон, лекин, биласизми, — у нигоҳини сузиб, итнинг ярим юмук кўзларига тикилганча гапида давом этди: — анча ўрганиб қолган эканман унга, юрагим ачишяпти.

У Шарикка хатарли жасорати олдида оқ фотиҳа бераётгандай қўлларини юқорига кўтарди. У қора қўлқопига заррача ҳам гард қўндирмасликка уринарди. Жуни олинган итнинг оппоқ териси кўриниб қолди. Борменталь соч олиш машинкасини четга отиб, устара билан қуролланди. У итнинг ҳимоясиз кичкинагина бошига совун суриб, устара ёрдамида қира бошлади. Устара тагидан қирсиллаган овоз чиқар, баъзи жойлари эса қонаб кетди. Қириб бўлган, бензинда ҳўлланган латта билан бошини артди, кейин унинг яланғоч қорнини тўғрилаб, чуқур нафас оларкан, «Тайёр», деди.

Зина чағаноқ жўмрагини буради ва Борменталь қўл ювишга тутинди. Зина унинг қўлига шишадаги спиртдан ҳам қўйиб юборди.

— Мен кетсам майлими, Филипп Филиппович? — сўради Зина итнинг топ-тоза қилиб қирилган бошига қўрқув билан кўз қирини ташлаб қўяркан.

— Майли.

Зина ғойиб бўлди. Борменталь ишини давом эттирди. У енгил дока бўлаклари билан Шарикнинг бошини ўраб чиқди ва ёстиқ устида шу чоққача ҳеч ким кўрмаган манзара, оппоқ қилиб қирилган ит калласи ва соқолдор ғалати башара намоён бўлди.

Шу пайт пайғамбар ҳаракатга келди. У қаддини ростлаб, итнинг бошига термилди ва деди:

— Е парвардигор! Фатво бер. Пичоқ.

Борменталь бир уюм асбоблар ётган стол устидан қориндор жажжи пичоқни олиб, пайғамбарга узатди, шу заҳоти ўзи ҳам пайғамбарниқига ўхшаган қора қўлқоп кийиб олди.

— Ухлаяптими? — сўради Филипп Филиппович.

— Ухлаяпти.

Филипп Филиппович тишларини қаттиқ тишлаб олди, кўзларида ўткир жило пайдо бўлди ва Шарикнинг қорнини усталик билан узунасига кесиб чиқди. Кесилган тери очилиб, ундан атрофга қон сачради, Борменталь йиртқич ҳайвондай шиддат билан дока бўлақларини олиб, қон чиқаётган жойга босди-да, кичкина қайчиға ўхшаш асбоб ёрдамида яранинг чеккаларини туташтирган эди, қон тўхтади. Борментальнинг пешонасини тер томчилари қоплади. Филипп Филиппович яна кесди ва иккаласи Шарикнинг танасини қандайдир қисқичлар, қайчилар билан ёра бошладилар. Иссиқ қонга беланган сариқ пушти тўқималар кўринди. Филипп Филиппович пичоқ ёрдамида яна алланима қилди-да, кейин: «Қайчи!» — деб бақирди.

Оёғи тишланган кимса қўлидаги асбобни ялтилатиб кўз очиб юмгунча узатди. Филипп Филиппович қайчисини Шарикнинг ёрилган жойига ичкарироқ суқди, бир неча уринишдан сўнг унинг мойягини бир парча қандайдир қонли бўлақларга қўшиб узиб олди. Ҳаяжон ва ҳаракатининг зўрлигидан жиққа ҳўл бўлиб кетган Борменталь ўзини бошқа мояк солинган идишга отди. Зудлик билан унинг ичидан бошқа шилқ мояқни олди. Профессор ва унинг ассистентининг қўли-қўлига тегмас, улар қисқичга қистирилган эгри нина ва яна аллақандай нозик асбоблар ёрдамида Шарикнинг мояғи ўрнига шишадаги ўзга мояқни тика бошлади.

*Турк эгари — қулоқ ва орқа мия оралиғида жойлашган букир аъзо.

Пайғамбар бир бўлак докани жароҳатга босди-да, четга ўтди ва буйруқ оҳангида:

— Тезроқ терини тикинг, доктор! — деди, сўнгра ўгирилиб, девордаги соатга қаради.

— 14 минутда бажардик, — деди Борменталь эгри нина ёрдамида шалвираган терини тикар экан. Сўнгра шошилаётган қотиллар сингари иккаласи ҳам ҳаяжонга тушишди.

— Пичоқ! — қийқирди Филипп Филиппович.

Пичоқ унинг қўлида бамисоли ўз-ўзидан пайдо бўлди. Сўнгра Филипп Филипповичнинг юзи даҳшатли тус олди.

У тилла ва садаф тишларини фикрилатганча Шарикнинг пешонасини бир зарб билан айлана шаклида кесиб чиқди. Жунлари тозалаб қирилган бош терисини эса пиёз пўстлогидай сидириб ташлади. Калла суюклари кўринди. Филипп Филиппович яна бақирди:

— Трепан!

Борменталь унга ялтироқ пармдастани узатди. Филипп Филиппович Шарикнинг калла суюги бўйлаб айлана ҳолида ўзаро қисқа масофада туйнуклар ҳосил қила бошлади. Ҳар бир туйнукни пармалаш учун 5 секунддан зиёд вақт кетказмади. Кейин эса антика шаклдаги аррача олиб, учини биринчи туйнукка тикди-да, аёлларнинг тирноқ эговидай арралашга киришди. Калла суюги оҳиста қарсиллар ва хиқилларди. Орадан яна уч дақиқа ўтар-ўтмас Шарикнинг бош мия қопқоғи очилди.

Шунда унинг кўкимтир томирчалар ва қизғиш доғлар билан қопланган мия гумбаз кўринди. Филипп Филиппович қайчиси билан устки қатламини кесиб, ички қисмини очди, кўққисдан ингичка қон фонтани отилиб, профессорнинг кўзларига кириб кетишига оз қолди, қалпоғига сачради. Қисқич пинцет тутган Борменталь арслондай олдинга ташланиб, қон отилган жойни сиқиб қўйди. Ундан бамисоли челақлаб тер қуяр ва гўштдор юзлари қизариб-бўзариб кетган эди. Унинг кўзлари дам профессорнинг қўллари, дам асбоблар турган столга қадаларди.

Филипп Филиппович эса чинакамига даҳшатли қиёфага кирганди. У пишиллаб бурнидан нафас олар, очиқ оғзидан милқлари кўриниб турарди. У миянинг устки қатламини шилиб, ярим шарни бир четга сурганча қўлини қаёққадир ичкарига йўналтирди. Шу пайт Борментальнинг ранги оқариб кетди, у Шарикнинг кўкрагига қўлини қўярган, бўғиқ овозда:

— Томир уриши кескин пасайяпти... — деди.

Филипп Филиппович унга ваҳшиёна нигоҳ ташлаб, пишқириб қўйди-да, яна ичкарироққа интилди. Борменталь қандайдир ампулани қарсиллатиб синдириб, шприци дорига тўлатиб, совуққонлик билан Шарикнинг юраги яқинига санчди.

— Турк эгарига яқинлашяпман, — пишқирди Филипп Филиппович ва қонга бўялган қўлқоплари билан Шарикнинг сарғиш-кулранг миясини косасидан суриб қўйди. Кейин Шарикнинг «башарасига» кўз қирини ташлаган эди, Борменталь шу заҳоти яна битта ампулани синдириб, шприци тўлатди.

— Юракками? — журъатсизгина сўради у.

— Сўрашга бало борми? — бақириб берди профессор жаҳолатга кириб, — бари бир у беш марта ўлиб бўлди! Тезроқ қимирланг! — Унинг юзи айна дамда жазаваси тутган қароқчи қиёфасини эслатарди.

Доктор игнани энгил ҳаракат билан итнинг юрагига санчди:

— Зўрға нафас оляпти, ҳаёти қил устида, — пичирлади у.

— Яшайди ёки яшамайди деб фол очишга вақт йўқ, — пишиллаб жавоб қилди Филипп Филиппович, — эгарга етдим. Барибир ўлади... Эҳ... жин ургур... Нилнинг муқаддас соҳилларига... Усимтани беринг.

Борменталь унга игга боғланган оқ шиллик тугунча солинган шишани узатди. «Худо ҳаққи, бунга тенг келадигани бутун Европада ҳам топилмайди», — хаёлидан ўтказди у. Профессор бир қўли билан хилвиллаб турган тугунчани олиб, иккинчи қўлидаги қайчи ёрдамида арраланган яримшарларнинг ичкарисидида жойлашган худди шундай нарсани қирқиб олди. Шарикнинг тугунчасини ликопчага улоқтирди, янгисини эса ипи билан бирга унинг ўрнига жойлади, калталигига қарамай, ҳозир қандайдир сеҳр туфайли ингичка ва чаққон бўлиб кетган бармоқлари ёрдамида қаҳрабо ип билан ўша жойни яхшилаб ўради. Шундан кейин калла ичидан қандайдир эгов ва қисқиччаларни чиқариб ташлади-да, мияни яна

ўз косасига солиб, орқага тисланди ва энди бир оз хотиржамлик билан сўради:

— Улди чоғи?

— Жиндай пульс бор, — жавоб берди Борменталь.

— Яна адреналин беринг.

Профессор миянинг ҳар бир қатламини эҳтиётлик билан жой-жойига қўйди, арраланган мия қопқоғини ёпиб, скальпни туширди-да:

— Тезроқ тикинг! — дея ҳайқирди.

Борменталь учта нина синдириб, беш дақиқа ичида ишни тугатди.

Мана энди Шарикнинг айланасига ўралган ярадор калласио жонсиз танаси қонга беланган ҳолда узала тушиб ётарди. Филипп Филиппович қонга тўйган ваҳший кўршапалакдай ўзини четга отди, бир қўлидаги қўлқопини ечиб ташлади, унинг ичидан тер аралаш оқ пудра тўкилди, иккинчи қўлқопини йиртиб полга улоқтирди-да, девордаги кўнғироқ тугмасини босди. Зина қонга беланган Шарикни кўрмаслик учун юзини тескари бурганча кириб келди. Пайғамбар қонга беланган бош кийимини ечиб ташлади:

— Папирос беринг, Зиночка, тезроқ! Кейин тоза уст-бош ва ваннани тайёрланг!

У энгагини столга тираб, иккита бармоғи билан итнинг ўнг қовоғини кўтариб кўрди, муқаррар равишда ўлаётган кўзларига тикилганча ачиниб гапирди:

— Вой, жин олгур-ей. Улмабди. Лекин бари бир ўлади. Эҳ, доктор Борменталь, жуда раҳим келяпти унга, айёр бўлсаям, ёқимтой ит эди.

V

Доктор Борменталнинг кундалик дафтаридан

Оддий ёзув варағидида катталиқдаги юпқа дафтар. Дастлабки икки саҳифаси жуда озода, чиройли, тартиб билан ёзилган, бу ёғи эса шошилинч ва ҳаяжонда ёзилган бўлса керак, жуда кўп тузатишлар киритилган, доғ-дуғ билан қопланган. 22 декабрь, 1924 йил. Душанба.

Касаллик тарихи

Икки ёшлар чамасидаги лаборатория ити. Эркак. Насли — кўппак. Лақаби Шарик. Жунни сийрак, тўп-тўп, қорамтир, куйган жойлари бор. Думи сариеғ рангида. Унг биқинида куйган териси мутлақо тузалиб кетган чандиқ бор. Бу ерга келтирилганига қадар ёмон овқатланган. Профессорникида бир ҳафта яшаганидан сўнг семириб кетди. Вазни 8 кг (ундов белг.) Юрак, ўпка, ошқозон, температура...

23 декабрь. Кечқурун соат 8.30 да Европада биринчи марта профессор Преображенский усулида антика операция ўтказилди.

Хлороформли наркоз ёрдамида Шарикнинг мояги олиб ташланиб, ўрнига операциядан 4 соату 4 минут олдин вафот этган 28 ёшли эркакнинг мояги қуйруқ ўсимтаси ва пушт арқончаси билан бирга кўчириб ўтказилди. Операцияга қадар бу нарсалар профессор Преображенский усули бўйича стерилизация қилинган суюқлик ичида сақланган ўсимтаси — ўша одамнинг гипофизига алмаштирилган.

Юракка 8 кубик хлороформ, 1 шприц камфара ва 2 шприц адреналин дорилари юборилди. Операцияга кўрсатма: гипофиз ва моюкнинг ўзга организмга кўчирилгач, мўътадил ишлаб кетиши билан боғлиқ қурама операция ўтказиш ва унинг кейинчалик одам организмни ёшартиришга таъсирини аниқлаш бўйича профессор Преображенский тажрибасини амалга жорий қилиш.

Операцияни профессор Филипп Филиппович Преображенский амалга оширди. Доктор И. А. Борменталь ассистентлик қилди.

Операциядан кейинги кеча: Юрак урушининг қайта-қайта кескин қамайиши. Улим жараёнининг муқаррарлиги. Преображенский усулида жуда кўп миқдорда камфара юборилди.

24 декабрь. Эрталаб аҳволи яхшиланди. Нафас олиши икки бор тезлашди, ҳарорат 42 даража. Тери остига камфара, кофеин юборилди.

25 декабрь. Аҳвол яна ёмонлашди, томир уриши сезилар-сезилмас, танасининг сўнг қисмлари совуб бормоқда; кўз қорачиқлари бетасир.

Юракка адреналин, Преображенский усулида камфара ва қон томирига физиологик суюқлик юборилди.

26 декабрь. Аҳвол бир оз тузук. Томир уриши 180, нафас олиши 92, ҳарорати 41. Камфара, клизма ёрдамида овқат-лаштириш.

27 декабрь. Юрак уруши 152, нафас олиши 50, ҳарорати 39,8, кўз қорачиқларида жонланиш. Тери остига камфара юборилди.

28 декабрь. Анча яхши. Кун ярмида кўққис роса терлади, ҳарорати 37,0. Операцион жароҳатлари ўзгаришсиз. Яралар бошқатдан боғланди. Иштаҳа уйғонди. Суюқ овқат берилди.

29 декабрь. Кутилмаганда пешона ва гавда биқинларидан жун тўкилаётгани аниқланди. Таносил касалликлари кафедра-сининг профессори Василий Васильевич Бундарев ва намунали Москва ветеринар институтининг директори маслаҳатга чақирилди. Улар бундай ҳолат илмий адабиётда ҳали қайд этилмаганлигини айтишди. Диагноз номаълумлигича қолди. Ҳарорати мўътадил.

(Қаламда ёзилган.)

Кечқурун илк бор вовуллаб қўйди. (8 дан 15 минут ўтганда). Овози паст, оҳанги ҳам кескин ўзгарганлиги эътиборга молик эди. Унинг товуши итнинг вувуллашига ўхшамас, нола қилгандай «а-о, а-о» ҳолида эшитиларди.

30 декабрь. Энди жун тўкилиши фақат пешона ва биқинда эмас, балки бутун баданга ёйилди. Тарозига тортиб қўрилганда, кутилмаган натижа олинди. Унинг оғирлиги суюқлар-нинг узайиши ҳисобига 30 килога етганди. Лекин ҳали ўрнидан турганича йўқ.

31 декабрь. Иштаҳаси карнай.

(Дафтарга доғ тушган. Доғ кетидан шошилич ёзилган). Кундузи соат 12 дан 12 минут ўтганда ит «Қи-лаб» деган аниқ товуш чиқарди.

(Дафтарда узилиш бўлиб, кейинги сатрлар ҳаяжондан хато ёзилган бўлса керак).

1 декабрь. (Чизиб ташланиб, тузатилган.)

1 январь, 1925 йил. Эрталаб суратга туширилди. «Қи-лаб» деб энди аниқ, баланд товушда, ҳатто қандайдир севинч билан ақиллаяпти. Кундузи соат 3 да бирдан (йирик ҳарфлар билан) кулиб юборди, Зина шайтонлаб қолаёзди. Кечқурун эса кетма-кет 8 марта «қи-лаб-қшоб» сўзини такрорлади. (Қаламда қинғир-қийшиқ қилиб ёзилган) Профессор «қилаб-қшоб» сўзининг маъносини аниқлади. Бу «Балиқ бошқармаси» дегани экан. Жуда ғарой...

2 январь. Кулиб турган пайтида ёруғ чиरोқ нури остида суратга олинди. Урнидан турди ва ярим соатча бемалол орқа оёқларида юрди. Бўйи деярли меникидай.

(Дафтар орасидан қўшимча варақ чиқди).

Рус фани оғир жудолукка учрай деди.

Профессор Преображенскийнинг касаллик тарихи.

Соат 1 дан 13 минут ўтганда профессор Преображенскийнинг тоби қочиб, ҳушидан кетиб қолди. У йиқилаётди, бошини стулнинг оёғига уриб олди. Валериан тинтураси берилди. Ит (агар уни ит деб аташ ўринли бўлса, албатта) мен ва Зина олдида профессор Преображенскийнинг онасини сўқди. (Дафтарда ёзиш тўхтаган).

6 январь. (Гоҳ қалам, гоҳ кўк сиёҳ билан ёзилган.) Бугун думи батамом тушиб кетганидан сўнг у аниқ қилиб «пивоҳона» сўзини талаффуз этди. Фонограф ишлаб турибди. Нималар бўлаётганини худонинг ўзи билади.

Саросимадаман.

Профессор ҳеч кимни қабул қилмай қўйди. Кундузи соат 5 дан бошлаб кўриш хонасидан ўша мавжудотнинг уёқдан-бу ёққа юрган оёқ товушлари, кўпол сўқиниши ва: «Яна бир жуфт», дегани эшитилди.

7 январь. У жуда кўп сўзларни талаффуз эта бошлади: «Извошчи», «Жой йўқ», «Кечки газета», «Энг яхши совғалар — болаларга» ва рус тилида мавжуд бўлган жамики сўқиниш сўзларини биларкан.

Унинг кўриниши жуда ғалати эди, фақат боши, энгаги ва кўкрагидагина жунлари қолганди, холос. Қолган жойлар

тап-тақир, териси қуришиб, бужмайиб кетганди. Жинсий маънода у энди балоғатга етаётган эркакка ўхшарди. Калласи анча йириклаган, пешонаси дўнг ва тор эди.

Ё раббим, ишқилиб, ақлдан озмасам бўлди.

Филипп Филиппович ҳали ҳам ўзини ёмон ҳис қилаяпти. Асосий кузатишларни мен олиб бораёяман. (Фонограф, фото-суратлар).

Шаҳарда турли миш-мишлар тарқалди.

Операция оқибатлари сон-саносиз. Бугун кун бўйи муюлиш қандайдир ишқаслар ва кампирлар билан тўла бўлди. Бекорчилар ҳозир ҳам дераза тагида туришибди. Тонги газеталарда ғалати бир хабар босилди: «Марсдан Обухов муюлишига тушиб қолган одам ҳақидаги гаплар асосиз бўлиб, уни Сузаревкалик чайқовчилар тарқатгани маълум бўлди. Улар албатта жазоланадилар». Товба, Марсдан келгани нимаси? Ахир, бу даҳшат-ку!

«Оқшом» газетасида эса ундан ҳам антиқароқ хабар. Гўё туғилибоқ скрипка чаладиган бола пайдо бўлганмиш. Ха-барга — мен ва скрипка, тагида эса «Онанинг қорнини ёриб, боласини олган профессор» Преображенскийнинг сурати илова қилинганди. Бу ҳеч қандай таърифга ҳам сиғмасди. У «милиционер» деган янги сўз кашф этди.

Дарья Петровна мени севиб қолган ва Филипп Филиппович-нинг альбомидан битта суратимни ўғирлаб қўйган экан. У барча репортёрларни ҳайдаб юборган, қасидир бирови ош-хонага киришга муваффақ бўлган ва ҳоказо.

Қабул пайтида нималар юз бермаяпти, дейсиз! Бугун 82 та кўнғироқ бўлди. Телефон ўчириб қўйилган. Бефарзанд аёллар тамомила ақлдан озиб, узлуксиз келишяпти...

Уй хўжалиги аъзоларининг ҳаммаси Швондер бошчилигида яна ташриф буюришди. Нима мақсадда келишганини ўзлари ҳам билишмайди.

8 январь. Кечаси диагноз қўйилди. Филипп Филиппович чинакам олим сифатида ўз хатосини тан олди. Гипофизнинг алмаштирилиши ёшартирмайди, балки бутунлай одамга айлан-тиради. (Тагида 3 марта чизиб қўйилган). Бу хато унинг ажойиб ва ғаройиб кашфиётига заррача ҳам путур етказмайди.

Ҳалиги мавжудот бугун биринчи марта хоналарни айлиниб чиқди, йўлақда электр чироғига тикилиб, роса кулди. Кейин Филипп Филиппович ва менинг кузатувимда кабинетга кирди. У орқа оёқларида бемалол тураркан, қадди-қомати хунук ва чуваккина эркак кишидай таассурот қолдирарди.

Кабинетда ҳам кулиб юборди. Кулгуси ёқимсиз ва сунъий эди. Кейин у пешонасини қашиганча, атрофни кўздан кечирди ва «буржуйлар» деган яна бир янги сўзни аниқ талаффуз этди. Сўқинди. У кетма-кет ва узлуксиз сўқинар, бу, афтидан, ғирт бемаънилик эди. У маълум маънода фонографик характерга эга: мавжудот илгари қаердадир ўзи англаб етмаган ҳолда жами ёмон сўзларни эшитган ва миёси-га қўйиб олган, энди эса уларни фонтандай қайт қилмоқда, деган фикр уйғонарди. Дарвоқе, мен психиатр эмасман, яна ким билади дейсиз...

Унинг сўқинишлари Филипп Филипповичга жуда ёмон таъсир кўрсатарди. У баъзида гўё сабр косаси тўлиб-тошгандай, совуққонлик билан олиб бораётган кузатишларини ҳам тўхташиб қўярди. Шундай сўқиниш маҳалида охири у чидай олмади ва асабийлик билан:

— Бас қилинсин! — дея бақирди.

Лекин унинг бу бақирлиши ҳеч қандай наф бермади. Кабинетда айланиб юрган Шарикни биргалашиб кўриш хонасига олиб кирдик.

Кейин биз Филипп Филиппович билан ўтириб вазиятни муҳокама қилдик. Шуни тан олишим жоизки, мен бу доғнишманд ва ўзига ҳаддан ортиқ ишонган одамни биринчи марта бундай, ўзини йўқотган ҳолатда кўришим эди. Одатига кўра қўшиқ ҳиргойи қилар экан: «Хўш, энди нима қиламиз?» — деб сўради ва ўзи жавоб қайтарди: «Москва-швея», менимча... Севильядан Гренадага қадар... Ҳа-ҳа, азизим, «Москвашвея». Мен ҳеч нарсага тушунмадим. У изоҳ берди:

— Илтимос, Иван Арнольдвич, унга костюм, кўйлак ва ички кийим сотиб олсангиз.

9 январь. Унинг тил бойлиги (ўрта ҳисобда) ҳар 5 минутда янги сўз билан бойиб бормоқда. Бугун эрталабдан эса иборалар ишлата бошлади. Улар онгининг қаерида-дир музлаб, қотиб ётган-у, энди эриб, бирин-сирин юзага

СЛАБ-
БЫОБ

Рассом Х. Зиёхонов.

чиқаётганга ўхшарди. Талаффуз этилган ҳар бир сўз кейин амалда қўлланилаверар эди. Кечадан бери фонограф: «Тикилмасанг-чи!», «Аблаҳ», «Зинадан туш», «Кўрсатиб қўяман сенга», «Примус», «Американи тан олиш» каби сўзларни қайд этди.

10 январь. Кийинтирилди. Ички кўйлакни қувноқлик билан кулиб-кулиб кийди, иштон кийишдан эса, буткул бош тортиди, хириллаган овозда эътироз билдираркан: «Навбатга тур-э, қанжикдан таркаган, тур навбатга!» — деди. Хуллас, чала-ярим кийинди. Пайпоқ оёғига катта келди.

(Дафтарда, афтидан, ит оёғининг инсон оёғига айла-нишини ифодаловчи қандайдир чизмалар.)

Товон суюқларининг орқа қисми анча узайиб, бармоқлари чўзилди, тирноқлари пайдо бўлди.

Ҳожатхонага бориш такроран ўргатилди. Хизматкор буткул жонидан тўйган. Лекин бу мавжудотнинг уқувли эканлигини ҳам таъкидлаб ўтиш керак. Хуллас, ишлар чакки эмас.

11 январь. Иштон кийишга бутунлай кўникди. Узун, олифта иборани талаффуз этди: «Аканг қарағай, носингдан бир чекай!»

Бошидаги жуни сийрак, майин, худди сочга ўхшайди, лекин баъзи жойларида сарғиш доғлар қорайиб кўринарди. Бугун қулоқларидаги сўнги жулларни ҳам тўкилиб тушди. Иштаҳаси карнай. Дудланган балиқни айниқса иштиёқ билан ейди.

Кундуз соат 5 да муҳим воқеа: махлуқ биринчи марта уни ўраган ҳодисаларга бевосита алоқадор сўз ишлатди. Профессор унга: «Овқат қолдиқларини полга ташлама», — дея танбеҳ берганида, «Овозингни ўчир, исқирт!» — деб жавоб берди.

Филипп Филиппович ҳайратдан ағрайиб қолди, кейин ўзини қўлга олиб деди:

— Мени ёки докторни яна бир марта ҳақорат қилсанг, кўрадиганингни кўрасан.

Мен бу пайтда Шарикни суратга тушираётганим. У профессорнинг гапини тушунганига имоним комил, чунки бирпасда қоғоқ-лунжи осилиб кетди. Профессорга хўмрайганча энсаси қотиб, ер остидан қаради, лекин эътироз билдирмади.

Ура, у гапга тушунапти!

12 январь. Қўлини чўнтагига солиб юришни ўрганди. Сўки-нишни ташлашга ундаямиз. «Вой, олма»ни ҳуштак чалиб куйлапти. Гапга аралашиб туради.

Мен бир неча фаразни олдинга суришдан ўзимни тўхта-толмаяман: ёшартиришни қўя турайлик. Бу ерда бошқа, муҳимроқ масала бор: профессор Преображенскийнинг тажрибаси инсон миясининг янги бир сирини кашф этди. Энди мия ўсимтаси — гипофиз бажарадиган вазифа равшанлашди. Гипофиз — инсон қиёфасини белгилайди. Унга тегишли гормонларни инсон қиёфасининг гормонлари деб аташа ҳам бўлади. Фанда янги йўл, янги қирра очилмоқда: Фаустнинг сеҳрли шишачаларисиз ҳам сунъий одам дунёга келтирилди. Жарроҳ тиғи янги бир инсонни бунёд этди. Профессор Преображенский, сиз — даҳосиз! (Сиеҳ доғи).

Дарвоқе, мавзудан чалғидим... Шундай қилиб, у гапга аралашадиган бўлиб қолди. Фикримча, яхши ўрнашиб олган гипофиз ит миясидаги гапириш марказини ишга тушириб юборган, оқибатда сўзлар селдай қуйилиб кела бошлади. Бу янгитдан бунёд этилган мия эмас, аксинча, тирилтирилган, янги хусусиятлар касб этган миядир. О, ахир, бу эволюция назариясининг ажойиб тасдиғи-ку! О, ахир, бу оддий итдан буюк кимёгар Менделеевгача босиб ўтилган буюк йўл занжири-ку! Яна ўзимнинг фаразим: Шарикнинг мияси олдинги ҳаёти давомида сон-саноксиз тушунчаларни йиғиб олган. У ишлата бошлаган сўзлар биринчи навбатда — кўча сўзлар, ит уларни кўчада эшитган ва миясига яшириб қўяверган. Кўчадан ўтиб кетатуриб, йўлимда учраган итларга пинҳоний даҳшат ҳисси билан тикиламан. Уларнинг мияларига нималар яширинганини худо билади. Шарик ўқий олади. (Зта ундов белгиси). Ҳа-ҳа! Мен буни «балиқ бошқармаси» сўзи туфайли англадим. Охиридан бошига қарата ўқийди. Бу жумбоқнинг ечимини ҳам биламан: гап итнинг кўриш ҳужайраларида зоҳир бўладиган танаффусда.

Москвада инсон ақли бовар қилмайдиган ишлар бўлмоқда. Сухаревкалик еттита савдогар, большевиклар охир замонни бошляпти, деган шов-шув тарқатганликлари учун қамоқда ўтиришибди. Дарья Петровна эса бўлажақ қиёмат-қойимнинг аниқ кунини ҳам айтар эди. 1925 йилнинг 28 ноябрь —

жафокаш руҳоний, авлиё Стефан кунда еру жаҳон осмону фалак ўқи билан тутатиб кетар эмиш. Қандайдир кўзбўяма-чилар эса, ҳатто лекциялар ҳам ўқиб юришганмиш. Хуллас, ўша гипофиз туфайли шунақанги қоғоқхона бунёд этдики, уйни тарк этиб, жуфтакни ростласа ҳам бўлаверади. Мен Преображенскийнинг таклифига биноан унинг хонадонига буткул кўчиб келдим. Шарик иккаламиз қабулхонада ёта бошладик. Кўриш хонаси эса қабулхонага айлантирилди. Швондер ҳақ бўлиб чиқди. У тантана қилмоқда. Жавонларда битта ҳам шиша идиш қолмаган, чунки у роса сақраган. Бу одатини зўрға тарк этдирдик...

Филипп Филиппович жуда ўзгариб кетди. Мен унга ўз гипотезаларим, Шарикни олий даражадаги шахс қилиб тарбиялашимиз кераклиги ҳақида гапириб берганимда, у кинояли илжайиб: «Сиз шундай деб ўйлайсизми?», — деб жавоб берди. Унинг бу жавобида қандайдир мудҳиш бир оҳанг бор эди. Наҳотки, янглишган бўлсам? Қария нимадир ўйлаб топганга ўхшайди. Мен касаллик тарихи билан овора бўлган айни чоғда, у гипофизи Шарикка кўчириб ўтказилган одамнинг тарихини ўрганишга киришган эди.

(Дафтар орасига қўшимча варақ қўйилган.)

Клим Григорьевич Чугункин, ёши 25 да, бўйдоқ. Партия-сиз, хайрхоҳлардан, 3 марта судланган ва оқланган: биринчи марта далиллар етишмаслиги сабабли, иккинчи марта ўзининг келиб чиқиши сақлаб қолган, учинчи марта эса, 15 йилга шартли сургун қилинган. Уғирлик учун, касби — қоғоқхоналарда балалайка чалиш.

Паст бўйли, гавдаси бузуқ ва қўпол. Жигари шишиб кетган (алкоголь). Улимнинг сабаби: Преображенский заставкадаги «Стоп-сигнал» пивохоносида юрагига пичоқ уришган.

Қария қимирламай ўтириб, Климовнинг касаллик тарихини ўрганар эди. Нима бўлаётганига зира ақлим етмай қолди. У ўзича: Чугункиннинг ўлигини патолог-анатомлар хонасида синчиклаб ўрганиш ҳаёлимга келмаганини қаранг-а, дея мингирлаб қўярди, бу билан нима демоқчи — тушуниш қийин эди. Кимнинг гипофизи эканлигининг нима фарқи бор?

17 январь. Бир неча кун ёза олмадим. Инфлюэнца билан оғриб қолдим. Шу бир неча кун ичида ташқи қиёфаси тамомила шаклланиб бўлди:

- а) гавда тузилиши мукаммал одамникидай;
 - б) оғирлиги 3 пудлар атрофида;
 - в) бўйи калта;
 - г) боши кичкина;
 - д) чека бошлади;
 - е) ўзи мустақил кийинади;
 - з) силлиқ гапира бошлади.
- Мана буни гипофиз деса бўлади (Сиеҳ доғи).

Шу билан касаллик тарихини тугатаман. Қаршимизда янги организм, уни бошидан кузатиб бориш керак.

Илова: нутқ стенограммалари, фонограф ёзувлари ва фотосуратлар. Имзо: профессор Преображенскийнинг ассистенти Доктор Борменталь.

VI.

Қиш кечаси эди. Январнинг охирлари. Ҳали тушлик вақти ҳам, қабул пайти ҳам бўлмаган. Қабулхона эшигининг кесаки-сида оқ қоғоз осилиб турар, унга Филипп Филипповичнинг қўли билан «Уйда писта чақишни ман қиламан», деб ёзилган бўлиб, тагига Ф. Преображенскийнинг имзоси чекилганди. Имзодан пастроқда эса йирик-йирик ҳарфларда Борментальнинг қўли билан:

«Кундузи соат 5 дан эрталаб соат 7 гача музика асбобларини чалиш мана этилади», деб ёзилган.

Хат Зинанинг қўли билан давом эттирилган: «Қайтганингизда Филипп Филипповичга айтиш, унинг қаерга кетганини билмайман. Федорнинг айтишича, Швондер билан юрганмиш».

Преображенский қўли билан:

«Ойначини 100 йил кутишим керакми?»

Дарья Петрованинг қўли билан (босма ҳарфларда): «Зина магазинга кетди, ойначини ҳам бошлаб келади». Ипак абажур тагида ёниб турган лампа меҳмонхонага оқшомга хос алоҳида файз бағишлаган. Буфетдан келаётган чироқ нури иккига бўлинган, ойналарнинг эса у раҳидан

бу рахигача қийшиқ шаклда хоч ёпиштирилган эди. Филипп Филиппович стол устига мукка тушганча катта очилган газетани ўқимоқда, унинг юзи яшин ургандай гезариб, тишлари орасидан узук-юлуқ ва чўлтоқ сўзлар чиқарди. У газетадаги хабарни ўқиётганди:

«Бу унинг никоҳсиз туғилган ҳаромзода (чириган буржуа жамиятида шундай дейиларди) ўғли эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Сохта буржуа олимлари мана қандай вақтичовлиқ қилишади. То одил суднинг адолатпарвар қиличи тепасида қизил нур таратиб қақнамагунича еттита хонани ҳар ким ҳам эгаллаб ўтираверарди».

«Шв...р.»

Кўшни хонадан ўжарлик билан, моҳирона чалинаётган балалайка овози эшитилар, «Ой нур сочар» кўшигининг шўх оҳанглари газетадаги хабар сўзларига кўшилиб сассиқ бўтқа каби Филипп Филипповичнинг миясидда нафрат уйғотмоқда эди. Уқиб бўлгач, елкаси оша қаттиқ тупурди-да, ўзи сезмаган ҳолда тишларини қисирлатиб куйлай бошлади:

— О-ой ну-ур сочар... О-ой ну-ур сочар... О-ой ну-ур сочар... Туф-ей, лаънати куй, канадай ёпишиб олгани-чи! Кўнғироқ тугмасини босди. Пардалар орасидан Зинанинг юзи кўринди.

— Унга айтинг, соат 5 бўлди, бас қилсин, ўзини ҳам бу ерга қақиринг, илтимос.

Филипп Филиппович стол ёнидаги креслода ўтирар эди. Чап қўлининг бармоқлари орасида охиригача чекиб улгурмаган жигарранг папирос қолдиғи бор эди. Парда ёнида паст бўйли, кўрениши ёқимсиз кимса оёқларини чалиштирганча кесакига суяниб турарди. Сочлари худди тўп-тўп ўсган буталарга ўхшаб нотекис, юзларини эса соқолни эслатувчи тур босиб кетганди. Пешонаси ҳайратда қоларли даражада тор эди, қалам билан чизиб қўйилгандай ва бир-биридан узоқ жойлашган қошлари устиданоқ соч бошланар эди.

Эғнидаги чап қўлтиғи сўкилган костюмига ҳашақ ёпишган, йўл-йўл шимининг ўнг тиззаси йиртилиб кетган, чап тиззаси эса кўкимтир бўёқ билан бежалганди. У бўйнига сохта ёқут тўғноғич қадалган кўм-кўк галстук тақиб олганди. Галстук шунақанги тўқ-заҳарли рангда эдики, Филипп Филиппович чарчоқ кўзларини юмса ҳам, гоҳ деворда, гоҳ шипда ловуллаб ёнаётган кўм-кўк чамбаракли маёқни кўраётгандай бўларди. Кўзларини очаркан, яна қисишга мажбур бўлар, чунки ерда оқ гетра кийилган оёқдаги лакланган бошмоқлар чироқ нурида ялтираб жилоланарди.

«Худди анови калиш кийиб юрганлардай», — нохушлик билан хаёлидан ўтказди Филипп Филиппович, хўрсиниб, бурнини тортиди, ўтчи қолган сигараси устида имирсилай бошлади. Эшик ёнида турган одам нурсиз кўзларини профессорга қадаганча папирос чекар, кулини бот-бот кўйлагининг кўкрагига тўкиб кўярди. Девордаги ёғоч бурулдуқ ёнига осиб қўйилган соат 5 марта бонг урди. Филипп Филиппович гап бошлаганида, соатнинг ичидан ҳали ҳам аллақандай нидо чиқаётгандай эди.

— Ошхонадаги сўрида ухламанг, деб, икки марта илтимос қилгандим чоғи, айниқса кундуз куни?

Эшик олдидаги одам томоғига данак тикилгандай қалқиб, йўталди ва:

— Ошхонанинг ҳавоси жуда ёқимли-да! — деб жавоб берди. Унинг овози жуда ғалати: бўғиқ, айна пайтда, худди ингичка бочкадан чиқаётгандай жарангдор эди.

Филипп Филиппович бош чайқаганча сўради:

— Бу тасқарани қаердан топдингиз? Галстугингизни айтяпман?

У аввал бармоқларига, кейин эгилиб галстугига меҳр билан қиё боқди:

— Нимаси тасқара экан? Зўр галстук. Дарья Петровна совға қилди.

— Дарья Петровна худди ботинкангизга ўхшаган қабиҳ нарса совға қилибди. Бу нима масҳарабозлик? Қаердан келиб қолди? Мен нимани илтимос қилгандим? Ях-ши-и, од-ми туфли сотиб олинглар, девдим-ку?! Наҳотки буни доктор Борменталь танлаган бўлса?

— Мен ундан лакланганини олишни илтимос қилдим. Нима, менинг одамлардан камлик жойим борми? Кузнецкийга бориб кўринг — ҳамма лакланган туфлида юрибди.

Филипп Филиппович бошини сарак-сарак қилганича, давом этди:

— Ошхонада ухлагга чек қўйилсин. Тушунарлими? Бу қандай сурбетлик ўзи? Ҳалақит берасиз-ку. У ерда аёллар бор, ахир.

Кираверишда турган кимсанинг ранги қорайиб, лаблари чўччайди.

— Нима? Шулар аёлларми? Ҳм-м. Вой, хонимлар-ей... Бор йўғи хизматкор-ку, димоғларидан от хуркади... бамисоли комиссарлардай. Биламан, булар бари чақма-чақар Зинканинг иши.

— Зинани Зинка дегани нима ҳаққингиз бор? Иккинчи эшитмай! Тушунарлими?

Жимжитлик.

— Сиздан сўраяпман, тушунарлими?

— Тушунарли.

— Анави бўйинтуруқни эса йўқотинг бўйингиздан. Сиз... сен... сиз... ойнага бир қаранг ўзингизга, кимларга ўхшайсиз... Ҳм... Папирос қолдиқларини полга ташламаг, деб шў марта айтдим. Сўканингизни ҳам бошқа эшитмай. Тупурманг! Мана — тупук учун махсус идиш. Ҳожатхонага ҳам батартиб боринг. Зинага бўлар-бўлмас гапларни гапирманг! Бурчак-бурчакда пойлаб юришингиз ҳақида шикоят қилди. Узингизга қаранг. Қабулга келган беморга ким «Ит биладимиз?» деб савол берди? Бу ер сизга қовоқхонами?

— Жа-а биззи тергаб, сиқаверкансиз-да, отахон, — бирдан йўғламсираб деди эшик ёнидаги кимса.

Филипп Филиппович қизариб, кўзойнаклари чарақлаб кетди.

— Бу нима деганингиз? Ким сизга отахон? Бу сўзни бошқа эшитмай. Мени ўз исмим билан атаб қақиринг!

Ҳалиги кимсанинг юзидаги ифода дағаллашди:

— Э, намуначе-е... Тупурма. Чекама. У ёққа борма... Нима бу ўзи? Худди трамвайга ўхшайди-я! Тинч яшагани кўясизми-йўқми ўзи? Кейин, отахон десам нима бўпти. Сиздан мени операция қилишингизни сўраганимди? — акиларди у аччиғланиб. — Жа-а қизиқ-а! Бечора ҳайвонни тутиб, бошини нимталаб ташлаб, яна жирканишганига ўлайми... Эҳтимол, мен операцияга розилик бермаган бўлардим, — у кўзларини шипга тикиб, бир нарса эслагандай бўлди, — шунингдек, қариндош-уруғларим ҳам. Ҳозир, балки, менинг даъво қилишга ҳам ҳаққим бор.

Филипп Филипповичнинг кўзлари дум-думалоқ бўлиб қолди, чекиб ўтирган сигараси ҳам қўлидан тушиб кетди. «Оббо ярамас-ей», — хаёлидан ўтказди у.

— Сиз операция йўли билан итдан одамга айланганингиз учун норозилик билдирапсиз, шундайми? — сўради у кўзларини сузиб. — Балки, сиз яна ахлатхонама-ахлатхона изғиб юришни истарсиз? Дарвозахонада музлаб ётишни афзал кўраётгандирсиз, эҳтимол... Агар шундайлигини билганимда...

— Ахлатхона, ахлатхона, деб намуначе юзимга солавермасангиз. Мен ўзимнинг бир бурда нонимни топиб, еб юрвдим. Агар ўша пичоқ остидан тирик чиқмаганимда нима бўларди? Бунисига нима дейсиз, ўртоқ?

— Филипп Филиппович! — дарғазаб ҳолда хитоб қилди Филипп Филиппович. — Уртоқ эмасман мен сизга! Қандай жаҳолат! — «Даҳшат, даҳшат», — ўйларди у.

— Ҳа, энди албатта-да... Ҳе... — деди у киноя билан тантанавор равишда оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ташларкан, — тушунамиз, ўлиб қолибмизми тушунмай. Қанақасига биз бедаволар «ўртоқ» бўлаемиз. Йўл бўлсин бизларга. Университетларда ўқимаган, ичида ванналари бор 15 хонали ўйларда яшамаган бўлсак... Бироқ... бунақа нарсаларга чек қўйиладиган вақт бўп қопти энди. Ҳозир ҳамма ўз ҳақ-хуқуқини билади... — Филипп Филиппович унинг сўзларини ранги доқадай оқариб тингларди. У эса, ўзини кўрсатмоқчи бўлгандай, гапини бирдан тўхтатиб, қўлидаги эзгиланган папирос қолдиғини намойишкорона кўтарганча кулдон томонга тантанали одимлаб ўтди. У тарвақайлаб юрарди. «Мана, кўриб қўй», — дегандай, кулдон ичида папирос қолдиғини анча эзгилади. Орқасига қайтаётиб, бирдан тишларини ёғирлатиб, тумшугини қўлтиғининг орасига урди.

— Бургани бармоқлар билан тутинг. Бармоқлар билан! — ғазаб билан қичқирди Филипп Филиппович, — мен тушунолмай қолдим, қаердан топяспиз уларни ўзи?

— Э, нима, мен уларни урчишибманми? — хафа бўлди кимса, — бургалар мени яхши кўришса керак-да, — шу чоқ у бармоқларини енгининг астарига тикиб кавларкан, йиртиғидан бир сиқим сарғайиб кетган пахтани ҳавога чиқариб

ташлади. Филипп Филиппович шипдаги чироқлар маржонига тикилганча, бармоқлари билан столни черта бошлади. У эса тутган бургасини ўлдириб кўнгли жойига тушгач, стулга ўтирди ва панжаларини осилтирганча, кўлини тирсагидан букиб олди. Кўзларини олайтириб паркетга тикилди. У ўзининг бошмоқларини томоша қилар, бу иш унга завқ бағишлаётгани кўриниб турарди. Филипп Филиппович ҳам ялтираб турган тумшуги тўмтоқ бошмоқларга тикилганча, яна тилга кирди:

— Хўш, яна нима демоқчи эдингиз менга?

— Ҳм... Оддий бир гап. Менга ҳужжат керак, Филипп Филиппович.

Филипп Филипповичнинг қовоғи уча бошлади.

— Ҳм... Жин урсин! Хўжайин! Чинданам... Кҳм... балки мумкинди, йўлини топармиз... — деди у журъатсиз ва изтиробли оҳангда.

— Афв этинг бизни, — қатъият билан жавоб берди кимса, — ҳужжатсиз юриш... бу қанақаси? Йў-ўқ, маъзур тутасиз! Ўзингизга яхши маълум, ҳар бир одамга ҳужжатсиз яшаш қатъиян ман этилади. Биринчидан, уй бошқармаси...

— Уй бошқармасининг нима алоқаси бор!

— Нима алоқаси бор, деганинги нимаси? Кўришиб қолганимизда сўрашяпти, ҳурматли ўртоқ, қачон пропискага ўтасан, дейишяпти.

— Оббо, худо урди! — тушкунлик билан гапирди Филипп Филиппович. — Сўрашяпти денг! Сиз уларга нималар деб жавоб беришингизни тасаввур қиламан. Ахир, мен сизга зинада санқиб юришни ман этган эдим-ку!

— Нима, мен сургундамани? — хафа бўлди у ва ўзининг ҳақ эканлигига комил ишонч ҳисси ҳатто галстугидаги ёқут тўғноғида жиллангандай бўлди. — Санқиб юриш деганинги нимаси? Гапларингиз жа-а кишини ранжитади. Ҳамма одамларга ўхшаб мен ҳам юраман-да.

Шу гапни айта туриб у лакланган бошмоғи билан паркет полни тепиб қўйди.

Филипп Филиппович кўзларини рўпарасидаги номаълум бир нуқтага тикканча сукутга ботди.

«Бари бир ўзингни тут», — ўйлади у ва буфетга яқинлашиб, бир стакан сувни бир кўтаришда сипқорди.

— Жуда соз, — осойишта гап бошлади у, — гап сўзларда эмас. Хўш, ўша уй хўжалигидаги билимдон танишингиз нималар деяпти ўзи?

— Нимаям дерди... Сиз бекорга уни билимдон деб калака қиляпсиз. У кишилар ҳуқуқини ҳимоя қиляпти.

— Қизиқишимга ижозат этинг, кимларнинг ҳуқуқини?

— Кимларнинг ҳуқуқини бўларди, меҳнаткаш халқиники-да!

Филипп Филипповичнинг кўзлари олайиб кетди.

— Сиз қачондан бери меҳнаткаш бўлиб қолдингиз?

— Лекин, ахборотингиз учун, НЭПчи ҳам эмасман.

— Хайр, майли. Шундай қилиб, айтинг-чи, сизнинг инқилобий ҳақ-ҳуқуқларингизни ҳимоя қилишда унга нима керак ўзи?

— Маълум-ку бу, мени пропискага ўтказиш керак, вассалом. Улар, Москвада пропискасиз яшайдиган одамни қаерда кўргансан, дейишяпти. Бу — биринчидан. Энг асосийси эса, ҳисобга олиш карточкаси. Мен дезертир (қочоқ) бўлишни истамайман. Яна ҳалиги уюшма, меҳнат биржаси...

— Сўрашга ижозат беринг, нимани асос қилиб пропискага ёздираман? Манави дастурхонгами ёки ўз паспортигами? Юзага келган вазият билан ҳисоблашиш керак-да, ахир! Хўш, сизни пропискага ўтказиш ва ўша уй хўжалигининг планидаги бошқа ишларнинг ҳаммасини амалга ошириш учун нима қилиш мумкин? Ахир, сизнинг у исмингиз, на фамилиянгиз бор.

— Э, йўқ, бу адолатдан эмас. Исми хотиржамлик билан ўзим танлашим мумкин. Газетада эълон берилса — вассалом.

— Қандай исм танламоқчи эканлигингизни билсак бўладими?

Кимса галстугини тўғрилаб, жавоб қайтарди:

— Полиграф Полиграфович.

— Бас қилинг масхарабозликни. Мен сиз билан жиддий гаплашяпман, — деди Филипп Филиппович хўмрайиб.

Ҳалиги кимсанинг лаблари заҳархандалик билан қўлччайиб, мўйлови бир томонга қийшайиб кетди.

— Тушунолмай қолдим сизни... — деди у қувноқ ва маъноли оҳангда, — исми онадан олишим мумкинмас! Тупуриш мум-

кинмас. Сиздан эса фақат «аҳмоқ, тентак», деган сўзларнигина эшитаман. Чамаси, ресефесерда фақат профессорларгагина сўкиниш ҳуқуқи берилган экан-да? — Филипп Филипповичнинг миясига қон қуйилди, сув қуяётиб, стаканни тушириб юборди, бошқасидан ичаркан, ўйларди: «Яна бир оздан кейин у мени ўқита бошлайди ва мутлақо ҳақ бўлиб чиқади. Узимни ушлаб туролмаяпман».

У стулда ўтирганча ёнига ўгирилди, гавдаси билан керагидан ортиқ даражада букилиб, қатъий оҳангда гапирди:

— Афв этасиз. Асабларим чатоқ. Исмингиз менга ҳақиқатан ҳам ғалати туюлди. Қизиқ, қаердан кавлаб топдингиз уни?

— Уй хўжалигининг раиси маслаҳат берди. Календардан қидирдик, қайси бири тўғри келади, дейишди. Мен танладим.

— Ҳеч қайси календарда бунақаси бўлиши мумкин эмас!

— Қизиқ гапларни гапирасиз, — истеҳзоли тиржайди у, — кўриш хонангизда осийлик турибди-ку.

Филипп Филиппович ўрнидан турмай, қўнғироқ тугмасига чўзилди ва жиринглаган овозга Зина кириб келди.

— Кўриш хонасидаги календарни олиб кириш. — Зум ўтмай Зина календарни кўтариб, қайтиб кирди. Филипп Филиппович сўради:

— Қаерда?

— 4 март куни нишонланади.

— Кўрсатинг-чи... Ҳм-м... Тавба... Зина, печкага ташланг бунни. Ҳозироқ.

Зина қўрқув тўла кўзларини олайтирганча календарни олиб чиқиб кетди. У кимса эса бошини сарак-сарак қилиб қўйди.

— Фамилиянгизни билсак бўладими?

— Фамилиямми?... Аждодларимдан мерос фамилияни танладим.

— Нима? Мерос? Қани-қани?

— Шариков.

Кабинетдаги стол ёнида чарм тужурка кийган Швондер турарди. Доктор Борменталь эса курсида ўтирар, унинг совуқдан қизариб кетган (у эндигина кўчадан кирган эди) юзи ёнида ўтирган Филипп Филипповичга ўхшаб саросимали эди.

— Қандай ёзиш керак? — сўради у тоқатсизланиб.

— Ҳа... бу — мураккаб иш эмас, — тилга кирди Швондер. Ёзинг, гражданин профессор, гувоҳнома берилди ушбу хусусдаким, Шариков Полиграф Полиграфович... Ҳм... менинг хонадонимда... ҳалигундай... туғилган.

Борменталь ҳеч нима уқмагандай ўрнида қимирлаб қўйди. Филипп Филипповичнинг мўйлови уча бошлади.

— Ҳм... жин урсин! Бундан бемаънироқ нарсани тасаввур ҳам қилиш қийин. Ахир, у туғилган эмас... Нима десам экан... бир сўз билан айтганда...

— Бу сизнинг ишингиз, — заҳархандали хотиржамлик билан деди Швондер, — туғилганми-йўқми... Умудан олганда, тажрибани сиз ўтказгансиз, профессор! Гражданин Шариковни ҳам сиз бунёдга келтиргансиз!

— Оппа-осонлик билан, — шанғиллади Шариков китоб жавонининг орқасидан. У ойнада акс этаётган галстугига маҳлиё бўлиб тикиларди.

— Мен сиздан гапга аралашмаслигингизни илтимос қилардим, — деди Филипп Филиппович аччиғланиб. — Бекорга оппа-осонлик билан, деяпсиз. Мутлақо осон бўлган эмас бу иш!

— Нега энди аралашмас эканман, — тўнғиллади Шариков хафақонлик билан.

Швондер шу заҳоти уни қўллаб-қувватлади:

— Кечиргайсиз, профессор, гражданин Шариков мутлақо ҳақ. Ўз тақдири ҳал этилаётган муҳокамада иштирок этишга унинг ҳаққи бор. Айниқса, гап нозик масала — ҳужжатлар хусусида бораётган пайтда. Ҳужжат — бу дунёда энг муҳим нарса.

Шу чоқ телефоннинг қулоқни қоматга келтиргудай қаттиқ жиринглаши гапни бўлиб қўйди. Филипп Филиппович трубкани кўтариб: — Эшитаман, — деди-ю, шу заҳоти қип-қизариб, бақириб берди:

— Бундай бўлар-бўлмас гаплар билан мени безовта қилмаслигингизни сўрайман! Сизга барибир эмасми?! — Трубкани куч билан шарақлатиб, жойига қўйди.

Швондер мамнуният билан тиржайди. Филипп Филиппович жаҳлдан бўғилиб, қичқирди:

— Хуллас, бас қилиш керак буни.

У ён дафтарчадан бир варақ йиртиб олиб, унга алланималарни ёзди, кейин энаси қотганча овоз чиқариб ўқиб берди: «Гувоҳлик бераман ушбу ҳақдаким...»

Қандай бемаънилик... Ҳм. «Ушбунни кўрсатувчи шахс лабораторияда, бош миёда операция ўтказиш йўли билан вужудга келтирилган бўлиб, ҳужжатга муҳтождир». Э, жин урсин! Бундай аҳмоқона ҳужжат берилишига мен умуман қаршиман. Имзо: «профессор Преображенский».

Гапларингиз жуда фалати, профессор, — деди Швондер хафа бўлиб, — нега энди ҳужжатларни аҳмоқона дейсиз? Мен ҳужжати йўқ ва бунинг устига, милицияда ҳарбий ҳисобда турмаган одамнинг уймизда истиқомат қилишига йўл қўёлмайман. Бирдан империализм йиртқиқларига қарши уруш бошланиб қолса-чи?

— Мен ҳеч қанақанги урушга бормайман, — хўмрайганча гап қистирди Шариков шкаф орқасидан.

Швондер доддираб қолди, лекин тезда ўзини қўлга олиб, назокат билан Шариковга юзланди:

— Сиз, Шариков, мутлақо онгсиз одамнинг гапини гапиряпсиз. Ҳарбий ҳисобда туришингиз шарт.

— Ҳисобга-ку тураман, урушни эса, елкаминг чуқури кўрсин! — ижирғаниб жавоб берди у, бантини тўғрилар экан.

Швондер баттар доддираб қолди. Преображенский Борменталь билан хусумат ва изтироб аралаш кўз уруштириб олди. Унинг нигоҳи: «Хўш, қиссадан ҳисса нимадан иборат?», деб сўраётгандай эди.

— Мен операция вақтида оғир жароҳатланганман, — увиллади Шариков хўмрайганча. У қўли билан бошига ишора қилди. Унинг пешонасида операция пайдо қилган кўндаланг чандиқ бор эди.

— Нима, сиз яккахон анархистмисиз? — сўради Швондер қолларини чимириб.

— Менга оқ билет берилиши керак, — деди Шариков унга жавобан.

— Ҳа, яхши, ҳозирча бу иккинчи даражали масала, — деди ҳайратга тушган Швондер, — асосийси, биз профессорнинг гувоҳномасини милицияга топширамиз ва улар сизга ҳужжат беришади.

— Айта олмайсизми... — ногоҳ унинг гапини бўлди Филипп Филиппович, чамаси қандайдир ички ўйлардан сиқилиб, — сизларда, яъни шу уйда бирон бўш хона топиладими? Мен сотиб оларини.

Швондернинг жигарранг кўзларида сўғимтир учқунлар пайдо бўлди.

— Афсуслар бўлсинки, профессор, биронтаям бўши йўқ. Яқин орада бўлмайди ҳам.

Филипп Филиппович лабларини қаттиқ қисганча, индамади. Қулоқни қоматга келтиргудай овоз чиқариб, яна телефон жанранглади. Филипп Филиппович трубкини олди-ю, индамасдан жаҳолат билан улоқтириб юборди. Трубка ҳавода ликиллаганча осилиб қолди. Ҳамма чўчиб тушди. «Асаблари тамом бўлди қарининг», — ўйлади Борменталь, Швондер эса, кўзлари ялтираганча таъзим қилди ва хонани тарк этди.

Шариков ҳам бошмоғининг рантини ёғирлатиб, унинг кетидан ташқарига йўл олди.

Профессор Борменталь билан ёлғиз қолди.

Бирмунча сукунатдан кейин Филипп Филиппович бошини енгил ирғаб, гап бошлади:

— Улай агар, бу — даҳшат! Узингиз кўрдингиз-ку! Онт ичиб айтаманки, азизим Иван Арнольдвич, сўнги ўн тўрт йил мобайнида ҳам шу икки ҳафта ичидагичалик азоб торган эмасман. Мени айтди дерсиз — бунақа нухсани етти оламни чироқ ёқиб қидирсангиз ҳам тополмайсиз!..

Олисан ойнанинг қирс этиб сингани ва аёл қишининг чинқирган овози эшитилди-ю, шу заҳотиёқ тинди. Қаердан-дир тўсатдан пайдо бўлган инс-жинсга ўхшаш кимдир кўриш хонаси томон ўтар экан, гумбурлаб йўлак деворига урилди. Кўриш хонасида ҳам у алланимани тарақлатиб тушириб юборди ва яшин тезлигида орқасига қайтди. Эшикларнинг тарақлаб очилиб-ёпилгани ва ошхонадан Дарья Петровна-нинг «вой» деб қичқиргани эшитилди, кейин Шариков ув тортиб юборди.

— Ё раббим, яна нимадир юз берди! — бақирди Филипп Филиппович эшикка отиларкан.

— Мушук бўлса керак, — фаҳлади Борменталь ва изма-

из югуриб кетди. Улар йўлак орқали чолиб, кираверишдаги хонага ўтишди, кейин ванна ва ҳожатхона томонга бурилишди. Ошхонада Зина Филипп Филипповичнинг истиқболига отилиб чиқди.

— Уйда мушук бўлмасин, деб неча марта тайинловдим! — жазавага тушиб қичқирди Филипп Филиппович. — Қани у? Иван Арнольдвич, худо ҳақи, қабулхонадаги беморларни тинчлантинг.

— Ваннада, лаънати ваннада ўтирибди, — ўпкаси тўлиб деди Зина.

Филипп Филиппович бутун гавдаси билан ваннахонанинг эшигига ташланди, лекин у очилмади.

— Очинг, ҳозироқ очинг деяпман!

Жавоб ўрнига эшик ортидан ниманингдир девордан-деворга сакрагани, тоғораларнинг тарақ-туруғи ва Шариковнинг талваса ичиди:

— Жойидаёқ ўлдираман! — дея қийқиргани эшитилди. Сув трубалардан шариллаб полга оқиб туша бошлади. Филипп Филиппович гавдасини ташлаб, эшикни буза бошлади.

Ошхона остонасида ҳаммомдан чиққандай қип-қизил юзлари даҳшатдан буришиб кетган Дарья Петровна пайдо бўлди. Шу пайт ваннахонанинг баландда жойлашган ва ошхонага қараган ойнаси илон изи шаклида дарз кетди ва иккита ойна бўлакчаси ерга тушди. Ундан кейин эса бўйнида кўк лентаси бор, йўлбарс ҳалқа тақилган городовойдай катта мушук кўринди. У тўппа-тўғри столда турган лаган устига сакради. Лаган иккига бўлинди. Мушук ерга, сўнгра уч оёқда айланганча ўнг оёғини худди рақсга тушаётгандек қаттиқ силтади-да, яширин йўлакка олиб чиқувчи кичкина тирқишга кириб кетди. Тирқиш кенгайиб, мушук ўрнида рўмол ўраган кампир пайдо бўлди. Оқ нўхат гулли юбка кийган бу кампир зум ўтмай ошхонага кириб келди. Кампир бош ва кўрсаткич бармоқлари билан оғзининг четларини артаркан, бир оз шишган ва тикондай ўткир кўзлари билан ошхонани назаридан ўтказди ва шоён-диққат билан хитоб қилди:

— Ё худоё, тавба!

Ранги оқариб кетган Филипп Филиппович ошхонани кесиб ўтиб, кампирдан вазоҳат билан сўради:

— Сизга нима керак?

— Гапирадиган итни томоша қилиш қизиқ-да, — деди кампир гуноҳорона ва чўқиниб қўйди.

Филипп Филипповичнинг ранги бешбаттар гезарди, кампирга жуда яқин бориб, бўғиқ овозда пиқирлади:

— Ҳозироқ ошхонадан туёғингизни шикиллатинг!

Кампир орқаси билан эшик томонга юраркан, хафа бўлиб деди:

— Намунча кўпол бўлмасангиз, жаноб профессор.

— Даф бўлинг деяпман! — такрорлади Филипп Филиппович ва унинг кўзлари худди бойқушларникидай дум-думалоқ бўлиб қолди. Кампирнинг орқасидан орқа йўлак эшигини тарақлатиб ёпди. — Дарья Петровна, ахир, сиздан илтимос қилган эдим-ку, — деди Филипп Филиппович йиғламсираб.

— Филипп Филиппович, — деди Дарья Петровна хижолат билан яланғоч қўлларини мушт қилиб тугаркан, — нима қилай, ахир? Кечгача одамлар оқими тўхтамаяпти!

Ваннахонадан сувнинг бўғиқ ва ваҳимали шовуллаши келар, лекин бошқа овоз эшитилмай қолганди. Доктор Борменталь кирди.

— Иван Арнольдвич, ўтиниб сўрайман... Ҳм... Қабулда нечта одам бор?

— Ун битта, — жавоб берди Борменталь.

— Ҳаммасига жавоб бериб юборинг, бугун қабул қила олмайман.

Филипп Филиппович бармоғи билан эшикни тақиллатиб, бақирди:

— Марҳамат қилиб, ҳозироқ чиқинг! Нега қамалиб олдингиз?

— Гу-гу! — аянчли ва тусмол жавоб берди Шариковнинг овози.

— Нима жин урди сизни ўзи!.. Эшитмаяпман, сувни тўхтатинг!

— Гау! Гау!..

— Сувни тўхтатинг деяпман! У нималар қияпти — ҳеч нарсага тушунмаяпман, — қичқирди Филипп Филиппович ғазабдан ўзини йўқотиб.

Зина ва Дарья Петровна ошхона эшигини очиб, мўралаб туришарди.

Филипп Филиппович мушти билан яна эшикни гумбурлаб урди.

— Мана у! — қийқирди Дарья Петровна ошхонадан. Филипп Филиппович ичкарига югурди. Тепадаги синган деразачадан Полиграф Полиграфовичнинг башараси кўринди. Унинг юзлари буришиб кетган, кўзлари жиққа ёш, бурнининг усти узунасига тимдаланган бўлиб, илиқ қондан оловдай қизариб турарди.

— Ақлдан оздингизми? Нимага чиқмаяпсиз? — сўради Филипп Филиппович.

Шариков аянчли аҳволда кўрқув билан у ёқ-бу ёққа қараб олди-да, жавоб берди:

— Қулфланиб қолдим.

— Қулфни очинг. Нима бало, сиз сира қулф кўрмаганмисиз?

— Очилмаяпти, лаънати! — жавоб берди Полиграф даҳшатга тушиб.

— Вой, шўрим! У электр сақлагични ўчириб қўйибди! — қичқирди Зина қўлларини сонларига уриб.

— Уша ерда кичкина тугмача бор, — Филипп Филиппович сув шовқинидан баландроқ бақиршига тиришарди, — ўшани пастга туширинг. Пастга босинг! Пастга.

Шариков кўздан ғойиб бўлди ва бир дақиқа ўтар-ўтмас яна кўринди.

— Тугмача тугул ит ҳам кўринмаяпти, — даҳшат ичида акиллади у деразадан.

— Лампа чироқни ёқинг, ахир. У эсини ебди!

— Лаънати мушук лампани чил-чил қилди, мен у аблахни оёғидан тарта бошлагандим, кран сўғирилиб чиқди. Энди қоронғида топа олмаяпман.

Турганларнинг учови ҳам қўлларини бир-бирига урганча тахтадай қотиб қолишди.

Орадан бир неча фурсат ўтгач, Борменталь, Зина ва Дарья Петровна ўрам ҳолида эшик тагига қўйилган ҳўл гилам устида ёнма-ён ўтиришар ва орқалари билан босганча эшик тирқишини беркитишга уринишарди. Швейцар Федор эса, Дарья Петровнанинг ёниқ никоҳ шамларини ушлаганча ёғоч зиналардан юқорига, ванна деразасига кўтарилди. Унинг катта кулранг иштони ҳавода бир «лип» этди-ю, дераза ичида ғойиб бўлди.

— Гу... гу... гу... — нималардир деб қичқирарди Шариков сувнинг шариллаши фониди.

Федорнинг овози эшитилди:

— Филипп Филиппович, бари бир очиш керак, оқиб кета қолсин, ошхонадан сўриб оламиз.

— Очаверинг! — жаҳл билан қичқирди Филипп Филиппович.

Учовлон гилам устидан туриши билан ваннахона эшиги очилиб, сув тўлқини йўлакка отилди. Бу ерда у уч оқимга — тўғридаги ҳожатхона, ўнгдаги ошхона ва чапдаги даҳлиз томонга бўлинди. Зина сувни шалоплатганича сакраб-сакраб бориб, даҳлиз эшигини беркитиб қўйди. Тўғригача сувга ботган Федор қичиб келди, у нимагадир илжаярди. Уст-боши шалаббо эди.

— Зўрға тўхтатдим, босими катта экан, — изоҳ берди у.

— Анави қани? — сўради Филипп Филиппович ва лаънатлар ўқиб, бир оёғини кўтарди.

— Чиққани кўрқаяпман, — тушунтирди Федор аҳмоқона тиржайиб.

— Урасизми, отахон? — Шариковнинг йиғламсираган овози эшитилди ваннахонадан.

— Галварс! — қисқа жавоб қилди Филипп Филиппович.

Зина ва Дарья Петровна кўйлақларини тиззадан юқори кўтариб, ялангоёк, Шариков ва швейцар ҳам ялангоёк ҳолда ошхона полидаги сувни латтага шимдириб, ахлат челақ ва раковинага сиқишарди. Ўз ҳолига ташлаб қўйилган плита гувиллаб қизиб ётарди. Сув эшикдан шовқин солиб зинага қараб оқар, у ердан эса, зиналар уланган жойдаги тирқишлар орқали тўғри ертўлага туша бошлаганди.

Борменталь паркет устидига кўлмақда оёқ учиди турганча, ярим очиқ эшик орқали музокара олиб борарди.

— Бугун қабул қилмаймиз. Профессорнинг товлари қочиб қолди. Марҳамат қилиб, эшикдан нарироқ турсангиз, сув труба-баси ёрилиб кетган...

— Қачон қабул бўлади? — таслим бўлмасди эшик ортидаги овоз. — Менинг бир лаҳзалик ишим бор эди, холос.

— Иложим йўқ, — жавоб берди Борменталь пошнасида тураркан, — профессор ётибдилар, бунинг устига труба ёрилган. Эртага келинг, Зина! Азизим! Бу ерни артинглар, йўқса сув катта зинапоёга оқиб тушади.

— Латта билан эплаб бўлмаяпти.

— Ҳозир кружкада чирпиб оламиз, — деди Федор, — ҳозир...

Эшик кўнғироғи узлуксиз жириглади. Борментальнинг оёқ ости буткул ҳўл бўлиб кетганди.

— Операция қачонлигини айтсангиз, — ўжарлик билан дерди овоз ва эшик тирқишидан ичкарига киришга интиларди.

— Труба ёрилган...

— Мен калишда кираман.

Эшик ортидан одамлар қораси кўринарди.

— Мумкин эмас, эртага келинглар...

— Мен бугунга ёзилганман.

— Эртага, эртага. Сув труба-баси ёрилиб кетди.

Федор докторнинг оёғи тагига куймалашиб юраркан, кўлмак бўлиб қолган сувни кружка билан чирпиб оларди. Шариков эса, янги усул йўлаб топди. У улкан латтани узун қилиб ўраб ерга солди, кейин қорни билан сувга ётганча, латтани суриб, сувни орқага — ҳожатхона томонга ҳайдади.

— Миянг ачиб кетгур, сувни квартира бўйлаб у ёқдан-бу ёққа ҳайдагунча, раковинага тўксанг бўлмайдимиз? — деди Дарья Петровна аччиғланиб.

— Раковинага эмиш, — деди Шариков лойқа сувни қўллари билан қайтараркан, — катта зинапоёга қараб оқади, ҳозир.

Йўлакдан фикрлаганча скамейка юриб кела бошлади, унда йўл-йўл кўк пайпоқ кийган Филипп Филиппович мувозанат сақлаган ҳолда оёқларини кериб ўтирарди.

— Иван Арнольдovич, жавоб беришни бас қилинг. Етоқхонага кириг, мен сизга бошқа пойабзал бераман.

— Ҳечқиси йўқ, Филипп Филиппович, арзимаган иш.

— Калиш кийиб олинг.

— Ҳечқиси йўқ, бари бир оёқларим ҳўл.

— Во худойим-ей! — кўнгли бузилди Филипп Филипповичнинг.

— Қандай зараркунанда ҳайвон! — кутилмаганда овоз берди Шариков шўрва ичадиган товоғини кўтарганча, тиззалаб ошхонадан чиқиб келаркан.

Борменталь эшикни ёпди ва ўзини туттолмай, кулиб юборди. Филипп Филипповичнинг эса бурун катакларни кенгайиб, кўзоғини ялтираб кетди.

— Нима ҳақда гапираётганингизни билсак бўладимиз? — тепадан туриб сўради у.

— Мушукни айтаман-да! Шунақанги ярамаски... — деди Шариков кўзларини олазарақ қилиб.

— Биласизми, Шариков, — деди Филипп Филиппович нафасини ростлаб, мен ҳеч қачон сиздаги бевурд мавжудотни кўрган эмасман.

Борменталь қичқираб қўйди.

— Сиз ўтакетган сурбетсиз, — давом этарди Филипп Филиппович. — Қандай ҳақдингиз сизга бундай дегани? Қилғиликни қилиб қўйиб, яна гапирасиз-а... Йўқ! Буни нима деб аташ мумкин — худо билади!

— Шариков, марҳамат қилиб айтинг-чи, — гапга аралашди Борменталь, — қачонгача мушуқлар кетидан қувасиз? Уялмай-сизми! Ахир, бу ғирт номаъқулчилик-ку?! Ёввойилик бу!

— Қанақасига ёввойи бўларканман, — қовоғини уйиб тўнғиллади Шариков, — ҳечам ёввойи эмасман. Уни квартирага киритиб бўлмайди. Кирди дегунча ниманидир ўғирлаш пайига тушади. Дарьянинг қиймасини еб қўйибди. Мен унинг адабини бериб қўймоқчи эдим.

— Аввало ўзингизнинг адабингизни бериш керак, — жавоб берди Филипп Филиппович, — ойнага бориб, афти-башарангизга бир қаранг.

— Кўзимни ўйиб олишига сал қолди, — деди Шариков хўмрайганча, ифлос ва ҳўл қўлини кўзига теккизиб.

Намдан қорайиб кетган паркет бир оз селгигач, барча ойналар буғ қатлами билан қопланди ва эшик кўнғироғи ҳам тинчиб қолди. Филипп Филиппович қизил саҳтиён туфли кийганча кираверишдаги хонада турар эди.

— Мана бу сизга, Федор.

— Ҳоят миннатдорман.

— Ҳозироқ кийимларингизни алмаштиринг. Ҳа, айтганча, Дарья Петровнанинг олдига кириб, ароқ ичиб олинг.

— Ғоят миннатдорман, — Федор ийманиб туриб гапирди: — Яна... ҳалиги... Филипп Филиппович, кечирасиз, айтгани ҳам истиҳола қилади одам, 7-квартиранинг ойнаси учун... Гражданин Шариков тош отган...

— Муншукни мўлжалга олибми? — қовоғидан қор ёғиб деди Филипп Филиппович.

— Қанийди шундай бўлса, уй эгасига отган. У судга бераман, деяпти.

— Оббо, жин ургур!

— Шариков уларнинг ошпазани қучоқлаб олган экан, уй эгаси эса буни ҳайдаган. Шу икки орада уришиб қолишибди...

— Худо ҳаққи, бундай нарсаларни менга дарҳол хабар қилинг! Қанча керак?

— Бир яримта.

Филипп Филиппович учта эллик тийинлик ялтироқ танга чиқариб, Федорга тутқазди.

— Бундай ярамас учун яна бир ярим сўлкавой тўлаш, — эшик томондан бўғиқ овоз эшитилди, — ахир, унинг ўзи...

Филипп Филиппович ўгирилиб, лабларини қимтиганча индамай Шариковни итариб қабулхонага киргизди-да, калит билан устидан қулфлаб қўйди. Шариков шу заҳотиёқ мушти билан гумбурлата бошлади.

— Бас қилинг! — хитоб қилди Филипп Филиппович касал-ванд овозда.

— Ҳа, чинданам, умрим бино бўлиб бунчалик сурбетни кўрган эмасман, — маънодор қилиб деди Федор.

Ер тагидан чиққандай, Борменталь пайдо бўлди.

— Филипп Филиппович, ўтинаман, ҳаяжонланманг.

Серҳаракат эскулап қабулхона эшигини зарб билан очиб кирди ва ичкаридан унинг овози эшитилди:

— Бу нимаси? Қовоқхонада эмассиз, ахир!

— Шунанга... — қўшиб қўйда чўрткесар Федор, — бу шунақа... Аммо қулоқ чаккасига яхшилаб бир...

— О, нималар деяпсиз, Федор, — маъносиз фўлдирди Филипп Филиппович.

— Кечирасиз-у, лекин сизга жоним ачияпти, Филипп Филиппович.

VII.

— Йўқ, йўқ, йўқ! — қатъий деди Борменталь, — марҳамат қилиб, ёқангизга қистириб олинг!

— Э, тавба... — фўлдирди Шариков энсаси қотиб.

— Миннатдорман, доктор, — юмшоққина деди Филипп Филиппович, — ҳадеб танбеҳ беравериш жонимга тегиб кетди.

— Тақиб олмагунингизча, овқат ейишингизга рухсат бермайман. Зина, Шариковнинг майонезини олиб кетинг.

— Олиб кетингиз нимаси? — кўнгли бузилди Шариковнинг, — ҳозир тақиб оламан. — Чап қўли билан овқатини Зинадан яшириб, ўнг қўли билан салфеткани ёқасига қистириб, сартарошхонадаги мижозларга ўхшаб қолди.

— Марҳамат қилиб, вилкада енг, — қўшимча қилди Борменталь. Шариков чуқур ҳўрсиниб, қуюқ қайла ичидан осетр бўлақларини тутта бошлади.

— Мен яна ароқ ичсам бўладими? — деди у савол оҳангиди.

— Балки етар шу ичганингиз? — деди Борменталь, — сўнги пайтларда ароққа ружу қўйяпсиз.

— Нима, қизғаняпсизми? — сўради Шариков унга ер остидан тикиларкан.

— Бўлмагур гапни гапиряпсиз... — аралашди баджаҳл Филипп Филиппович, лекин Борменталь унинг гапини бўлди.

— Сиз ҳаяжонланманг, Филипп Филиппович, мен ўзим. Сиз, Шариков, бемаъни гапни гапиряпсиз, лекин афсусланарли жойи шундаки, сиз бу гапларни ўта масъулиятсизлик билан узил-кесил гапиряпсиз. Ароқни сиздан қизғанаётганим йўқ, бунинг устига у меники ҳам эмас, Филипп Филипповичники. Авваламбор, у — зарарли, ундан кейин эса сиз ароқсиз ҳам ўзингизни тутта билмайсиз.

Борменталь қўли билан қулфлаб ташланган буфетга ишора қилди.

— Зинуша, илтимос, менга яна балиқ беринг, — деди профессор.

Шариков бу борада ароқ солинган графинга қўл чўзди, Борментальга кўз қирини ташлаб, ўзининг қадаҳини тўлатиб олди.

— Бошқаларга ҳам таклиф қилиш керак, — деди Борменталь, — қондаси эса бундай: аввал Филипп Филипповичга, кейин менга, охирида эса, ўзингизга.

Шариков истеҳзо аралаш илжаркан, бошқа қадаҳларни ҳам тўлатди.

— Сизларда ҳамма нарса параддагига ўхшайди, — гап қистирди у, — салфеткани у ёққа, галстукни бу ёққа, «кечиргайсиз», «марҳамат — мерси»... чинакамига эмас булар... Худди подшолик тузумидагидай тартиб ўрнатиб, ўз-ўзингизни қийнайсиз.

— Чинакамига эмас, деганингиз нимаси, билсак бўладими?

Шариков Филипп Филипповичнинг бу саволини жавобсиз қолдирди, қадаҳ кўтариб деди:

— Ҳуллас, ҳамма ишларингиз...

— Сизнинг ҳам, — бирмунча киноя аралаш деди Борменталь.

Шариков бир кўтаришда қадаҳни томоғига қўйиб юборди, афтини буриштириб, бир бўлак нонни бурнига яқинлаштирди, ҳидлаш ва оғзига солиб ютиб юборди. Илло кўзлари ёш билан тўлди.

— Одат, — тўсатдан, ўз-ўзига гапиргандай деди Филипп Филиппович.

Борменталь ҳайратга тушди.

— Маъзур тутасиз...

— Одат! — қайтарди Филипп Филиппович ва бошини надомат билан чайқаганча қўшимча қилди: — Бу ерда биз бир нима қилишга ожизмиз — Клим.

Борменталь фавқулодда қизиқиш ва синчковлик билан Филипп Филипповичнинг кўзларига тикилди.

— Сиз шундай деб ўйлайсизми, Филипп Филиппович?

— Ўйлашнинг ҳожати йўқ, бунга ишончим комил.

— Наҳотки... — дея сўз бошлаган Борменталь Шариковга қараб тўхтаб қолди.

У эса шубҳали тарзда қовоғини уйиб олганди.

— Spater!... — деди Филипп Филиппович овозини пасайтириб.

— Gut², — жавоб қилди ассистент.

Зина курка товук олиб кирди. Борменталь Филипп Филипповичга қизил винодан қўйиб берди, Шариковга ҳам таклиф қилди.

— Йўқ, вино, ичмайман, яхшиси, яна битта ароқ ичаман. — Унинг юзлари ялтираб, пешонасини тер босди, ўзи ҳам анча хушчақчақ бўлиб қолди, Филипп Филиппович ҳам винодан кейин бир мунча қувноқ ва меҳрибонроқ қиёфага кирди. Унинг кўзлари нурланиб, Шариковнинг оқ салфеткалар орасидаги қаймоққа тушган пашадай қоп-қора бошига ҳайрхоҳлик билан қараб ўтирарди.

Борменталь эса, ичкиликдан сўнг ўзида ижодга мойиллик ҳис қилди.

— Ҳў-ўш, бугунги оқшомни қандай ўтказамиз? — сўради у Шариковдан.

У кўзларини пирпиратиб деди:

— Энг яхшиси, циркка борамиз.

— Ҳар куни циркка бориш, менимча, зерикарли, — мулоимлик билан таъкидлади Филипп Филиппович. — Сизларнинг ўрнингизда бўлсам, ҳеч курса бир марта театрга борардим.

— Театрга мен бормайман, — жавоб берди Шариков ёқимсиз оҳангда ва оғзини чапараста қилиб.

— Дастурхон устида ҳиқичоқ тутиши бошқаларнинг иштаҳасини бўғади, — деди Борменталь беихтиёр. — Афв этасиз мени... Лекин нима учун сизга театр ёқмайди?

Шариков бўш қадаҳ ичига дурбинга қарагандай нигоҳ ташлади, ўйланиб, лабларини қимтиди.

— Э, масхарабозлик... Гаплашаверишади, гаплашаверишади... Турган-битгани контрреволюция.

Филипп Филиппович стулнинг ёй шаклидаги суянчиғига суянганича, шундай хаҳолаб қулдики, оғзидаги зич тилла тиш-

¹ Кейинроқ (нем.)

² Яхши (нем.)

ларининг ҳаммаси чарақлаб кўринди. Борменталь бошини чай-
қаб қўйди.

— Сиз бирон китоб ўқисангиз бўлармиди, — таклиф қил-
ди у, — йўқса, биласизми...

— Шундоқ ҳам ўқияман, ўқияман, — жавоб берди Шарик-
ков ва ёввойиларча эпчилик билан ўзига ароқ қўйиб олди.

— Зина, — чақирди Филипп Филиппович хавотир ара-
лаш, — ароқни олиб қўйинг. Бошқа керак эмас. Хўш, нима
ўқиясиз?

Унинг хаёлида одамсиз орол, пальма ва ҳайвон териси
ёпинган киши намоён бўлди. «Робинзонни бериш керак...»

— Ҳаги... нимади... Энгельс билан... Э, жин ургур, оти
нимади... Каутскийнинг ёзишмаларини ўқияман.

Борменталь оқ гўшт бўлагини санчқига илганча, оғзига
олиб бораётиб, қўли ҳавода муаллақ осилиб қолди, Филипп
Филипповичнинг эса виноси чайқалиб тўкилиб кетай деди.
Шариков фурсатдан фойдаланиб, ароқни ютиб юборди.

Филипп Филиппович тирсақларини столга тираганча Шарик-
ковнинг кўзларига тикилиб сўради:

— Хўш, билсак бўладими, ўқиган китобингиз юзасидан
қандай мулоҳазадасиз?

Шариков елкасини қисди:

— Мен қаршиман.

— Кимга? Энгельсгами, Каутскийгами?

— Иккаласининг ҳам фикрига қаршиман.

— Худо ҳақки, бу жуда ғаройиб. Ким нима деса дезвер-
син... Хўш, сиз ўзингиз нимани таклиф қилган бўлардингиз?

— Э, таклиф қилишгям арзимади... Ёзаверишади, ёзавер-
ришади... конгресс... қандайдир немислар... Одамнинг боши
ғовлаб кетади. Ҳаммасини олиб, бўлашиш керак, вассалом.

— Мен ҳам шундай деб ўйлагандим, — хитоб қилди Фи-
липп Филиппович, дастурхонга кафти билан бир туши-
риб, — худди шундай деб ўйлагандим.

— Сиз бунинг йўлларини ҳам биласизми? — қизиқиб сў-
ради Борменталь.

— Қанақа йўл, — деди Шариков охирига қадаҳдан сўнг ал-
жий бошларкан, — бунинг ҳеч қийин жойи йўқ. Ўзингиз ўй-
лаб кўринг-а, кимдир етита хонада яшайди, иштонлари ҳам
40 жуфтдан ортиқроқ, кимдир эса ахлатхоналардан бир
бурда нон излайди.

— Етита хона деганингизда, сиз, албатта, менга шама қил-
япсиз! Шундайми? — сўради Филипп Филиппович мағрурлик
билан кўзларини қисиб.

Шариков шумшайиб, жим қолди.

— Нимаям дердим, яхши, мен ҳам бўлашишга қарши
эмасман. Доктор, кеча нечта одамни қайтардингиз?

— Ўттиз тўққизта, — жавоб берди Борменталь.

— Ҳм... демак, 390 сўм... Учта эркакка, хонимларни —
Зина ва Дарья Петровнаи ҳисобга қўшмаймиз, — Шариков
сиздан — 130 сўм. Марҳамат қилиб, чўзиб қўйинг.

— Ие, бу ёғи қизиқ бўлди-ку, — деди Шариков қўрқиб-
писиб, — нега энди, нима учун?

— Кран ва мушук учун, — деди Филипп Филиппович ба-
қиргудай бўлиб, киноя аралаш, хотиржам кайфияти кўққис
ўзгара бошлар экан.

— Филипп Филиппович! — хитоб қилди Борменталь хаво-
тирга тушиб.

— Шошмай туринг. Кеча қилган ишингиз учун! Безори-
лик қилиб, кечаги қабулни йўққа чиқардингиз. Бунга чидаб
бўлмайди, ахир! Тавба, худди ибтидоий одамга ўхшаб, хо-
надон бўйлаб сакраса, кранни узиб олса... Паласухер хо-
нимнинг мушугини ким ўлдирди? Ким?..

— Сиз, Шариков, уч кун бурун бир хонимни зинада тишлаб
олибсиз, — қўшимча қилди Борменталь.

— Сиз қаерда яшаётганингизни...

— Узи башарамга қараб, бир туширди, нима, менинг ба-
шарам тошданми? — чийиллади Шариков.

— Чунки сиз унинг кўкрагидан чимчилаб олгансиз, —
бақириб юборди Борменталь қадаҳини бўшатиб, — сиз...

— Сиз тараққиётнинг энг қуйи зинасида турибсиз, — ба-
қирди Филипп Филиппович ҳамкасабасининг овозини бо-
сиб, — сиз энди шаклланаётган, ҳали ақли заиф мавжудот-
сиз, қилаётган ишларингизнинг ҳайвонниқидан фарқи йўқ
ҳали, лекин шунга қарамай, қаршингизда иккита университет
таълимни кўрган одам ўтирганини ҳисобга олмай, нималар-
нидир бўлиш ҳақида мутлақо чидаб бўлмайдиган сурбетлик
билан самовий миқёслардаги панд-насихатлар беришни ўзи-

нигизга эп биласиз. Маслаҳатларингизнинг аҳмоқоналиги ҳам
самовий миқёсларда. Айни дамда тиш порошогини еб қў-
йишдан ҳам сира тойинмайсиз...

— Уч кун бурун, — тасдиқлади Борменталь.

— Хуллас, гап шу, ёдингизда бўлсин, — чақмоқдай гум-
бурларди Филипп Филиппович, — ҳа, айтганча, бурнингиз-
даги рух малҳамини нима учун артиб ташладингиз? Бундан
буён нафасингизни ютиб, сизга нима дейишса, шуни тинг-
лайсиз. Социал жамиятнинг, бир оз бўлса-да, мувофиқ
аъзоси бўлишга интилишингиз, ўрганишингиз керак. Бу ки-
тобни сизга қайси нобакор берди?

— Сиз учун ҳамма ярамас, — икки томонлама ҳамла-
дан чўчиб жавоб қилди Шариков.

— Фаҳмлаб турибман, ким берганини, — хитоб қилди
Филипп Филиппович азбаройи ғазабланганидан чўғдай қи-
зариб.

— Нима бўпти, хўш, Швондер берди, нима қипти. У яра-
мас эмас... Мен ўсишим, ривожланишим учун...

— Кўриб турибман, Каутскийдан кейин қандай ривожла-
наётганингизни, — қичқирди Филипп Филиппович гезариб. У
ғазаб билан девордаги кўнғироқ тугмасини босди. — Бу-
гунги воқеа аниқ кўрсатди бунни. Зина!

— Зина! — қичқирди Борменталь.

— Зина! — бақирарди қўрқиб кетган Шариков.

Ранги оқарган Зина кирди.

— Зина, қабулхонада... Қабулхонадами ўзи?

— Қабулхонада, — итоаткорлик билан жавоб берди Ша-
риков, — купоросга ўхшаган, кўм-кўк.

— Яшил китоб...

— Ҳозир ёнади энди, — хитоб қилди Шариков надомат
билан, — давлатники, кутубхонаники, ахир!

— Ёзишма, деб аталади, нимади... Энгельснинг... отинг
қурғур... анови билан... Печкага тикинг!..

Зина учиб кетди.

— Уша Швондерни мен, худо ҳаққи, биринчи дуч келган
дарактга осардим! — хитоб қилди Филипп Филиппович, кур-
канинг канотини жон-жаҳди билан тишлар экан, — уйда худди
чипқонга ўхшаб, ярамасликда тенги йўқ бир одам ўтирибди.
Газетага ҳар хил бемаъни тўхматномалар ёзгани камлик қил-
гандай...

Шариков профессорга дарғазаб ва истехзоли нигоҳ ташлай
бошлади. Филипп Филиппович ҳам ўз навбатида унга олайиб
қаради-да, жим бўлиб қолди.

«Эҳ, бу уйда, чамаси, ҳеч қандай яхшилик бўладиганга
ўхшамайди», — кутилмаганда пайғамбарона башорат қилди
хаёлида Борменталь.

Зина думалоқ патнисизда ўнг томони малла, чап томони
қип-қизил ғўласимон нон ва кофеяник олиб кирди.

— Мен бунни емайман, — пўписа аралаш нохушлик билан
эълон қилди Шариков.

— Сизга ҳеч ким таклиф қилгани йўқ. Ўзингизни тута
билинг. Доктор, марҳамат.

Тушлик осойишталик билан ўтди.

Шариков чўнтагидан гижимланиб кетган папиросини чиқа-
риб, тутатди. Кофесини ичиб бўлган Филипп Филиппович
соатга қаради ва репетирини босган эди, нозик куй таралиб
8 дан 15 минут ўтганини билдирди. Филипп Филиппович
одатига кўра стулнинг ёйсимон суянчигига суялганча, газе-
таларни қўлига олди.

— Доктор, илтимос, у билан циркка бориб келсангиз. Фа-
қат, худо ҳаққи, аввал яхшилаб программани кўздан кечи-
ринг, мушук бўлмасин.

— Қандай қилиб, шундай ярамас махлуқни паркка қўйи-
шади-а? — деди Шариков қўрслик билан бошини лақилла-
тар экан.

— У ерга кимларни ҳам қўймайди, дейсиз, — деди Филипп
Филиппович маъноли қилиб, — Хўш, нима экан уларда?

— Саломонскийда, — ўқий бошлади Борменталь, — қан-
дайдир тўртта... Юссемс ва ўлик нуқта одами.

— Юссемс нимаси? — шубҳа билан сўради Филипп Фи-
липпович.

— Худо билади. Биринчи учратишим бу сўзни.

— Ҳм... Ундай бўлса, Никитинларникига бора қолинглар
Ҳаммаси ойдin бўлгани тузук.

— Никитинлар... Никитинлар... Ҳм... филлар ва инсон ҳақ-
қонлиги имкониятлари.

— Хўш-ш. Филлар борасида сиз нима дейсиз, қадрли Ша-

риков? — ишончсизлик билан сўради Филипп Филиппович Шариковга юзланиб.

У хафа бўлди.

— Нима, шуням тушунмайди, деб ўйлайсизми? Мушук — бошқа гап. Филлар эса — фойдали хайвонлар, — жавоб берди Шариков.

— Хўш-ш, жуда соз! Фойдали эканми, демак, бориб кўриб келинг уларни. Иван Арнольдовичнинг гапларига қўлоқ солиш керак. Буфетда ҳеч қандай гапга аралашманг! Иван Арнольдович, илтимос, Шариковга пиво таклиф қила кўрманг.

Ун минутлар ўтгач, Иван Арнольдович билан эгнига ёқаси кўтарилган мовут пальто, ўрдак бурнига ўхшаган кепка кийган Шариков циркака жўнаб кетишди. Кваттира жимжит бўлиб қолди. Филипп Филиппович иш кабинетига кирди. У яшил қалпоқли чироқни ёқди, чироқ нурлари ёритган хайҳотдай хона жуда файзли кўриниб кетди, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Чекиб тугатмаган сигарасининг учидан анча вақтгача кўкиш ранг яллиғланиб турди. У қўлларини шимининг чўнтагига солиб, пешонасини тириштирганча қандайдир оғир ўйлар изтиробидан алланамалар деб фўлдириб, тилини танглайга уриб-уриб кўяр, тишлари орасидан: «Нилнинг муқаддас соҳилларига», деб хиргойи қиларди. Кейин сигарани кулдонга ташлаб, қуруқ ойнадан иборат шкаф ёнига борди, тепадаги 3 та ўта ёруғ чироқни ёкиб хонани янаям чарақлатиб юборди. Шкафнинг учинчи ойнаванд қаторидан ингичка банкани олиб, қоғоғини осилтирганча чироққа тутиб кўра бошлади. Тиниқ ва оғир суюқлик ичидан Шариковнинг миясидан олинган кичкина оқ тугунчак чўкмасдан сузиб юрарди. Елкаларини қисиб, лабларини буриб, кинояли кулганча, ўйдаги осойишта ҳаётни остин-устун қилиб юборган ғала-ти воқеалар сабабини мана шу чўкмаётган, кичкинагина оқ тугунчадан излаётгандай унга синчковлик билан тикилиб турарди.

Мазкур улкан аллома бунни кўрган ҳам бўлиши эҳтимолдан сира узоқ эмас. Ҳар ҳолда мия ўсимтасига обдан тикилгач, банкани олиб шкафга яширди, шкаф эшигини калит билан қўлқлаб, калитни камзулининг чўнтагига солди ва қўлларини костюмининг чўнтагига яшириб, елкасини қисганча, ўзини чарм диванга ташлади. У иккинчи сигарани олиб, узоқ тутатиб ўтирди, оғзидеги қисмини тамомила чайнаб ташлади. Ниҳоят, ўзини мутлақ ёлғиз ҳис этгач, оқсоч Фаустга ўхшаб хитоб қилди:

— Худо ҳаққи, шунгача борсам ажабмас.

Унинг бу хитобига ҳеч ким жавоб бермади. Уйда барча товушлар босилган эди. Мазлумки, Обухов чорраҳасида соат 11 дан кейин қатнов тўхтади. Аҳён-аҳёнда кечиккан йўловчининг оёқ товушлари эшитилиб қолар, улар парда ортида бир-икки тўқиллаб, яна тинарди.

Кабинетда Филипп Филипповичнинг чўнтагидеги репетир нозик оҳанг таратиб жиринглади. Профессор доктор Борменталь ва Шариковнинг циркдан қайтишини бетоқатлик билан кутарди.

VIII

Филипп Филипповичнинг қандай қарорга келгани номаълум. Лекин кейинги ҳафта мобайнида у бошқа ҳеч қандай иш билан шуғулланмади, эҳтимол, шунинг учун бўлса керак, уйдаги ҳаёт яна ҳар хил воқеалар билан бойиб кетди.

Сув ва мушук воқеасидан кейин чамаси 6 кунлар ўтгач, уй хўжалиги бошқармасидан Шариковнинг олдига пировардида аёл бўлиб чиққан ўспирин келиб, унга ҳўжжатларини топшириб кетди. У ҳўжжатларни дарҳол чўнтагига яшириб, доктор Борментальни қақирди.

— Борменталь!

— Э, йўк, сиз мени исми-шарифимни айтиб қақиринг, — жавоб қилди Борменталь ранги ўзгариб.

Қайд этиб ўтиш керакки, шу ўтган 6 кун ичиде жарроҳ ўз тарбияланувчиси билан камида 8 марта уришди. Шунинг учунми, Обухов хоналарида оби-ҳаво диққинафас эди.

— У ҳолда мени ҳам исми-шарифим билан қақиринг, — мутлақ асосли жавоб берди Шариков.

— Йўк! — эшиқдан Филипп Филипповичнинг гулдирак овози янгради. — Менинг уйимда сизни бунақа исм-шариф билан аташга ижозат бермайман. Агар сизни фамилиянгиз билан Шариков дейишларини истасангиз, мен ҳам, доктор

Борменталь ҳам сизни «жаноб Шариков» деб қақирамиз.

— Мен жаноб эмасман. Жанобларнинг ҳаммаси Парижда! — акиллади Шариков.

— Швондернинг иши, — қичқирарди Филипп Филиппович. — Хайр, майли, у ярамас билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Тирик эканман, менинг уйимга жаноблардан бўлак ҳеч ким қадам босмайди. Акс ҳолда, бу ердан ё сиз, ё мен чиқиб кетишимиз керак, тўғрироғи — сиз. Буғуноқ газетага эълон бериб, инонинг, сизга хона топиб бераман.

— Эҳ-ҳа, мен бу ердан осонгина чиқиб кетадиган аҳмоқ эканманми?! — деди Шариков дона-дона қилиб.

— Нима?! — сўради Филипп Филиппович ва унинг юзи шунақанги важоҳатли тусга кирдики, қўрқиб кетган Борменталь унинг олдига учиб келди, ҳаяжон ва эҳтиёткорлик билан қўлтиғидан олди.

— Биласизми, сиз сурбетлик қилманг, — Шариков орқага чекинди, чўнтагидан қизил, сариқ ва оқ рангдаги 3 та қоғоз қиқариб, бармоғи билан уларни нуқиб кўрсатаркан:

— Мана. Турар-жой ширкатининг аъзосиман, шунинг учун менга масъул ижарачи Преображенский тегишли 5-уйдан 16 аршин жой ажратилиши керак, — Шариков ўйлаб туриб: — Борменталь мурувват қилсинлар, — қайд этди.

Филипп Филиппович лабларини тишлаганча, эҳтиётсизлик билан нидо қилди:

— Улай агар, охир-оқибат ўша Швондерини отиб ташлайман!

Шариков бу сўзларни диққат билан тинглаб, дастур сифатида илиб олгани унинг кўзларидан кўриниб турарди.

— Филипп Филиппович, *vorsichtig!* — огоҳлантирувчи оҳангда деди Борменталь.

— Йўк... биласизми... Бу шунақанги аблаҳлики!.. — қичқирди Филиппович русчасига. — Билиб қўйинг, Шариков... жаноб, ўзингизга сурбетларча яна битта қилиқ кўрсатишга эрк берсангиз, сизни тушлиқдан ва умуман, менинг уйимда овқатланишдан махрум этаман. 16 аршин жуда антиқа, лекин мен сизни тасқара қоғоз асосида боқиш кафилини олган эмасман, ахир!..

Шариков қўрқиб кетди ва оғзини очганча:

— Мен овқатсиз қоғолмайман, — пўнғиллади у, — қаерда қорин тўйдираман унда?

— Шундай экан, ўзингизни тутиб олинг, — деди иккала эскулап бир овоздан.

Шариков анча тинчиб қолди ва ўша кунни ўзидан бўлак ҳеч кимга зарар келтирмади. Борментальнинг бир неча фўрсат йўқлигидан фойдаланиб, унинг устарасида ёноғини шундай кесиб олдики, натижада Филипп Филиппович билан Борменталь унинг ярасини тикишга мажбур бўлдилар. У эса кўз ёшларини окизганча узоқ ув тортиди.

Навбатдаги оқшом профессорнинг иш кабинетидега икки киши — Филипповичнинг ўзи ва унга содиқ доктор Борменталь яшил чироқ нури остида ўтиришар эди. Уйдагилар уйкуга ётишган. Филипп Филиппович ўзининг кўк халати ва қизил туфлисида эди, Борменталь эса кўйлаги устидан кўк тасма тақиб олган эди. Икки врач ўртасидеги думалоқ столдаги қалин альбом ёнида бир шиша коньяк, юпка кесилган лимон ва сигара қутиси турарди. Олимлар хонани тугунга тўлатиб, бўлиб ўтган сўнги воқеаларни қизиққонлик билан муҳокама қилишарди: бугун кечки пайт Шариков Филипповичнинг кабинетидеги пресс-папье тагидан 2 червон олиб, уйдан фойиб бўлди ва ярим кечада фўрт маст ҳолда қайтди. Бу камлик қилгандек, у билан бирга қандайдир 2 та номаълум нусха ташриф буюриб, кираверишдаги зинада Шариковнинг уйида ётиб қолишга хоҳиш билдириб, шовқин солишди. Ички кийим устидан кузги пальтосини ташлаган Фёдор кўриниб, телефон орқали қирқ бешинчи милиция бўлимига кўнғироқ қилганидан сўнгина улар фойиб бўлишди. Улар кетгач, кираверишдаги тошойна олдиде турадиган малахит кулдон, Филипп Филипповичнинг қундуз қалпоғи ва ёзувли ҳассаси ҳам қаёққадир йўқ бўлди. Ҳассаса: «Қадрли ва ҳўрматли Филипп Филипповичга миннатдор ординатордан», дея зарҳал ҳарфларда ёзилган, кейин рим рақами XXV келарди.

— Улар кимлар? — ҳўжум қиларди Филипп Филиппович Шариковга дағдаға билан муштларини тугиб.

¹ Эҳтиёт бўлинг (нем.).

У эса гандираклар, пўстинларга ёпишиб, ҳалиги шахсларни танимаслиги, лекин улар итвачча эмас, яхши одамлар эканлиги ҳақида ғўлдирар эди.

— Ҳайратланарли жойи шундаки, уларнинг иккаласи ҳам фирт маст эди-ку... Қандай эплашди экан? — ҳайрон бўларди Филипп Филиппович ҳаммиша юбилей хотираси осиглиқ турадиган устунга тикилиб.

— Устаси фаранг булар, — изоҳ берди Федор ухлагани чўнтагида бир сўм билан қайтар экан.

Икки червонни олганини Шариков бутунлай рад этар, уйда бир ўзи яшамаслигини рўқач қилиб, тушунарсиз яна алланималар дея мингиллади.

— Эҳ-ҳа, икки червонни балки доктор Борменталь ўмаргандир? — сўради Филипп Филиппович паст, лекин дахшатли овоз билди.

Шариков чайқалиб, бутунлай карахт кўзларини аранг очаркан, тахминини айтди:

— Эҳтимол, Зинка олгандир...

— Нима-нима?... — бақирди остонада арвоҳдай пайдо бўлган Зина, кофтасининг очиқ кўкрагини қўллари билан яшириб. — У нималар деб...

Филипп Филипповичнинг бўйнига қизил ранг қуйилди.

— Қизишма, Зинушка, — ўтинч оҳангда нола қилди профессор қиз томонга қўлини чўзганча, — ҳаяжонланма, биз ҳаммасини тўғрилаймиз.

Зина шу заҳотиёқ лабларини чўччайтириб, йиғлаб юборди, қўллари кўкси устида ирғишлай бошлади.

— Зина, уят эмасми? Ким шундай деб ўйлаши мумкин? Фу, қандай шармандалик! — деди Борменталь паришонлик билан.

— Оббо, Зина-ей! Тентак экансан! Худо ҳаққи, кечир, — гап бошлади Филипп Филиппович.

Шу пайт Зинанинг йиғиси ўз-ўзидан тўхтаб, ҳамма жим бўлиб қолди. Шариковнинг мазаси қочганди. У боши билан деворга урилиб, «и» билан «е» оралиғидаги «э-э-э»га ўхшаш ғалати овоз чиқарди. Унинг юзи доқдай оқариб, томири тортишган жағлари такиллаб бошлади.

— Кўриш хонасидаги челакини беринг, бу ярамасга!

Ҳамма Шариков билан овора югургилаб қолди. Жойига ётқизишаётганда у Борменталнинг қўлида чайқалганча, нозик бир кўшиқ куйлаётгандай ҳамма ҳақорат сўзларини айта бошлади. Унинг тили зўрға айланарди.

Бу воқеаларнинг ҳаммаси кечаси соат бирда бўлиб ўтди. Ҳозир эса соат 3 бўлиб қолган эди. Лекин хонадаги икки киши коньяк ва лимон таъсирида ўзларини анча тетик ҳис қилишарди. Улар шунақанги кўп чекишган эдики, тутун ҳавода қатлам-қатлам бўлиб туриб қолган, зичлигидан ҳатто сузмас эди.

Ранги оқаринқираган, қатъий нигоҳли Борменталь бели ниначиникидай ингичка қадаҳни кўтарди.

— Филипп Филиппович, — деди у ҳаяжон билан, — мен ярим оч студент, сизнинг олдингизга келганим ва сиз мени кафедрага, ўз бағрингизга жойлаштирганингизни ҳеч қачон унутмайман. Ишонинг, Филипп Филиппович, сиз менга нафақат профессор ва устозсиз, ундан ҳам улугроқсиз! Менинг сизга нисбатан ҳурматим ҳадсиз-худудсиз! Рухсат этинг, сизни бир ўпай, қадрли Филипп Филиппович!

— Ҳа, азизим, — ғўлдиреди профессор ўзини йўқотиб ва ўрнидан турди. Борменталь уни кучоқлаб, тамаки ҳиди гуркираб турган пахмоқ соқолдан ўпиб қўйди.

— Худо ҳаққи, Филипп Фили...

— Шундай тўлқинлантириб юбордингизки... Раҳмат сизга, — дерди Филипп Филиппович, — азизим, мен базан операция маҳалида сизга бақириб юбораман. Қарияларга хос бу қизиқонлигим учун афв этасиз. Аслини олганда, мен шундай ёлғизманки... Севильядан Гренадага қадар...

— Филипп Филиппович, уят эмасми сизга? Қандай тилингиз борди? — чин дилдан хитоб қилди оташин Борменталь. — Агар мени хафа бўлмасин, десангиз, иккинчи бундай гапни гапирманг...

— Раҳмат сизга... Нилнинг муқаддас соҳилларига... Раҳмат... Мен ҳам сизни истеъдодли шифокор сифатида яхши кўриб қолганман.

— Филипп Филиппович, хўп денг! — ёниб гапирди Борменталь ва ўрнидан сакраб туриб, йўлак эшигини зичроқ ёпиб қўйди. Жойига келиб ўтираркан, шивирлаб, давом этди: — ахир, ягона йўл шу. Мен сизга ақл ўргатишга журъат қилол-

майман, албатта, лекин... Филипп Филиппович, ўзингизга бир қаранг-а, мутлақо тинкангиз қуриган, ортиқ бундай ишлаш мумкин эмас!

— Ҳа, асло мумкин эмас, — чуқур хўрсиниб деди Филипп Филиппович.

— Ана, кўрдингизми... бу ақлга сиғмайдиган нарса, — пичирларди Борменталь, — ўтган сафар мендан хавотир олаётганингизни менинг келажгим ҳақида қайғураётганингизни айтганингиз, бу билан мени қанчалик тўлқинлантириб юборганингизни билсангиз эди... Лекин мен ҳам ёш бола эмасман-ку, мен ҳам бунинг қандай дахшатли оқибатларга олиб келишини яхши тушунаман. Лекин юз фойиз имоним комилки, бунинг бошқа йўли йўқ!

Филипп Филиппович ўрнидан туриб, қўлларини унга силқитганча хитоб қилди.

Сиз мени йўлдан урманг, оғиз очманг бу ҳақда, — профессор сигарета тутунларини чайқалтириб, хонада у ёқдан-бўёққа юра бошлади, — эшитишни ҳам истамайман. Агар билиб қолишса, нима бўлишини тушунарсизми? Биз сиз билан, гарчи бир бор судланган бўлишимизга қарамай, ўз «келиб чиқишимизга» таяна олмаймиз. Ахир, сиз уларга маъқул келадиган таржимаи ҳолга эга эмассиз-да, азизим?

— Э, қаёқда дейсиз! Отам Вильнодаги судда терговчи бўлганлар, — тушун овозда деди Борменталь қолган коньягини ҳам кўтариб.

— Ана кўрдингизми! Ахир, бу — жуда бемаъни мерос! Бундан баттарроғини тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Ҳа, айтганча, маъзур тутасиз, меники янаям расво. Отам олий мартабали поп бўлганлар. Мерси. Севильядан Гренадага қадар... сокин кечалар қўйинида... Э, минг лаънат!

— Филипп Филиппович, сиз жаҳонга машҳур алломасиз, мени кечирасиз-у, лекин наҳотки қандайдир бир итваччани деб, сизга тегишлари мумкин? Ишонмайман.

— Шунинг учун ҳам қилмайман бу ишни, — деди Филипп Филиппович тўхтаб, ўйчан ҳолда ойнаванд шкафга боқаркан.

— Нимага энди?

— Чунки сиз дунёга машҳур аллома эмассиз-ку.

— Э-ҳа, бизга йўл бўлсин...

— Ана, кўрдингизми, ҳамкасбини жар ёқасида қолдириб, машҳурлиги туфайли жонини сақлаб қоладиган одам, ке-чирасиз-у... Мен Москвада таълим олган талабаман, Шариков эмасман.

Филипп Филиппович ғурур билан елкаларини кўтарди ва шу ҳолатда қадимий француз қиролига ўхшаб кетди.

— Филипп Филиппович, эҳ... — алам билан хитоб қилди Борменталь, — бу қанақаси? Демак, сиз бу безорининг одам бўлишини пойлар экансиз-да?..

Филипп Филиппович қўл ҳаракати билан уни тўхтатиб, ўзига коньяк қуйиб ичди, лимонни шимди-да, гап қотди:

— Иван Арнольдвич, сиз нима дейсиз, мен инсон мияси физиологияси ва анатомияси борасида бирон тушунчага эгамани ўзи, йўқми? Сизнинг фикрингиз қандай?

— Филипп Филиппович, нима ҳақда сўраясиз ўзи? — ҳайрат билан деди Борменталь қўлларини ёзиб.

— Хўп, яхши. Ортиқча камтарликсиз айтман, мен Москвада энг сўнгги одам эмаслигимни биламан.

— Мен эса, сизнинг нафақат Москвада, балки Лондонда, Оксфордда ҳам биринчи эканлигингизни яхши биламан, — қизишиб унинг гапини бўлди Борменталь.

— Ҳа, яхши, шундай бўла қолсин. Демак, гап шу, бўлажак профессор Борменталь, бу иш ҳеч кимнинг қўлидан келмайди. Тамом, бошқа сўраманг бу ҳақда. Преображенский айтиди, деяверинг ҳаммага.. Клим! — бирдан тантанавор хитоб қилди Филипп Филиппович... — Клим, — такрорлади у ва шкаф унга жавоб қилгандай жангиллаб кетди. — Биласизми, Борменталь, сиз мен яратган мактабнинг биринчи ўқувчисиз, бундан ташқари, ҳақиқий дўстим эканлигингизга ҳам бугун амин бўлдим. Мен сизга, дўстим сифатида, кичкина бир сирни очмоқчиман ва бунинг учун устимдан кулмаслигингизни ҳам яхши биламан. Қари эшак Преображенский бу операцияда учинчи курс талабасининг аҳолига тушиб қолди. Тўғри, кашфиёт юзага келди, лекин... — Филипп Филиппович алам билан дераза пардаларни томонга ишора қилди, у Москвани назарда тутган бўлса керак, — бу кашфиётнинг қай даражада эканлигини ўзингиз биласиз ва ёдингизда бўлсин, Иван Арнольдвич, бу кашфиётнинг бирдан-бир натижаси сифатида, биз ҳаммамиз мана бу еримизга келган, — Преоб-

раженский қўли билан эгри ва палажга мойил бўйнига шаппати урди, — Шариковни орттирдик. Хотиржам бўлаверинг! Агар ҳозир кимдир мени ётқизиб, ичимни ёриб ташлаганда, мен унга, худо ҳақи яна 5 червон ҳам берган бўлардим, — давом этди Филипп Филиппович ички бир эҳтирос билан, Севильядан Гренадага қадар... Э, жин урсин мени! Ахир, беш йил ўтириб, мия ўсимтасини қовлаштирибман-а! Хабарингиз бор, ақл бовар қилмас ишни амалга оширганман ўшанда. Мана энди савол туғилади: Нима учун? Ажойиб кунларнинг бирида... Юввошгина кучукни кўзи тушса одамнинг сочлари тикка бўлиб кетадиган шунангиз ярамас бир махлуққа айлантириш учун...

— Бу бир фавқулодда ҳодиса!

— Фикрингизга буткул қўшиламан. Мана, доктор, агарда тадқиқотчи табиатни пайпаслаб, у билан ёнма-ён бормаса масалани тезлаштириб, пардани кўтарса, марҳамат, Шариковни қабул қилиб ол, ўз пиширган бўтқангни ўзинг е!

— Филипп Филиппович, агар Спинозанинг мияси бўлганда-чи?

— Ҳа, — ҳайқирди Филипп Филиппович. — Ҳа! Шўрлик ит пичоқ остида ўлиб кетмаса, албатта! Операциянинг қанчалик мураккаблигини ўзингиз кўрдингиз. Қисқаси, мен Филипп Преображенский, бундан кейинроқ бирон иш қилган эмасман. Спинозанинг ёки унга ўхшаган бирон донишманднинг гипотезини кўчириб ўтказиб, оддий итдан жуда юксак сеvimли кимсани яратиш мумкин. Лекин, нима кераги бор? — деган савол туғилади. Марҳамат қилиб, менга тушунтириб беринг; ҳар қандай аёл истаган вақтида туға оладиган шароитда суъбий Спинозани бунёд қилишнинг нима ҳожати бор? Холмогордаги шундай буюк фарзандни Ломоносов ва хоним туғди-ку, ахир! Доктор, бу борада инсониятнинг ўзи қайғуради ва эволюция тараққиёти ҳар йили ўжарлик билан омма орасидан турли маразларни ажратиб чиқарар экан, ер юзидан безовчи ўнлаб даҳоларни ҳам дунёга келтиради. Нима учун Шариковнинг касаллик тарихига оид фикрларингизни қораллаганимни, доктор, энди тушунган бўлсангиз керак. Сизни сарсон қилаётган бу кашфиётим, — жин урсин бунақасини, — сариқ чақага ҳам арзимайди. Ҳа-ҳа, Иван Арнольдвич, баҳслашманг, мен аллақачон тушуниб етдим. Мен ҳеч қачон шамолга гапирмаслигини яхши биласиз. Назарий жиҳатдан бу жуда қизиқ. Хайр, майли! Физиологлар ҳайратга тушишади. Москвада васваса кўтарилади. Лекин амалда-чи?.. Қаршингиздаги нусха ким ўзи? — Преображенский бармоғи билан Шариков ухлаб ётган кўриш хонаси томон ишора қилди.

— Фавқулодда муттаҳам.

— Лекин... ким у? Клим, Клим, — қийқирди профессор, — Клим Чугунов (Борменталнинг оғзи очилиб қолди) — мана шундай; икки марта судланган, ароқхўр, ҳамма нарсани тенг бўлиш тарафдори, қаллоқ, икки червон йўқолди, (юбилей ҳассаси ёдига тушиб Филипп Филипповичнинг юзига қон тепди) — аблаҳ ва тўнғиз... Ҳассамни-ку топаман, албатта... Хуллас, гипотез — бу у ёки бу инсоннинг ҳақиқий башарасини акс эттирувчи ёпиқ камера! У ёки бу инсоннинг! Севильядан Гренадага қадар... — ҳайқирарди Филипп Филиппович газабкор кўзларини ўйнатиб, — умуминсоний эмас! Бу ўзи ўша миянинг митти бир шакли. Менга энди, минг лаънат, унинг мутлақо кераги йўқ. Мен умуман бошқа нарсалар тўғрисида, инсон зотини янада такомиллаштириш, евгеника ҳақида қайғурган эдим. Иттифоқ, инсонни яшартириш масаласига дуч келиб қолдим. Наҳотки, сиз мени, буларни фақат пул учун қилади, деб ўйласангиз? Ҳар ҳолда мен олимпик-ку, ахир!

— Сиз буюк олимсиз! Шундай! — хитоб қилди Борменталь, коньяк ича туриб. Унинг кўзларига қон қуюлганди.

— Бундан икки йил муқаддам биринчи марта гипотез таркибидан жинсий гормон олишга муваффақ бўлганимдан кейин кичкинагина тажриба ўтказмоқчи эдим, холос. Бунинг ўрнига нима бўлганини кўраёспиз-ку! Ё товба! Гипотез таркибидан шунча гормон... Э, худо!.. Доктор, қаршида — умидсизлик жари, онт ичаман, ўзимни йўқотиб қўйдим.

Борменталь кутилмаганда энгларини шимариб, кўзларини олайтирганча деди:

— Ундай бўлса, қадрли устоз, сиз истамсангиз, мен ўзим жавабгарликни зиммамага олган ҳолда унга марғимуш еди-

раман! Отам терговчи ўтган бўлса, мен нима қилай энди?! Қолаверса, бу шахсан ўзингиз дунёга келтирган экспериментал мавжудот-ку, ахир!

Филипп Филипповичнинг кўзларидаги чўғ сўниб, шалпайганча ўзини курсига ташлади.

— Йўқ, бундай қилишингизга йўл қўймайман, азиз болакайим. Мен 60 ёшга кирдим, маслаҳат беришга ҳаққим бор деб ўйлайман. Кимга қарши бўлишдан қатъи назар, ҳеч қачон жиноятга қўл урманг. Умрингизнинг охиригача қўлларингиз тозалигича қолсин.

— Маъзур тутасиз, Филипп Филиппович, анави Швондер уни яна яхшилаб ўқитиб-ўргатса нима бўлади? Ё тангри, охириқоибат нагани Шариковнинг қандай нусхага айланиши мумкинлигини энди англаяпман!

— Аҳа! Тушундингизми энди! Мен эса операциядан 10 кун ўтганидан кейинроқ тушунган эдим. Гап шундаки, Швондер — ўтакетган аҳмоқ одам. У Шариковнинг мендан кўра ўзига кўпроқ ҳавф туғдириши мумкинлигини тушуниб етмапти. Ҳозир у зўр бериб Шариковни менга қарши гиж-гижлаяпти, айни пайтда мабодо кимдир уни Швондернинг ўзига қарши қайраса, ундан ном-нишон ҳам қолмаслигини уқишга ақли калталик қилаяпти.

— Бўлмасам-чи! Мушукларни қанақа зинғиллатди. Ит юрагини кўтариб юрган одам-а...

— Йўқ, йў-ўқ... — чўзиб жавоб берди Филипп Филиппович, — сиз доктор, жуда катта хато қилаяспиз. Худо ҳаққи, итга тўхмат қилманг. Мушуклар вақтинчалик гап... Бу интизом, қолаверса, икки-уч ҳафталик нарсаси, холос. Ишонверинг. Яна бирон ой ўтгач, у мушукларга аҳамият бермай қўяди.

— Нима учун ҳозир эмас?

— Иван Арнольдвич, бу жуда оддий... Нимани сўраяспиз ўзи? Ахир гипотез ҳақида осилиб қолмайди-ку! Ит миясига ўрнашиб, сингиб кетади, шунга имкон бериш керак, вассалом. Ҳозир Шариковда итдан қолган-қутган қилиқлар намоён бўляпти, тушуняспизми, мушуклар эса, у қилаётган ишлар ичида энг яхшиси! Тасаввур қилинг, бутун фожиа шундаки, унинг кўксига итни ки эмас, аллақачон инсон юраги уриб турибди. Боз устига табиатдаги барча мавжудотлар юраги ичида энг ифлоси ва энг ярамаси.

Сабр косаси тўлиб-тошган Борменталь озгин ва кучли қўлларини мушт қилиб туганча, елкасини қисди-да, қатъият билан деди:

— Тамом. Мен уни ўлдираман!

— Мен ман этаман! — эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда жавоб берди Филипп Филиппович.

— Маъзур тутасиз, ахир...

Филипп Филиппович бирдан ҳушёр тортиб, бармоғини кўтарди.

— Тўхтанг-чи, оёқ товушлари келяпти...

Иккаласи қулоқ солишди, лекин йўлақда жимлик ҳукм сурарди.

— Менга шундай туюлди чоғи, — деди Филипп Филиппович ва қизишиб немис тилида гапира бошлади. Унинг гаплари орасида русча «жиноятчи» сўзи бир неча бор такрорланди.

— Бир минут, — қўққисдан зийрак тортиб, эшик томон қадам қўйди Борменталь. Қадам товушлари аниқ эшитилар ва тобора улар ўтирган хона томон яқинлашиб келар эди. Бундан ташқари, гангур-гунгур овози ҳам қулоққа чалинарди. Борменталь эшикни очди-ю, ҳайратдан қотиб қолди. Бутунлай эс-ҳушини йўқотаётган Филипп Филиппович курсида ўтирганча доқадай бўзарди. Йўлакнинг тўртбурчак шаклида ёришган ерида биргина ичкўйлақда юзлари ёниб, жанговар тарзда Дарья Петровна турарди. Бўлиқ тананинг, қўрқувдан бўлса керак, бутунлай яланғоч кўринганлиги профессорнинг ҳам, шогирдининг ҳам кўзларини қамаштириб юборди. Дарья Петровна забардаст қўлларидан ниманидир судаб келар, у «нимадир» эса, қаршилик кўрсатганча, орқаси билан полга ўтириб олган, унинг калта, қора жун билан қопланган оёқлари эса, паркетда чалишиб-чатишар эди, «Нимадир» — албатта, ҳали қайфи тарқаманган, ўзини йўқотиб қўйган, биргина қўйлақдаги Шариков эди.

Басавлат ва яланғоч Дарья Петровна бир қоп картошкани ташлагандай, Шариковни ерга отиб, қуйидагиларни айтиди:

— Тунги меҳмонимиз Полиграф Полиграфовичнинг аҳволини кўриб қўйинг, жаноб профессор! Мен-ку, майли-я, турмуш

! Евгеника — инсоннинг насмий соғлиғи ва уни яхшилаш йўллари ҳақидаги назария.

кўрган аёлман, Зина-чи, ахир, у бокира қиз бола-ку! Яхшиям уйғониб қолдим.

Гапини тугатгач, Дарья Петровна уят ҳисси қамраб олди, у қичқириб юборди-да, қўллари билан кўкрагини беркитганча югуриб кетди.

— Дарья Петровна, худо ҳаққи, кечиринг, — ўзига келиб, унинг орқасидан қичқирди Филипп Филиппович.

Борменталь енгларини шимариб, Шариков томон юрди. Унинг кўзларига нигоҳи тушган Филипп Филиппович қўрқиб кетди.

— Нима қилмоқчисиз, доктор! Ман қиламан...

Борменталь ўнг қўли билан Шариковнинг ёқасидан олиб, шундай силтадики, унинг қўйлаги олд томонидан тарсиллаб йиртилиб кетди.

Филипп Филиппович ўзини улар ўртасига отиб, нимжонгина Шариковни жарроҳнинг чайир қўллари исканжасидан чиқариб олишга ҳаракат қиларди.

— Урушга ҳаққингиз йўқ! — қичқирди бўғилаёзган Шариков ўтирган ерида кайфи тарқай бошлар экан.

— Доктор! — аюҳаннос соларди Филипп Филиппович.

Борменталь бир оз ўзига келиб, Шариковни қўйиб юборди ва у шу заҳоти ҳикиллашга тушди.

— Хўп, майли, — пишиллади Борменталь, — эрталабгача кутайлик-чи. Бенефисни кайфи тарқагандан кейин кўрсатаман.

Шу заҳоти у Шариковни қўлтиғидан олиб, уйқуга ётқизгани қабулхонага судраб кетди. Шариков қаршилик кўрсатишга уриниб кўрди, лекин оёғида туролмайдиган даражада эди.

Филипп Филиппович оёқларини кериб, қўлларини юқори кўтарганча, аянчли нигоҳини даҳлиз шипидаги чироқларга қадаркан:

— Вой-во-ей!.. — дея нолиди.

IX

Доктор Борменталнинг Шариковга ваъда қилган бенефиси эртасига эрталаб амалга ошмади, чунки Полиграф Полиграфович уйдан ғойиб бўлган эди. Борменталнинг газаби қайнаб кетди, кўча эшигининг калитини яшириб қўймаганлиги учун ўзини ўзи эшак деб ҳақоратлади, буни асло кечириб бўлмади эмаслигини айтиб, бақирди ва ўзи кўтарган тўполонга, илоё автобуснинг тагида қолсин, деган тилак билан яқун ясади. Филипп Филиппович бармоқлари билан сочларини силаганча кабинетига ўтирарди:

— Тасаввур қилаялман... Кўчада нималар юз беришини тасаввур қилаялман... Севильядан Гренадага қадар...

— У уй хўжалиги бошқармасида бўлиши ҳам мумкин, — дерди Борменталь аччиғлини ва қаёққадир чопқиллаб кетарди.

Уй бошқармасида Борменталь Швондер билан шунақанги уришиб қолдики, оқибатда раис бақир-чақир қилганча, профессорнинг боқимандаларига қоровул эмаслигини, кечегина Преображенскийнинг ўша боқимандаси, уй хўжалиги кооперативидан дарсликлар олиш учун 7 сўм олиб, қайтиб бермаганини айтиб, Хамовнический район халқ судига ариза ёзишга ўтирди.

Уч сўм ишлашга муваффақ бўлган Фёдор уйнинг барча бурчакларини тафтиш қилиб чиқди. Лекин Швондернинг излари ҳеч ерда кўринмасди.

Фақат бир нарса — Шариковнинг эрта тонгда кепкаси, иссиқ шарфи ва палтосини кийиб, буфетдан бир шиша вино, Борменталнинг қўлқоплари ва барча ҳужжатларини олиб кетгани маълум бўлди. Дарья Петровна ва Зина чексиз ҳурсандликларини яшириб ўтирмай, Шариковнинг бошқа қайтиб келмаслигига умид билдиришди. Бир кун аввал Шариков Дарья Петровнадан ҳам уч сўм эллик тийин олган экан.

— Ажаб бўлган, — бўғилиб деди Филипп Филиппович муштарини силкиганча. Телефон кун бўйи жиринглашдан тўхтамади, эртасига ҳам кечгача жиринглади. Шифокор икки кун ичида ақл бовар қилмайдиган даражада беҳисоб касалларни қабул қилди. Учунчи кун эса кабинетда Шариковни Москва гирдобидан қидириб топиш учун милицияга хабар етказиш масаласи кўрилди.

«Милиция» сўзи ишлатилиши биланоқ Обухов муюлишининг тинчини юк машинасининг чийиллаши бузди, унинг ойналари зириллаб кетди. Бир оздан кейин эшик кўнгиригининг кескин жиринглагани эшитилди ва кутилмаган бир та-

возе билан Полиграф Полиграфович кирди. У индамасдан бosh кийимини олди, пальтосини ечиб, шохга илди. Унинг кўриниши бутунлай бошқача эди. Унинг энгида елкалари осилиб турган чарм куртка, эскириб қолган чарм иштон, оёғида эса қўнжи тиззагача чиқадиган баланд пошналар инглиз этиги бор эди. Бутун йўлакни мушук иси босиб кетди. Преображенский ва Борменталь худди гаплашиб олгандай қўлларини кўксига чалиштирганча, остонада Полиграф Полиграфовичнинг гап бошлашини кутиб туришарди. Полиграф ноқулайлиқни юмшатиш учунми, дағал сочларини силаб, йўталиб қўйди-да, атрофга разм солди. Бу билан ўз ҳаяжонини яширишга уринаётгани кўриниб турарди.

— Мен, Филипп Филиппович, — дея гап бошлади у ниҳоят, — хизматга кирдим. — Иккала шифокор ҳам томоқларидан ноаниқ куруқ товуш чиқариб, қимирлаб қўйишди. Преображенский биринчи бўлиб ўзига келди ва қўлини чўзганча деди:

— Қоғозни беринг.

Қоғозга қуйидагилар ёзилган эди: «Ушбу гувоҳнома эгаси Полиграф Шариков ҳақиқатан Москомхозда шахарни дайди ҳайвонлардан (мушук ва бошқалар) тозалаш бўлимчасининг мудиридир».

— Хў-ўш, — деди Филипп Филиппович оғир тин олиб, — ким сизни ишга жойлади. Э-ҳа, дарвоқе, ўзим ҳам фаҳмлаялман.

— Ҳа-да, Швондер, албатта, — жавоб берди Шариков. — Сўрагани ижозат беринг: нега сиздан қўланса ҳид келаяпти?

Шариков хавотирланиб, кўрткасини ҳидлаб қўйди.

— Ҳа... энди... ҳиди бўлади-да... касбимиз шу бўлгандан кейин... Кеча роса мушукларни бўғиб ўлдирдик.

Филипп Филиппович сесканиб кетди ва Борменталга нигоҳ ташлади, ассистентнинг кўзлари Шариковга тикка қаратилган милтиқнинг икки нилига ўхшарди. У ҳеч қандай гап-сўзсиз Шариковга яқинлашди-да, енгил ва қатъий ҳаракат билан унинг бўғзидан олди.

— Қоровул! — чийиллади Шариков бўзариб.

— Доктор!

— Хавотирланманг, Филипп Филиппович, қуюшқондан чиқадиغان ҳеч нима қилмайман, — деди Борменталь қатъий ва соваққонлик билан, кейин шу заҳоти: — Зина, Дарья Петровна! — деб қичқирди.

Улар кираверишда пайдо бўлишди.

— Қани, такрорланг, — деди Борменталь Шариковнинг бўғзини пича қисиброқ, — мени кечиринглар...

— Хўп, яхши, такрорлайман, — деди чийиллаган овозда бу кутилмаган ҳамладан буткул ўзини йўқотиб қўйган Шариков ва кўкрагига ҳаво тўлдириб, бир силкинди-да, яна «қоровул» деб қичқирмоқчи бўлди-ю, лекин овози чиқмади, эгилган боши эса тобора пустинининг ичига кириб борарди.

— Доктор, ўтинаман сиздан...

Шариков таслим бўлганини билдириб, «майли, такрорлайман», дегандай бошини сараклатди.

— Кечиринг мени, ҳурматли Дарья Петровна ва Зинаида!..

— Прокофьева, — пичирлади Зина қўрқа-писа.

— Уф, Прокофьева... — дерди хириллаб қолган Шариков нафаси қисиб, — ўзимга эрк бериб...

— Кечаси маст ҳолда аблаҳона хатти-ҳаракатлар қилганим учун...

— Бошқа ҳеч қачон бундай қилмайман...

— Бундай қилм...

— Қўйворинг, қўйвора қолинг уни, Иван Арнольдович, — ялинишга тушишди иккала аёл бараварига, — бўғиб қўйманг яна.

Борменталь Шариковни қўйиб юбориб, сўради:

— Юк машинаси сизни кутяптими?

— Йўқ, — эҳтиром билан жавоб берди Полиграф, — у мени олиб келди, холос.

— Зина, машинани жўнатиб юборинг. Энди гапимга кулоқ солинг: сиз яна Филипп Филипповичнинг уйига қайтиб келдингиз, шундайми?

— Бошқа қаерга бораман, ахир? — қўрқа-писа жавоб берди Шариков кўзлари олазарак бўлиб.

— Жуда соза-а! Энди отдан ҳам, эгардан ҳам тушиб юрасиз. Акс ҳолда ҳар бир бемаъни хатти-ҳаракатингиз учун мен билан иш юритишингизга тўғри келади. Тушунарлими?

— Тушунарли,— жавоб берди Шариков.
Филипп Филиппович Шариковга зуғум ўтказилган вақт давомида сукут сақлади. У оstonада бечораҳол, қисиниб, тирноғини тишлаганча паркетга тикилиб турарди. Бирдан нигоҳини кўтариб, Шариковга қаради ва бўғиқ овозда беихтиёр сўради:

— Уша... ўлдирилган мушукларни кейин нима қиласизлар?..

— Пальтога ишлатилади,— жавоб берди Шариков,— улардан ишчи кредитлари учун оқсил олинади.

Шундан сўнг квартира жимжит бўлиб қолди ва бу сокинлик икки давом этди. Полиграф Полиграфович эрталаб юк машинасига ўтириб кетар, кечқурун пайдо бўлар ва Филипп Филиппович билан Борменталь даврасида индамайгина оқатларан эди.

Борменталь ва Шариков битта хонада — қабулхонада ётишларига қарамай, бир-бирлари билан гаплашмас эдилар. Бу ҳолдан Борменталь биринчи бўлиб зеркиб кетди.

Орадан икки кунлар чамаси ўтгач, квартирада кўзлари бўялган, оч сариқ пайпоқ озингина хоним пайдо бўлди. Квартиранинг ҳашаматлигидан у ўзини йўқотиб қўйди. Унинг эғиди эскигина пальтоси бор эди. У Шариковнинг орқасидан эргашаркан, кираверишда профессор билан тўқнаш келиб қолди.

У довдираб тўхтаб қолди-да, кўзларини қисганча сўради:
— Ўзингизни таништирамангиз?

— Мен унга уйланыпман, бу — бизнинг машинисткамиз, бугундан бошлаб мен билан яшайди. Борментальни эса қабулхонадан кўчиришга тўғри келади. Унинг ўз уйи бор,— қоғоз-лунжини осилтириб, ўта ноҳуш жавоб берди Шариков.

Филипп Филиппович кўзларини пирпиратганча ўйланиб қолди, қип-қизариб кетган хонимга қараб, илтифот билан тақлиф қилди:

— Мен билан бир минутга хонамга кирсангиз.

— Мен ҳам у билан кираман,— тез ва шубҳали илтижо қилди Шариков.

Шу пайт худди ер остидан чиққандай Борменталь пайдо бўлди.

— Кечирасиз,— деди у,— профессор хоним билан гаплашиб олсинлар, биз эса шу ерда ўтира турамыз.

— Мен истамайман,— деди Шариков жаҳл билан уятдан ерга киргудай аҳволга тушган хоним ва Филипп Филипповичнинг орқасидан эргашигга уриниб.

— Йўқ, кечирасиз,— Борменталь Шариковнинг кафтидан ушлаганча, кўриш хонаси томон етаклади.

Беш минутлар чамаси кабинетдан ҳеч қандай товуш чиқмади. Кейин эса хонимнинг йиғиси эшитилди.

Филипп Филиппович стол ёнида турар, хоним эса, кир бўлиб кетган жимжимадор рўмолчасини ушлаганча кўзёш қиларди.

— Ярамас, менга жангда ярадор бўлганман, деди,— ҳўнграрди хоним.

— Ёлгон,— қатъият билан деди Филипп Филиппович. У бошини сараклатиб, гапини давом эттирди: — Менинг сизга чиндан ҳам раҳмим келяпти, лекин амали деб биринчи учраган одам билан кетавериш яхши эмас. Агар билсангиз, бу — нодонлик, қизим. Биласизми...— у ёзув столининг тортмасини очиб, учта 3 талик червон олди.

— Умрим заҳар ютаётгандай ўтаяпти,— йиғларди хоним,— ошхонада ҳар кун қуритилган шўр гўшт... дағдаға қилади... қизил командирман... ҳашаматли квартирада мен билан яшайсан... ҳар кун ананас билан боқаман, дейди... табиатан жуда меҳрибон, фақат мушукларни кўргани кўзи йўқ эмиш. У эсдалик учун узугимни олиб қўйди.

— Бай-бай-бай, табиатан меҳрибон эмиш. Севильядан Гренадага қадар...— гўлдиради Филипп Филиппович,— сабр қилиш керак. Сиз ҳали жуда ёш экансиз.

— Наҳотки мана шу дарвозахонада?..

— Пулни олинг. Қарз беришайтганда олиш керак.

Кейин эшиклар тантанали очилиб, Борменталь Филипп Филипповичнинг тақлифига биноан Шариковни бошлаб кирди. Унинг кўзлари атрофга олазарак боқар, бошидаги туқлари эса, чўткадай тик туриб кетганди.

— Аблаҳ,— деди хоним йиғидан бўялиб кетган кўзлари ва олачипор упа сепилган бурнини ялтилатиб.

— Пешонангиздаги яра қаёқдан пайдо бўлган? Марҳамат қилиб, буни хонимга изоҳлаб берсангиз,— секин сўради Филипп Филиппович.

Шариков таваккал қилди:

— Мен Колчакка қарши жангда яраланганман,— акиллади у.

Хоним ҳўнграганча ўрнидан туриб, эшикка йўналди.

— Бас қилинг! — унинг кетидан қичқирди Филипп Филиппович,— кетмай тулинг, узукни беринг-чи,— деди у Шариковга мурожаат қилиб.

У итоаткорлик билан зумрад кўзли қуббасимон узукни бармоғидан ечиб берди.

— Ҳўп, яхши,— деди у кутилмаганда ғазабга кириб,— шошмай тур ҳали. Эртагаёқ кўрсатиб қўяман сенга... Штат-тингни қисқартириб...

— Кўрқманг ундан,— қичқирди Борменталь қизнинг орқасидан.— Унақа аблаҳлик қилишга мен йўл қўймайман! — жарроҳ ўгирилиб Шариковга шундай қаттиқ тикилдики, у кўрқиб орқасига тисариларкан, бошини шафга уриб олди.

— Фамилияси нима? — сўради ундан Борменталь.— Фамилияси?! — ўқирди бирдан ёввойиларча даҳшатли қиёфага кирган Борменталь.

— Васнецова,— жавоб берди Шариков кўзлари билан бирон ерга қочишни мўлжаллаб.

— Ҳар кун,— деди Борменталь Шариков куртқасининг қайтарма ёқасидан олиб,— шахсан ўзим текшириб тураман. Агарда сиз... мабодо граждanka Васнецованинг қисқартирилгани биллиб қолсам... ўз қўлим билан шу ердаёқ отиб ташлайман. Эҳтиёт бўлинг, Шариков — рус тилида айтяпман! Шариков Борментальнинг бурнига кўз узмай тикиларди.

— Буларда револьверлар ҳам топилади...— мингирлади у ўта журъатсизлик билан ва кўққисдан эшикка шўнғиди.

— Эҳтиёт бўлинг,— орқасидан Борментальнинг қичқиргани эшитилди.

Кечаси билан ва эртасига ярим кун давомида момақалдироқ олдидан пайдо бўладиган булутдай уйни сукунат қамради. Ҳамма жим эди. Эртасига эрталаб ёмон бир ҳисдан кўнгли ғалати бўлган Полиграф Полиграфович, хўмрайганича ўз юк машинасида хизматга жўнағач, профессор Преображенский одатдан ташқари вақтда қабулга келган баланд бўйли, ҳарбий кийим кийган барваста одамни қабул қилди. У профессорнинг ҳузурига киришга узоқ уринган ва ниҳоят руҳсат олганди. У хонага кириб, пошналарини оҳиста бир-бирига уриб қўйди.

— Яна оғриқ пайдо бўлдимиз? — сўради юзлари сўлиб қолган Филипп Филиппович,— қани ўтиринг, марҳамат.

— Мерси. Йўқ, профессор,— жавоб берди меҳмон бош кийимини стол чеккасига қўяр экан,— сиздан жуда миннатдорман. Ҳм... Мен бошқа бир иш билан келган эдим... Филипп Филиппович, сизга ҳўрматим жуда баланд, шунинг учун... ҳалиги... оғоҳлантириб қўймоқчи эдим... Утакетган бемаънилик. У ўзи муттаҳам...— У портфелини титкилаб, қандайдир қоғоз олди: — Яхшиям бевосита менга хабар қилишди.

Филипп Филиппович кўзойнаги устидан бурнига пенсне қўндириб, ўқишга киришди. У гўлдираб нималарнидир узоқ ўқиди, юзи эса ҳар лаҳзада ўзгариб турди. «...шунингдек, уй бошқармасининг раиси ўртоқ Швондерни ўлдирмоқчи бўлганлигидан маълумки, ўқ отадиган қуроли бор. Бундан ташқари, аксинлиқлибий гапларни гапиради, ҳатто Энгельсни ўзининг социал хизматкори Зинаида Прокофьевна Бунинага печкага ташлаб юборишни буюрди. Унинг ассистенти, меньшевиклиги кундай равшан Борменталь Иван Арнольдович прописка-сиз, яширинча унинг уйида яшайди. Тозалаш бўлимчасининг мудир П. П. Шариковнинг имзосини тасдиқлайман. Уй бошқармаси раиси Швондер, секретарь Пеструхин».

— Буни ўзимда олиб қолишга ижозат берасизми? — сўради Филипп Филиппович юзи қизил доғлар билан қопланиб,— ёки... маъзур тутасиз, балки бу сизга ишни қонуний расмийлаштиришингиз учун керакдир?

— Афв этасиз, профессор,— у хафа бўлиб бурун катакларини керди,— сиз ҳақиқатан ҳам бизлардан жуда ҳазар қиласиз. Мен...— у хўроз куркасига ўхшаб ҳўрпая бошлади.

— Кечиринг, кечиринг мени, азизим,— гўлдиради Филипп Филиппович,— худо ҳаққи, сизни хафа қилмоқчи эмас эдим. Азизим, хафа бўлманг, у мени шундай жонимдан тўйдириб юбордики...

— Ҳа... тушунман,— деди ҳалиги кимса ўзига келиб,— қандай расво одам-а! Унинг турқини бир кўриб қўйсақ, ёмон бўлмасди. Москвада сиз ҳақингизда қандайдир афсоналар юрибди.

Филипп Филиппович ғағминлик билан қўл силтаб қўйди. Ҳарбий кийимдаги одам профессорнинг букчайиб қолганини, сўнги вақтларда эса ҳатто сочлари ҳам оқариб кетганини пайқайди.

* * *

Жиноят одатдагидай обдон етилиб, тошдай ағдарилди. Полиграф Полиграфович кечкурун юраги алағда бўлиб, ўзининг юк машинасида қайтиб келди. Филипп Филиппович уни кўриш хонасига таклиф этди. Ҳайрон бўлган Шариков мавҳум бир даҳшат ҳисси билан эшик тирқишидан аввал Борменталнинг, сўнгра Филипп Филипповичнинг юзига қаради. Ассистентнинг атрофида тутун булутини сузиб юрар, папирос тутган ва акушерлик столининг ялтироқ тутқичига тиралган қўли сезилар-сезилмас қалтирарди.

Филипп Филиппович ёвуз бир тотиржамлик билан гапирди: — Ҳозироқ нарсаларингизни — шим, пальто, хуллас, нима керак бўлса, ҳаммасини олинг-да, уйдан даф бўлинг.

— Қанақасига? — чинакамига ҳайрон бўлди Шариков. — Йўқолинг уйдан — бугуноқ, — дона-дона қилиб деди Филипп Филиппович кўзларини сузганча тирноқларига тикилиб.

Полиграф Полиграфовичнинг вужудига бамисоли шайтон яширингандай, афтидан, уни азроил эзиб, аччиқ қисмат елкасига миниб олгандай эди.

У қутулиб бўлмас бир тузоқ тўрига ўзини ўзи отди ва жаҳолатга кириб, узук-юлуқ ақиллади.

— Э-э, бу нима деган гап ўзи-а! Нима, сизларнинг ҳам танобингизни тортиб қўядиганларни тополмайди, деб ўйлайсизми? Мен шу ерда 16 аршинда яшашим керак, яшайман ҳам.

— Уйдан даф бўлинг деяпман, — бўғилиб пичирлади Филипп Филиппович.

Шариков ўз ўлимини ўзи сотиб олди. У чап қўлини кўтариб, Филипп Филипповичга тишлаб ташланган ва димоғни ёргудек қўланса мушук иси анқиб турган ярасини кўрсатди. Кейин эса, ўнг қўли билан чўнтагидан шубҳали Борментални нишонга олишни мўлжаллаб, тўппонча чиқарди. Борменталнинг папироси учган юлдуздай пастга тушиб кетди, бир неча лаҳзадан сўнг эса, Филипп Филиппович даҳшат ичида синиқ ойналар устидан сакраб, шкаф ёнидан кушетка томон чопарди. Кушеткада инқиллаб-синқиллаб тозалаш бўлимининг мудири чўзилиб ётар, унинг кўксига ўтириб олган жарроҳ Борменталь, кичкинагина оқ ёстиқча ёрдамда уни бўғабтанди. Сўнгра у ошхона остонасида пайдо бўлиб, вавотирли қиёфада Зина ва Дарья Петровнага қарата:

— Профессор сизлардан уйдан ҳеч ёққа чиқмаслигингизни илтимос қилди, — деди.

— Яхши, — кўрқа-писа жавоб қилишди Зина ва Дарья Петровна.

— Кечирасизлар, орқа эшикни ҳам қўлқаб, калитни олиб кетсам, — деди Борменталь, эшик соясига яширинганча юзини ҳам қўллар билан беркитди. — Бу вақтинча, сизларга ишонмаганимиздан эмас... Лекин кимдир келиши, очиб қўйшингиз мумкин. Бизга эса, ҳалақит бериш мумкин эмас, биз бандмиз.

Яна бир неча дақиқадан сўнг юзлари қорайиб кетган доктор Борменталь киравериш хонасига чиқди ва эшик кўнғироғи ёнига: «Бугун профессорнинг бетоблиги туфайли ҳеч кимни қабул қилолмаймиз. Кўнғироқ чалиб, безовта қилмасликларингизни сўраймиз», деб ёзилган қоғозни осиб қўйди.

Ялтироқ ўткир пичоқ билан кўнғироқ симини кесиб ташлади-да, ойнага қараб, тирналган ва қонга бўялган юзини ҳамда шилинган титроқ қўлларини кўрди.

Борменталь орқа йўлакни, олд эшикни ва йўлак билан киравериш хонаси ўртасидаги эшикни қўлқаб қўйди ва унинг қадам товушлари кўриш хонасига етгач, эшитилмай қолди.

Уйни сукунат қамраб олди ва у ҳамма бурчакларга ёйилди.

Аввал ғира-шира шом кирди, кейин қоронғилик бостириб кела бошлади, охири ҳаммаёқни зулмат қоплади. Тўғри, кейинчалик қўшни ҳовлида яшовчи қўшнилари кўриш хонасининг кўчага қараган ойнасида ҳамма чироқлар ёниб турганини, ҳатто Преображенскийнинг оқ қалпоғини ҳам кўришганини гапириб беришди. Буни аниқлаш мушкул, албатта. Ҳа, Зина ҳам, ҳаммаси тулагандан сўнг профессор ва ассистенти кўриш хонасидан чиққанларидан кейин кабинетда камин ёнида ивирсилаётган Борменталь уни жуда қўрқитиб юборгани ҳақида вайсаб юборганди. Гўё Иван Арнольдвич кабинетда камин ёнида чўккалаганча, профессор мижозларининг касаллик тарихи

ёзиладиган кўк дафтарни ёқиш билан овора эди. Унинг юзлари мурдадай кўкариб кетган ва ҳамма ёғи ўлғудай тимдаланганди. Филипп Филиппович ҳам ўша кунни сира ўзига ўхшамай қолганди. Яна... ҳалиги... ким билади дейсиз, Прецистенкадаги уйда турадиган бу бокира қиз балки ёлғон гапиргандир.

Лекин бир нарсга имон келтириш мумкин: ўша кунни уй тўла-тўқис ва мудҳиш бир сокинлик оғушига чўмган эди.

ПОВЕСТЬ ТУГАДИ

Эпилот

Обухов муюлишидаги профессор Преображенский уйининг кўриш хонасида бўлиб ўтган тўс-тўполондан кейин роппа-роса ўн кеча ўтгач, эшик кўнғироғи кескин жиринглади.

— Жиноят-қидирув милицияси ва терговчи. Марҳамат қилиб эшикни очсангиз.

Дўпир-дўпир қадам товушлари эшитилиб, ичкарига киришди ва шкаф ойналари янгитдан солинган қабулхонада бир таллай одам пайдо бўлди. Иккитаси милиция кийимида, яна бирови қора пальтода, портфель кўтарган, ранги гезарган ички-қора Швондер, ўспирин — аёл, швейцар Фёдор, Дарья Петровна ва чала-ярим кийинган, галстук тақилмаган бўйинини уялиб беркитишга уринаётган Борменталь турарди. Филипп Филиппович эшик орқали ичкарига ўтди. У ҳаммага таниш кўк халатини кийиб чиқди ва ҳамма унинг сўнги ҳафта ичида яхшигина тўлишганига ишонч ҳосил қилди.

Илгариги ўша ҳаракатчан ва амирона қиёфадаги Филипп Филиппович савлат тўкиб кечки меҳмонлар ҳузурига чиқди ва халатда эканлиги учун узр сўради.

— Сиқилманг, профессор, — деди граждандар кийимидаги киши жуда илманиб, кейин у тусмоллаб гап бошлади: — Жудаям хунук иш... Бизда уйингизда тинтув ўтказиш ва натижасига қараб, ҳисобга олиш ҳақида ордер бор.

Филипп Филиппович кўзларини қисганча сўради: — Маъзур тутинг, қандай айбнома юзасидан ва кимни? У киши чакагини қашиганча портфелидан қоғоз чиқариб ўқий бошлади:

— Преображенский, Борменталь, Зинаида Бунина ва Дарья Иванова, тозалаш бўлимчасининг мудири Полиграф Полиграфович Шариковни ўлдирганликда айбланасизлар.

Зинанинг хўнграши гапнинг охирига ютиб кетди. Хонадагилар ғимирлаб қолишди.

— Ҳеч нарсга тушунмаяпман, — жавоб берди Филипп Филиппович қироллардек виқор билан елка учуриб, — қанақа Шариков? Э-ҳа, афв этасизлар, мен операция қилган итни айтмасизлар чоғи?

— Кечирасиз, профессор, итни эмас, у одамга айланиб улгурган эди. Мана гап қаерда...

— Сиз унинг гапиришини назарда тутаяпсизми? — сўради Филипп Филиппович. — Гапирган билан одам бўлиб қолмайди, албатта. Дарвоқе, бунинг аҳамияти йўқ. Шарик ҳозир ҳам бор ва уни ҳеч ким ўлдиргани йўқ.

— Профессор, — гап бошлади қаттиқ ҳайратга тушган қора одамча қошларини чимириб, — бўлмаса уни бизга кўрсатишингиз зарур. Йўқолиб қолганига ўн кун бўлди, биздаги маълумотлар эса, маъзур тутасиз, жуда хунук...

— Доктор Борменталь, илтимос, Шарикни терговчига кўрсатсангиз, — буюрди Филипп Филиппович, ордери қўлига оларкан.

Доктор Борменталь мийиғида илжайганча чиқиб кетди.

У қайтиб кириб, ҳуштак чалган эди, кабинет эшигидан жуда антиқа бир ит чиқиб келди. Танасининг баъзи жойлари доғ-дуғга ўхшаб тақир, баъзи жойларида эса жун ўсмоқда эди. У худди ўргатилган цирк ўйинчисидай икки оёқлаб юриб келди, кейин тўрттала оёғида туриб, атрофни кўздан кеңирди. Қабулхонага қабристон жимлиги чўқди. Пешонасида қип-қизил жароҳат изи бор, мудҳиш қиёфали ит яна орқа оёқларига кўтарилиб, сўнгра тиржайганча курсига ўтирди.

Иккинчи милиционер кўққисдан бесўнақай ҳаракат қилиб чўқинди-да, ўзини орқага ташлаб, Зинанинг иккала оёғини бараварига босиб олди.

Қора кийимли одам оғзини очганча лаби-лабига тегмай гапирди:

— Бу қанақаси, ахир?... У тозалаш бўлимида ишлар эди-ку?..

— Шарикни у ерга мен тайинламаганман, — жавоб берди

Филипп Филиппович,— агар янглишмасам, унга жаноб Швондер тавсиянома берган.

— Ҳеч нарсага тушунолмаяпман,— деди қора одам эсанкираб ва биринчи милиционерга мурожаат қилди:

— Бу ўшамми?

— Уша,— унсиз жавоб берди милиционер,— Ғирт ўша.

— Худди ўзи,— Фёдорнинг овози эшитилди,— фақат яна жунлари ўсиб кетибди ярамаснинг.

— У гапирарди-ку, ахир... кхм... кхм...

— Ҳозир ҳам гапирарди, фақат борган сари камгап, камсукум бўлиб қолаяпти, вақт ганиматда гаплашиб олинглар, яқинда бутунлай гапирмай қўяди.

— Нега энди? — сўради қора одам.

Филипп Филиппович елкасини қисди.

— Фан ҳали ҳайвонни одамга айлантириш усулларини билмайди. Мана мен бунга уриниб кўрган эдим, кўриб турибсизки, омадим келмади. Тилга кирди-ю, дарҳол ибтидоий ҳолига қайта бошлади. Атавизм.

— Бепарда сўзлар ишлатилмасин,— вовуллади ит ва ўрнидан турди.

Кўққис ранги оқариб кетган қора одам портфелини тушириб юборди—да, ёнбошига йиқила бошлади, милиционер уни ёнидан, Фёдор эса орқасидан ушлаб қолишди. Ҳаммаёқ гала-говур бўлиб кетди. Шовқин-сурон ичида учта ибора аниқ янгради:

Филипп Филиппович: — Валерьянка. У ҳушидан кетди.

Доктор Борменталь: — Агар Швондер яна бир марта профессор Преображенскийнинг уйига келса, уни ўз қўлим билан зинадан улоқтириб юбораман.

Швондер: — Шу сўзларни протоколга киритишингизни сўрайман.

* * *

Айланма қувурлардан ёқимли иссиқ тараларди. Дарпардалар биттагина юлдуз милтиллаб турган қоронғи кечани ҳондан яшириб турарди. Табобат пайғамбари итларнинг сало-

Суратларда: М. БУЛГАКОВ дўстлари даврасида; ёзувчи ўз рафиқаси билан.

батли ҳомийси курсида ўтирар, ит Шарик эса чарм диван ёнидаги гилам устида мудраб ётарди. Март ойининг туманлари дастидан эрталаблари Шарикнинг боши тикилган жойидан айланасига оғрир, лекин уйнинг иссиққиналиги туфайли кечга бориб бир оз қўйиб юборар эди. Ҳозир ҳам оғриқ тобора пасайиб бормоқда ва Шарикнинг миясидан бир текис ва илиқ фикрлар ўтмоқда эди.

«Шундай омадим юришдики, шундай юришдики,— ўйларди у мудроқ ичида,— таърифлашга ҳам ожизман. Бу уйга мустаҳкам ўрнашиб олдим. Келиб чиқишим шубҳали эканлигига энди тўла ишонч ҳосил қилдим. Жойинг жаннатда бўлгур бувим суюқоёқ ўтган шекилли. Вужудимда «водолаз» қони бўлса ҳам ажаб эмас. Тўғри, бутун бошимни негадир парлаша қилиб ташлашди, лекин бу тўйгача битиб кетади. Бунақа нарсаларга биз эътибор бермаслигимиз керак».

Қаердандир шишаларнинг жаранлаган овози эшитиларди. Оёғи тишланган кимса кўриш хонасидаги шкафни тартибга келтираётганди.

Оқ сочли пайғамбар эса ўтирган жойида қўшиқ куйларди:

— Нилнинг муқаддас соҳилларига...

Ит даҳшатли ишларнинг гувоҳи бўларди. Басавлат одам сирғанчиқ қалқон кийган қўлини идишга тикиб, у ердан мияни оларди, айтганини қиладиган, қайсар бу одам ҳали ҳам нимагадир муваффақ бўлиш илинжида мияни кесар, диққат билан қазатар, кўзларини қисганча қўшиқ хиргойи қилар эди:

— Нилнинг муқаддас соҳилларига...

Ҳожиақбар ШАЙХОВ ва Гүлчехра НИШОНОВАлар таржимаси.

РЕДАКИЯДАН: Михаил Булгаковнинг «Итюррак» қиссасини она тилимизга ўзгирган ёзувчи Ҳожиақбар Шайхов ва Гүлчехра Нишанова билдирган майлга асосан асарга тўланажак қаламҳақи тўлиғича Навоий райони марказидаги кар ва гунг болалар 25-маҳсуе мактаб-интернати ҳисобига ўтказилади.

Мен кутиб чарчадим

Муҳаммад Исмоил

Маҳкум

Милтиқнинг кўзларига қараб,
ўйиқ кўзлари, куюк кўзларига
қараб сўзлайман.
У ҳам тик боқар.
Кўзларимда ўзини кўрар.
Мен ҳам у кўзларда
кўрмоқ бўламан ўзни.
Ўзимни одамга йўймоқ бўламан.
Бир бор қара, қўшотар!
Оламда борман ахир.
Яшашга зорман, ахир...

* * *

Тун элитар.
Эс олар кўланкаси.
Тўлғониб туйғуларим
кўнгилга тун тўлади.
Рухнинг ғамгин тебранувчи
Оғушига,
Қуйилмоқни истагувчи
нолишига
тутилгандик, қутулмадик.
Бўлсангда, сен бировнинг
киртайиб кўз тиккани.
Бўлсам-да, мен бировнинг
суйгани, суянгани.
Сўнг, қарамоғига олди қалтироқ.
Сўнг, хиёнат келди тап тортмай.
Сўнг, ойдин тун тўхтади ногоҳ,
Олайиб боқарди у.

* * *

Ўлмоқ керак бўлса,
енгмоқ керак бўлса
ўзингни, сенга
ёр севгиси кўмаклашар.
Ўлмоқ керак бўлса,
дўстлардан айрилмоқ дарди ҳам
кўмаклашар ўша аҳд учун.
Ўлмоқ керак бўлса,
ўғлингга дилбандлик
ҳисси ҳам

кўмаклашар ўша бахт учун.
Ўлмоқ керак бўлса,
эй, жон,
онанга ҳурматинг бу йўлга
йўлатмайди сени ҳеч қачон,

Туш

Бу туш нени келган дараклаб?
Балки у мунгли эрк азоби...
Ётар эди кимдир дарғазаб,
Ёнбошида қонли ҳалқоби.

Ким эди у? Ёв ўқларидан
Қонаб турар тани — яраси.
Юз йилларки, хушдан айрилган,
Қип-қизил ҳар ўқнинг тамғаси.

Қамалдаги шаҳар каби у
Қўзғололмас, тиклолмас ўзин.
Қон ҳалқоби айтарди, ёҳу,
«Ал қасос-у минал-ҳақ» сўзин.

* * *

...Қабр устида шўра
шўримга ундимикан.
Унинг илдизларига
Айландимикин отам.

Қайғунинг шўр ниҳоли
дод солиб унган экан.
Мен бир митти чумоли
ноласидан баҳраманд.
Юлай десам қўлларим,
юлмасам дил зирқирар.
Барглар эмас, мен сари
таниш кўзлар мўлтирар.

Ул кўзларнинг қараши
қаро, ғуссали эди.
Жуссамни қорайтириб,
борар муттасил энди.
Тупроқларни ушатсам,
ечилгайми мушқулим.
Шўра ҳидига тўйсам
очилгайми бу дилим...

* * *

Аёзли кун айланди,
Булутли кун буралди,
Кўринарли, тушунарсиз
Кўникмалар яралди.

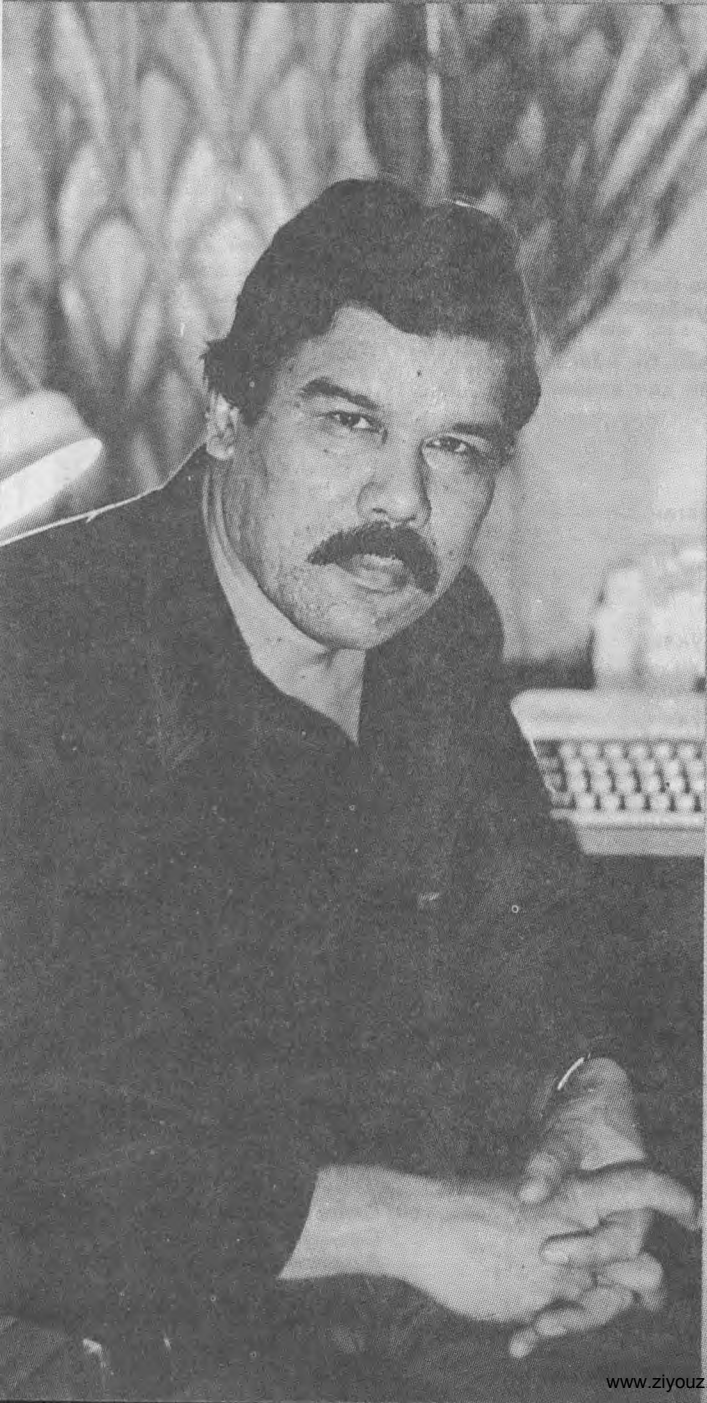
Япроқлар муз шапалоқ,
Эрир лахтак қор.
Таназзулда яшамоқ
Мангу яхтак ор.

Совуқда музлаб қолган
Нур, шовқину соялар
Тушиб маҳкум аҳволга
Сархушликни соғинар.

Муз ҳаво илгагига
юрагимни осаман.
Олиб кетсин керагича
Кимки ўтса кўчадан.

Мусиқавий хаёл, ёҳу,
бахт куйини таратди.
Муҳаббат бу — сароб, оғу,
Нега уни яратдик?

Шундай бўлди. Токи севсам
Сизга қайтар йўлларим берк.
Севмасликка қўймас аммо
Рухдаги куч, дилдаги эрк.

НИГОХ

Саксонинчи йиллар...

Ниҳоят, бу фасл ҳам оёқлаётир.

Гарчи унинг бошланғич палласи жуда сокин кечган бўлса-да, бирдан тўфонлар қўпиб, биз кўниккан ҳаётни остин-устун қилиб юборди.

«Ўзбеклар иши». Орол кулфати. Фарғона фожиаси...

Шукрим, саксонинчи йиллар хайрли яқун топаётир: орадан етмиш икки йил ўтиб, суверен республика ўз давлат тилига эга бўлиши лозимлиги кун тартибига кўчди ва ўзбек тилига ҳам давлат тили мақоми берилди.

Одил Еқубов пахтакор заҳмати қадрсизлиги, пахтанинг тўлов нархи пастлиги масаласини, Тўлапберган Қайипберганов Орол фожиасини СССР халқ депутатлари съезди минбаридан туриб рўй-рост айтдилар.

Чўлпон, Фитрат, Бехбудий... чашмаларининг кўзи очилди.

Пахтакор заҳмати, ҳар қалай, қадр топди, пахтанинг қиймати бир қадар ўсди.

Ҳазрат Навоий номидаги республика Давлат мукофоти таъсис эгилди.

Абдулла Орипов халқ шоири, Темур Пўлатов эса халқ ёзувчиси деган шарафли унвонга сазовор бўлдилар.

Саксонинчи йиллар солномасининг сўнги саҳифасига қуйидаги сатрлар битилса ажаб эмас: шоир Омон Матжон — «Гаплашадиган вақтлар» шеърий тўплами учун, ёзувчи Худойберди Тўхтабоев — «Ширин қовунлар мамлақати» романи учун, мунаққидлар Умарали Норматов, Норбой Худойберганов ҳамда Иброҳим Ғафуров — «Қалб инқилоби», «Ўз дунёси, ўз қиёфаси», «Ўттиз йил изҳори» китоблари учун адабиёт соҳасида Ҳамза номидаги республика Давлат мукофоти билан тақдирландилар. Санъат соҳасида бу мукофотга сазовор бўлганлар орасида драматург ва адиб Шукур Холмирзаев ҳам бор.

Унвон ва мукофот ҳамда кириб келаётган янги йил билан шоир ва адибларимизни, мунаққидларимизни биз астойдил қутлаймиз! Ҳар негаки асос бўлгувчи дилбар асардир, модомики шундай экан, тўқсонинчи йилларда ҳам шундай асарлар янада кўпайсин, улар толгин руҳларга қувват, дардманд кўнгилларга нур ато этсин!

Илҳом Аҳроф

1960 йили Шифиркон районида туғилган. Тошкент Давлат маданият институтини тамомлаган. Шеърлари «Ёшлик» альманахи, «Камалак», «Ёшлар овози», «Бойчечак» коллектив тўпламларида нашр этилган.

Алданганлар ёқамдан олар

* * *

Токнинг
кўкариб тургани яхши,
Лекин унда
эшак боғлангани нимаси?..

Тиланчи

Сўрагани, сўнги пулингни
Қўлларига тутдинг бемалол.
Бир чақанг ҳам қолмади, лекин
Қушдай учгинг келмоқда, не ҳол?

Ахир қорнинг очар ҳадемай,
Ҳаётни билмайсан, билмайсан.
Тиланчи-ку, сандан ундирди,
Сен ҳеч кимдан сўрай олмайсан...

* * *

Менинг ўжар бобом
Панасида бекинса бўладиган
бу тутни ҳеч қачон экмасди
сочин майда ўрмаган бир қиз
ҳар кеч ким биландир бу ерда
учрашиб юришин билганда...

Мен эса
бобом ўстирган тутни
қандай кесиб ташлайман ахир...

Шайтон

Қайси бир эл аро мен кирсам
Алданганлар ёқамдан олар.
Нима қилар қаторда юрсам,
Меники эмас-ку, барча хатолар.

Ҳаётда ҳам бордир, эҳтимол,
Шогирдларим, кўрай қидириб.
Ёрилтошни излаб топай-да,
Кузатай-чи, ичига кириб...

* * *

Севги,
тонгдай ошно дард,
нега
бир қуёшни қизартирганча
япроқлардай терлаб кетасан?..

* * *

Ўта ҳамиятли эрур бу одам,
Ҳар қадамга меҳрин тўшайди.
Кимнидир бошига кўтариб доим,
Оёқлар остида яшайди.

* * *

Жиддий бўлинг, дейсан.
Ҳеч кутмагандим.
Ахир,
қанча дили бўм-бўш сиполардан уйга
қочиб кирмаганмидим?
Уйлаб гапираманми энди
ўз уйимда ҳам...

„Маърифат-ул-омма“нинг баракати

Матназар Абдулҳаким

Ҳаётда ҳайратланарли тасодифлар кўп. Лекин уларнинг моҳиятига синчиклаброқ назар ташла-сангиз, бу тасодифларнинг замирида мутлақо қонуний сабаб ётганига ишонч ҳосил қиласиз.

Ўтган асрнинг биринчи ярмида, деярли бир вақтнинг ўзида дунёнинг икки буржида яшаб, миллий мансублиги, тили, камол топган муҳити бир-биридан жиддий фарқ қиладиган икки шоирнинг қуйидаги мисраларига диққат қилинг.

Бири:

Агар йиғналса учқун бир маконга,
Бўлур албатта оташгоҳ пайдо.
Агар ҳар соридан йиғналса қатра
Бўлур тадриж ила тўфон ҳувайдо.

Иккинчиси:

Биз чеккан машаққат зое кетмайди,
Учқундан аланга чиқар бегумон.

Юқоридаги сатрларни феодал зулумоти ҳукм сурган Хивада Огаҳий битган. Шоир бу шеърни Ойдўст раҳбарлигидаги қорақалпоқ халқининг кўзғолонидан таъсирланиб яратган. Декабристларнинг кўзғолонига бағишланган кейинги сатрларни эса Одоевский узоқ Чита ҳибсхонасида кишанланган қўллари билан ёзган.

Биз бугун салкам икки аср беридан кўриб ишонч ҳосил қилиб турибмизки, шоирлар бир-бири билан ҳамшиша ҳамнафас бўладилар. Улар ҳамшиша миллий-дирлар. Лекин миллатпараст эмас. Уларнинг қаламидан тўкилган эзгулик эса ҳамма халқларники ва ҳамма замонларникидир.

Нон сингари ҳеч қачон меъдага тегмайдиган бу оддий ҳақиқатни таъкидлашдан мақсадимиз Огаҳий ташқи дунёдан, чет эллардан, хусусан, Европада адолат учун кетаётган кескин курашлардан иҳоталаниб, ўрта асрчилик руҳи ҳукм сураётган чекка бир ўлкада ижод этган бўлишига қарамай, дунёқараш жиҳатидан ҳам, бадиий маҳорат жиҳатидан ҳам жаҳон адабиётининг энг илғор тенденцияларига монанд шеърлар ёзганини қайд этишдир.

Афсуски, Европа илм аҳли Огаҳийни ҳозиргача асосан тарихнавис сифатидагина танийди. Тўғри, Огаҳий «Риёзуддавла», «Зубдат-ут-таворих», «Жомиул-воқеоте», «Гулшани давлат» сингари бир қатор фундаментал тарихий асарларнинг муаллифи. Унинг ижодида ҳар бир буюк шоирнинг меросидаги каби тарих ва шеърят бир-бири билан чамбарчас омукталлашиб кетган. Бироқ у асосан шоир сифатида ўз замондошлари руҳий оламининг, улар чеккан азоб-уқубатлари улар қилган орзуларнинг теран бир поэтик тарихини яратдики, Огаҳий даставвал бизга ўзининг мана шу бебаҳо фазилати билан азиздир.

Огаҳий ғазалиётининг лейтмотиви жафокашликдан, ахийлар сингари ўзгаларни деб ўзлигидан буткул воз кечишдан иборат. Бу фазилат Огаҳийнинг хусусан муҳаббат мавзусидаги ғазалларида яққол кўзга ташланади. Огаҳийнинг муҳаббатга қарашлари ҳатто ўзининг буюк устози Навоийникидан ҳам жиддий фарқ қилади.

Ўзгалар ҳуснин тамоша айласам, чиқсин кўзим,
Ўзга бир кўз ҳам сенинг ҳуснинг тамошо айласа.
(Навоий)

Рақибим гар эрур хасмим, ани йўлдош этиб
келсанг,
Санго жон садқа бўлсин, жисм йўлдошингдин
айлансун.

(Огаҳий)

Ўз даврини бутун мураккаблиги билан яққол кўриш, ўзининг бу огоҳлигини шеърда тўла акс эттириш, акс эттирганда ҳам худди шам каби тўғри, шам каби ёниқ бир фидокорлик билан акс эттириш Огаҳийга тамомила насиб этгандир.

Адабий тил билан шевалар орасига «хитой дево-ри» ўрнатиш, афсуски, оз бўлса-да ҳозир ҳам учраб туради. Бўйнига «шева» деган тавқи лаънат осилган озмунча дурдона сўзларимиздан, сал бўлмаса, жудо бўлаёздикми. Эндиликда марҳум Фаттоҳ Абдуллаевнинг фидокорона меҳнати шарофати билан бунёд бўлган «Хоразм шевалари» китобини эслайман: «Ҳуки — муз тешиги», «шиғир — гилдирак изи» ва ҳ. к. Домла бу сўзларнинг эквивалентини адабий тилимиздан топа олмадилар. Чиндан ҳам бу сўзлар ўзбек «адабий тили»да йўқ, лекин ўзбек тилида бор. Аслида эса адабий тилимиз шеваларнинг фарзандидир. Винобарин шевалардан озикланиб турмаган ҳар бир адабий тил таназзулга маҳкум. Бундай тил оқпадар бўлиб қолади.

Устоз Огаҳий бу рад қилиб бўлмас ҳақиқатни юрак-юракдан ҳис қилиб, ҳеч иккиланмасдан, доҳиёна бир қудрат билан амалга оширган алломаларимиздан эди «Таъвиз-ул ошиқин»ни варақлар эканмиз, жуда кўп хоразмча шева сўзларга, ибораларга дуч келамиз.

Огаҳий шева сўзларимизни алоҳида меҳр-муҳаббат, ихлос билан, «кесадиған» ерини билиб ишлатади. Шунинг учун ҳам бу сўзлар унинг шеърларида гоҳ фавқулодда мазмун ва ҳолат товланишларини кашф этиш, гоҳ қақшатқич зарба бериш хусусиятига эга. Бир эсланг:

То жунун даштига кирдим қилибон бошни
ёлонг,

Сарсари оҳим ила тутди жаҳонни тўполонг,
...Қойим ўл чеккали ҳар кеча риёзат, эй шайх,
Хонақоҳ ичра шишиб ётма онингдекки олонг.
Кийса жоҳил не ажаб, Огаҳий, қат-қат хилъат,
Ки эшак роҳатидир неча қолин бўлса полонг.

ёки: «Қошу қопоқини читиб, қўй бу сўзинг хато, деди» ва ҳ. к. Буларнинг барчаси луғат бойлигимизга, ёнимизда Жайхундек гувлаб турган шеваимизга фарзандларча меҳр-оқибат кўрсатиб ижод этиш зарурлиги ҳақида буюк бобомизнинг асрлар оша янграб келаётган, янграб тураверадиган васиятидир.

Тил сандиғи

Бўриқ — оқ жўхорининг пояси, пўсти арчиб шимилса мазаси ширин: дўмбоқ, оппоқ ёш болаларни, оппоқ бўриқдай ўғилчаси бор, дейишади.

Дунгир — кир ювадиган тоғора.

Жайувча — кичкина шолча.

Жарчоқ — алмойи-алжойи гапирадиган киши: жағи тинмаган жарчоқ.

Кўнгли ноза бўлди — хафа бўлди; дили оғриди, кўнгли тўлмади.

Мирдийиб, мидрайиб — бирор айб иш қилиб индамай ўтирган болаларни эркалаб айтишади: «Қилари қилиб, мирдийиб ўтиришини қаранг».

Моғолдоқ — Босар-тусарини билмай қолган кишиларга «Осмонда ҳам эмас, ерда ҳам эмас, ўртада моғолдоқ», дейишади.

Пангамоқ — чувилган, пахтаси олинган кўрак.

Чибарак — ранг-баранг, асосан, келиннинг сепи маъносида айтилади. Масалан, чибарак тўзар,

Чораккам икки аср умр кўраётган, инсоф ва инсон учун

То кажлик ила кирди фалак давронга,
Доно ҳама нон гадосидур нодонга.
Тузлик била айланса эди гар гардун,
Нодоннинг юзи тушмас эди бир нонга, —

деб қайғу чеккан Огаҳий аллақачонлар мангуликка юз тутган. Наъраси осмонга қалдироқдек ларза солганда ҳам «боши ошоқ осилиб, қопоқи ер супурган» шоир сўз яловини баланд кўтариб яшади. «Сўз ичра булбулдек хуш адолиғлар айлаб, макони чўғдек хароб ўлғонда» ҳам ўшал сўзнинг ўзидан тасалли, сўзнинг ўзидан ғурур топди. Зеро у билардики:

Билмаган ўз қадрини, не билгуси сўз қадрини,
Ҳайфдур доно демак нодону беирфонга сўз.

У умид қилардики:

Огаҳий, дилсўз назмингни эшитса аҳли ишқ,
Бўйнига таъвиздек айларлар ашъорингни банд;

ва ниҳоят, у ишонардикки:

Киши сонсиз иморат қилса бунёд
Ва ёким ҳаддин афзун қўйса авлод,
Тутуб бўлмас барисидин бақо кўз,
Қолур боқий жаҳон ичра магар сўз!

Хоразм шаҳарларидаги биронта кўчага, биронта майдонга ҳам ҳозирча Огаҳийнинг ҳайкали қўйилмаган. Бунинг унчалик хафа бўладиган жойи ҳам йўқ. Негаки, Огаҳийнинг энг буюк ҳайкали унинг ўзи яратган шеърлари, қолаверса, бу шеърларга биз мухлисларнинг ҳеч қачон сўнмайдиган ихлос-эътиқодимиздир.

Шоирнинг Сўзга қўйган буюк ҳайкали фақатгина ўзига эмас, ота-боболаримизнинг эндиги рўёбга чиқаётган орзу-умидларига, қувонч-ҳасратларига қўйган ҳайкали, ўз ватанига — Хоразмга қўйган ҳайкали ҳамдир. Огаҳийнинг ҳайкали — юрагимизда. Шу боис Уни эслаганда бошимиз ҳам, қўлимиз ҳам кўксимизга талпинади...

той ўзар. Маъноси: келин олиб келган сеп тўзади, фарзанди (тойи) бўлсин.

Чинақай — жимчилоқ.

Чирич — қирда ўсадиган ўсимлик, эрта кўклам чиқарди, чиричдан кўк сомса тайёрланади. Қариялар, йилда бир марта чиричга тўйиб енглар, бўғинларни чирич (сирач)лайди дейишади.

Шардоз — шолча, бўғча, жулхирсларни тикиш учун жундан йигирлиб махсус тайёрланган ип.

Ишбар — ҳаммажойи, ёппасига, масалан, қўли ишбар яра.

Шолчиқ — ботқоқ, балчиқ жой.

Элавраш — босинқираш, масалан, қаттиқ иситмада элавраб ётибди.

Эсарсўқ — унча-мунча нарсанинг фаҳмига боравермайдиган ақли сал камроқ кишига нисбатан айтилади.

Қонқув — кесатиқ гап, «Қонқув гапди гапирган Чанчув дардда йўлиқар».

Чер — юракдаги ғам, сиқилиш, ўзининг кўнгли тортиган киши билан ҳамсуҳбат бўлиб, дардлашса: «бир юрагимнинг чери ёзилди», дейилади.

ЗУЛФИЯ ҲАЙДАРОВА,
Галлаорол районидан

Келинг, пахта ва пилла етиштириш машаққатларини тасвирлаб беришга уринмай кўя қолайлик. Бу машаққатларни ҳис қилиш, ҳеч бўлмаганда тасаввур қилиш учун мазкур жараёнда бирор қафта яшаб ва ишлаб кўриш кифоядир.

Комиссиялар «бахтиёр» деҳқонларнинг гуллаб-яшнаётган турмушидан мамнун бўлиб жўнаб кетишади. Санъаткорлар, маданият арбоблари ҳам кўп ҳолларда илғор хўжаликларга ташриф буюришади. «Ой туғса ҳам, кун туғса ҳам» шуларга. Албатта, «ишлаган тишлайди-да», дерсиз. «Фалон шаҳарни бир кўрармикинман» ёки «фалончи артистни бир кўриб ўлармикинман» деган умид билан яшаётган деҳқонни ҳеч иккиланмасдан танбалга чиқарамиз. Қолоқ хўжаликнинг кўп йиллардан буён муттасил планни бажармай келишига наҳотки 2—3 минг колхозчининг ёппасига ишёқмаслиги сабаб бўлса? Йўқ, йилдан-йилга сифати бузилиб бораётган ерга ачиниб, кўп йиллик муваффақиятсизликлардан тушкунликка тушган ва йил бўйи силласи қуриб меҳнат қилиб, оқибатда эса, ҳеч вақосиз қолаётган деҳқонни айблашга шошилмайлик. Ҳар қандай эс-ҳушли одамдан сўрасангиз, «яхши меҳнат қилиш учун — яхши меҳнат шароити яратиш керак» деб маслаҳат беради. Ҳар қалай, деҳқон ношуқур эмас. У сиздан Ялтага йўлланма сўраётгани йўқ (Ялтани раисга чиқарган); «Химчистка» ёки маданият саройи очиб беришни ҳам талаб қилаётгани йўқ. Оддийгина дала шийпони сўраяпти, холос. Аммо қолоқ хўжаликда бунга пул йўқ. Чўлни ўзлаштириш зарур. Мактаб ва боғча ночор аҳволда, аммо буларга ҳам пул керак. Қайта қуриш бундай хўжаликларга нима берди? Ўз-ўзини таъминлаш йўлга қўйилди, энди колхозчилар 4—5 ойлаб кассирни қувлайди. Кассир эса тутқич бермайди, чунки пул йўқ. Ерлар деҳқонларга тақсимлаб берилди: ер етмай қолгани эса иш қидириб бекор юради. Далада эса ерли «бойвачча»нинг нимжон гўдакларини тер тўкаяпти. «Бир товуқча ҳам дон, ҳам сув керак» деганларидек, гапираверсак гап кўп: кўмир, газ, озик-овқат ва ҳ.к. Лекин биз гапирмаймиз, дардимиз ичимизда, чунки охири марта қачон планни бажарганимизни ҳам эслай олмаймиз. Ахир, тилимиз қисқда. Ҳар йили бир марта умид билан раис сайлаймиз. Ҳар беш йилда ширинширин орзулар оғушида депутатлар сайлаймиз. Аммо, қани эди, сайловлардан кейин бирор мард келиб ҳолинг қалай, деб сўраса...

АБДУҚОДИР ҲАКИМОВ,
колхозчи

телеграмма

Биз журналнинг 1988 йил 11-сонида эълон қилинган «Қизил командир қисмати» қиссасининг 30-саҳифаси ҳамда журналнинг 1989 йил 9-сони 30—32 саҳифаларида ёритилган муаллифлар Ш. Холмирзаев ва Т. Усмоновларнинг бизга жавоб хатларига қатъиян норозилик билдирамиз ва қаршимиз. Бу жавобнинг холисона кўриб чиқилишини сўраймиз. У ердаги Саидзўр образига бундай муносабатга йўл қўйиб бўлмайди. Бу халқни алдаш ва кўзбўямачиликдан бошқа нарса эмас.

Рўзиев, Исроилов, Мирзоев,
Душанбе шаҳри, 12 октябрь 1989 йил

Ёзувчи Шукур Холмирзаевга очиқ хат!

Ҳурматли ёзувчи Шукур Холмирзаев! Сизни ёшлигимдан ёзувчи сифатида, иқтидорли ҳикоянавис сифатида тан оламан ва бундан кейин ҳам шу фикримда тураман. Аввало бу мактубни кўп вақтлар ёзмасдан ҳам юрдим. Лекин кўнгулга олган гапни айтмас бўлмас экан киши. Сиз Тоҳир Усмонов билан ҳамкорликда «Ёшлик» журналининг 1988 йил 10-11-сонларида «Қизил командир қисмати» деган ҳужжатли қисса эълон қилдингиз. Бу яхши. Ёзишга арзийдиган мавзу, қаламга оладиган қаҳрамон. Лекин олдиндан сизга бир нарсани эслатмоқчиман. Сиз ўзингиз талабчан, пухта адибсиз. Бунга бошқа асарларингиз исбот. Айниқса, «Ўн саккизга кирмаган ким бор?», «Қора камар» асарларингизни эслашнинг ўзи кифоя. Ҳикояларингизнинг ўзи бир катта, бетакрор талантни кўрсатиб турибди.

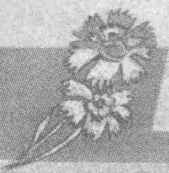
Лекин очигина айтиш керак: «Қизил командир қисмати»да сиз шерингиз Т. Усмоновга ҳаддан зиёд ишонгансиз. Т. Усмонов эса материал тўплашда юзаки, ёлғон кўрсатмаларга ишонган.

Салом ва эҳтиром билан муҳлисингиз Олланазар Улуғов, ўқитувчи, Сурхондарё вилояти, Қумқўрғон ноҳиясидаги «Ўзбекистон» совхозчи.

РЕДАКЦИЯДАН:

Мазкур асар ҳали редакцияда ўрганилаётган пайтдаёқ муаллифлар, шунингдек, бошқа бир қатор жойлардан кўнғироқлар бўлиб, асар редакцияда ётиб қолди, жўрттага кечиктиряпсизлар, деган муттасил тезлашлар бўлган эди. Қисса босилиб чиқди-ю, Сурхондарёдан ва мазкур асар қаҳрамонларига тааллуқли бўлган бошқа жойларда яшовчи кишилардан ҳам кўплаб норозилик хатлари кела бошлади. Редакция мазкур хатлар билан муаллифларни бир неча бор таништирди. Лекин улар йўл қўйилган ноаниқликлар учун аниқ ва камтарин кечирим сўрашни эп қўришмади.

Инсон тақдирининг катта-кичиги йўқ. Бугун халқимиз наинки бир одамнинг, ҳатто оддий атамаларнинг ўз номини тиклаш, жойига қўйиш учун фидойи ҳаракат бошлаган даврда ёзувчининг қалами виждонга янада ҳамоҳангроқ тебраниши, одамларнинг ишонч нурлари доирасида бўлмағи керак. Модомики, муаллифлар ўз ёзганларининг шарҳи-баёнини, узрхоликларини ўринлата олмас эканлар, биз редакция ходимлари бу асар туфайли иззат-нафслари заҳа еган айрим кишилардан узр сўраймиз. Ва журналда эълон қилинаётган ҳар бир материалга сидқидилдан эътибор бераётганликлари учун миннатдорчилик билдирамиз.

Ҳабибулла
ҚОДИРИЙ

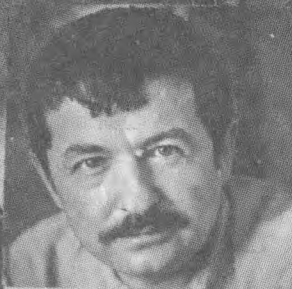
Мамадали
МАҲМУДОВ

Баҳром
РУЗИМУҲАММАД

Собир
УНАР

Сувон
МЕЛИЕВ

Нишонбой
АКРОМОВ

Қутлаймиз!

«Ешлик» журналі ижодий аҳли ва таҳрир ҳайъати 1989 йил мобайнида журнал саҳифаларида ёритилган турли жанрга мансуб асарларни кўздан кечириб, адабий жамоатчилик ва ўқувчилар томонидан ижобий баҳоланган куйидаги қисса, шеърий туркум, публицистик ва адабий танқидий чиқишлар учун муаллифларни йиллик мукофот билан тақдирлашни лозим топди:

Биринчи мукофот

Езувчи **Ҳабибулла ҚОДИРИЙ**га (марҳум) — «Қодирийнинг сўнгги кунлари» хотира қиссаси учун (4—7-сонлар).

Иккинчи мукофот

Езувчи **Мамадали МАҲМУДОВ**га — «Қора дўлана» қиссаси учун (1—3-сонлар).

Шоир **Баҳром РЎЗИМУҲАММАД**га — «Шубҳа» туркум шеърлари учун (2-сон).

Учинчи мукофот

Езувчи **Собир ЎНАР**га — «Мусибатли йиллар ситами» (шоир Шукрулло билан, 7-сон), «Экологик қиёмат» (олимлар Абдуқодир Эргашев ва Жуманазар Бекназаров билан, 9-сон) қилган суҳбатлари учун.

Мунаққид **Сувон МЕЛИЕВ**га — «Бой ила хизматчи» ёки тикланган нусха муаммоси ҳамда «Жонли сўз қудрати» адабий-танқидий мақолалари учун (11, 6-сонлар).

Мусаввир **Нишонбой АКРОМОВ**га — «Нигоҳ» саҳифаси безаклари учун (1—12 сонлар).

«ИНСОН ВА БИОСФЕРА»

«Ешлик» журналі ҳамда ЮНЕСКОнинг «Инсон ва биосфера» программаси Ўзбекистон Миллий Комитети конкурси ҳайъат аъзолари 1989 йил журналда ёруғлик қўрган шу мавзудаги асарлар ичида жонқуярлик билан ёзилган энг яхши асар деб шоира **Назира ЙЎЛДОШЕВА**нинг «Наврий нидоси» (6-сон) публицистикасини топишди. Муаллиф ЮНЕСКОнинг «Инсон ва биосфера» программаси Совет Комитети Фахрий ёрлиғи ҳамда нишонига сазовор бўлди.

ЎЗБЕКИСТОН ЕЗУВЧИЛАР УЮШМАСИНИНГ ЙИЛЛИК МУКОФОТЛАРИ

Ўзбекистон ССР Езувчилар уюшмаси ҳайъатининг 14 сентябрда бўлиб ўтган йиғилишида йиллик мукофотларни бериш бўйича ижодий кенгашларнинг тавсиялари кўриб чиқилди. Мукофотлар яширин овоз бериш йўли билан куйидаги адибларга берилди:

Ойбек мукофоти ёзувчи **Дадахон Нурийга** «Бўстонлиқни асранг» бадий-публицистик қиссаси учун;

Ҳамид Олимжон мукофоти шоир **Йўлдош Эшбекка** «Яхшиликка қарайман» шеърий китоби учун;

Ғафур Ғулом мукофоти ёзувчи **Фарход Мусажонга** «Бўш келма, Алиқулов» китоби учун;

Сергей Бородин мукофоти **Цжан Цзег**а Ҳ. Ғуломнинг «Мангулик» романини, **Су Чжоу Суюнга** О. Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси» романини хитой тилига таржима қилганликлари учун;

Максуд Шайхзода мукофоти драматург **Шароф Бошбековга** «Темир хотин» пьесаси учун.

Адабиётшунос **Озод Шарафиддиновга** «Абдулла Қаҳҳор» номли китоби учун танқид ва адабиётшуносликка оид йиллик мукофот берилди.

«Ешлик» журналі коллективи мукофотга сазовор бўлган ижодкорларни самимий қутлайди.

«Ёшлик» журнаlining 1989 йилги сонлари умумий мундарижаси

НАСР

Комил Аваз. Сухбатларда сараланган сатрлар	12—29
Асад Асилов. Чинор болалари. Ҳикоя	9—46
Зоҳир Аълам. Оғрик. Ҳикоялар	10—12
Бўрибой Аҳмедов. Мирзо Улуғбек. Тарихий-биографик киссадан парча	9—50
Шароф Бошбеков. Темир хотин. Жиддий комедия	5—21
Луқмон Бўриев. Ови юришмаган оворалар. Ҳикоялар	5—6
Сергей Вишняков, Олег Кучеренко. Команда. Хужжатли киссадан парча	9—64
Хуршид Дўстмуҳаммад. Паноҳ. Қисса	4—22
Рустам Ерлақабов. Рўмол. Ҳикоя	5—16
Тоҳир Малик. Алвидо, болалик. Қисса	6—20, 7—18, 8—27, 9—30
Абулқосим Мамарасулов. Мен сени севаман, Бувиражаб. Ҳикоялар	4—8
Мамадали Маҳмудов. Қора дўлана. Қисса	1—5, 2—40, 3—18
Акбарали Нурматов. Орқага йўл йўк. Эссе	3—61
Сулаймон Облоқулов. Зиддиятлар дунёси. Ҳикоялар	2—33
Раҳимжон Отаев. Сурнай наволари. Қисса	2—3
Шавкат Полвонов. Кашфиёт қурбони. Фантастик ҳикоялар	3—40
Ғози Раҳмон. Лангар лавҳалари. Ҳикоялар	11—10
Аббос Саидов. Райҳон иси тутган ҳовли. Қисса	10—39, 11—23
Турсунбой Самадов. Ишонч. Фантастик ҳикоя	3—38
Муталиб Содиқов. Қўк бўри. Ҳикоя	7—11
Низомиддин Фозил Хомуший. Шоҳномаи Туркий	8—42
Орзикул Эргашев. Оқ дарё — Қора дарё. Қисса	1—34
Назар Эшонқулов. Қўшиқлари тинган юрт. Ҳикоялар	9—12
Ҳабибулло Қодирий. Қодирийнинг сўнги кунлари. Хотира-қисса	4—40, 5—50, 6—36, 7—40
Фарида Қорақулова. Қора гуруҳ. Саргузашт-қисса	10—21
Маматқул Ҳазратқулов. Қўккўл. Қисса	12—8
Шодикул Ҳамроев. Оғрик томирлар. Ҳикоялар	6—8.

НАЗМ

Сотим Аваз	5—38
Чори Аваз. Сен томонга узатаман қўл	9—10
Абдумажид Азимов	1—21
Усмон Азимов	1—2
Турсун Али. Кушлар чирқирайди бетиним	8—63
Салим Ашуров	7—15
Карим Бахриев. Қимлиги ёдига тушар халқимнинг	9—26
Мақсуд Бекжон. Сени фикрларга ташлаб кетаман	6—18
Қудрат Бобожон	5—15
Барот Бойқобилов	12—6
Сеvara Вафо. Бу ширин сафрлар сафоларда йўк	2—37
Рифат Гумеров	3—59
Лариса Дабнжа	5—65
Қаромат Дўстматова	8—39
Шукуржон Жабборов	4—7
Ҳамид Жалил. Қайда бобонг қурган дарвоза	10—73
Жамшид	7—10
Муҳаммад Исмоил	12—67
Иқбол. Деворнинг ҳам бўлса қулоғи	9—29
Жамол Камол. Ҳачон бу офатдан поклар замин	9—8
Фароғат Камолова. Сунбула сувида чайилган кунлар	6—34

Нусрат Карим	2—55
Исмоил Маҳмуд	3—72
Фотима Мирзабоева	4—21
Зебо Мирзаева	4—49
Мирпўлат Мирзаев	12—35
Асрор Мўминов	3—60
Абдулхай Носиров	2—63
Оллоёр. Севги номи ўйилган ҳарсанг	10—20
Икром Отамуродов	11—8
Иброҳим Пайдо	12—28
Анора Пардабоева	5—39
Дилшод Ражаб	12—70
Ойбек Раҳим. Нигоҳимга суюнар осмон	8—38
Зебо Раҳимова. Нигоҳим оғриғи кўрганларимдан	7—9
Гулчеҳра Раҳимова	12—37
Замира Рўзиева. Атиргул саволга тутар ёмғирини	3—11
Баҳром Рўзимухаммад	2—30
Садриддин Салимов	1—20
Шукур Содик. Жимликка ўрадик юрагимизни	6—56
Рауф Субҳон. Инсофнинг китобини ўқимай қўйдик	4—6
Ойгул Суюндикова. Кузнинг сўнги кунини	3—12
Яхё Тоға	11—21
Гуландом Тоғаева	5—20
Шухрат Умаров	4—69
Зубайда Усмонова	1—29
Ғуллом Фатҳиддин	12—27
Дилшод Шамс	4—20
Мухтор Шаханов	9—49
Ойдин Шукурова	3—35
Эшқобил Шукуров. Чимилдик торлари силкинди	8—11
Амир Худойбердиев	7—59
Мақсуда Эргашева	11—7
Марзия Эрденова	5—4
Йўлдош Эшбек. Кўзларингда кулган чечаклар	10—6
Тоир Юнус	5—19
Аъзам Ўқтам. Минг куёш порлашин билдим, хайрият	7—38
Абдували Кутбиддин. Тасаввур лаҳзалари	8—19
Усмон Қўчқор	1—55
Уроз Ҳайдаров	5—49
Ойдин Ҳожиева. Эшит янграётган виждон кўнгироғини	6—6

НЕВАРАҚУЛЧА

Ориф Тўхташев. Шеърлар	11—68
----------------------------------	-------

ПУБЛИЦИСТИКА

Абдулла Абдужалилов. Бўхтон ва ҳақиқат	11—64
Дўстмурод Абдурахмонов. Халқни ўзидан сўранг	3—73
Америкалик ўзбеклар. Ўзбекистон халқ шоири Э. Воҳидов билан суҳбат	6—2
Акрам Аминов. Аёл шаънига доғ	5—66
Луқмон Бойматов. Маҳмуд Торобий кўзғолонини	1—62, 2—60
Бемиллий байналмилалчилик — беилдиз дарахт. Иқтисод фанлари доктори Нурислоҳ Тўхлиев билан суҳбат	11—2
Ярослов Голованов. Қосмонавтика ошқоралик кўзгусида	4—50
Хуршид Даврон. Муқаддас китобни варақла	1—66
Қудрат Дўстмуҳамедов. Гўзалликнинг иккинчи олами	2—51
Василий Жуков. Қим айбдор?	4—60
Зомин Уғлони — Брест қаҳрамони	5—43
А. Иброҳимов. Утмишни унутганининг келажаги бўлмайдими	10—60
Инсон ҳуқуқлари умумий декларацияси	5—46
Назира Йўлдошева. Навоий нидоси	6—61

Келажак умиди. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмухсин билан суҳбат	10—2
Мактабдан мактублар	6—33
Муҳаммад Маматвалиев. Фикр ойдин, мақсад аниқми?	11—76
Аминжон Маматов. Комсомол ҳақида ўйлар	3—47
Ҳасан Манзуоров. Юракдаги битмас яралар	8—2
Мусибатли йиллар ситими. Ўзбекистон халқ шоири Шукрулло билан суҳбат	7—2
Адолат Носирова. Либосга бурканган муаммолар	3—3
Олам тинглаган сўзлар	8—5
Вера Панова, Юрий Вахтин. Муҳаммад Пайғамбар ҳаёти	8—61, 9—71, 10—65
Поён Равшанов. Амир Темурнинг муҳри	10—74
Икром Расулов. Гражданлик туйғуси	1—68
Ойбек Раҳим. Давога даъво керак	9—69
Самарқанд вилояти ижрокўмининг раиси Т. Р. Қиличев билан суҳбат	12—2
Андрей Сахаров. Дунё ярим асрдан кейин	11—16
Тил — халқнинг номуси, тарих — унинг қомуси. Шоир Жамол Камол билан суҳбат	4—2
Тил, тарих, муҳаббат. Ўзбекистон халқ ёзувчиси П. Қодиров билан суҳбат	5—2
Шерали Турдиев. Маърифат қалдирғочлари	7—64
Баҳодир Турғунов. Кунчиқар мамлакатда	2—73
Очил Тоғаев. Исёнми ёки жиноятми?	4—54
Ғайрат Усмонхўжаев. Комсомол инқирозга юз тутмоқдами?	10—9
И. Фолькин. Йиллар шамоли	2—70
Экологик қиёмат. Жуманазар Бекназаров, Абдуқодир Эргашев билан суҳбат	9—2
Эркин фаолликка интилиб. Талабалар даврасида	7—16
Раҳмат Эров. Зилзилалар сабаби нима?	8—68
Юракларга олов улашар	5—44
Илҳом Ғаниев. Нураётган обидами, хотира?	3—75
Дилобар Гуломова. Сенсиз яшолмайман	8—66
Юсуф Ҳамдамов. Тил билган — дил билар	11—78

ТАНҚИД ВА АДАБИЕТШУНОСЛИК

М. Абдулҳакимов. «Таъвиз-ул ошиқин»ни варақлаб	12—72
Абдурашид Абдуғафуров. Ғоздин юзларда тобу	11—73
Фузулий Ғўзалов. Оз (ос)ўз сўзи билан боғлиқ илқин тасаввурлар	5—74
Худойберди Дониёров, Нуриддин Шукуров, Бекмурод Йўлдошев. Адабий тилимиз муаммолари	8—54
Нусратилла Жумаев. Саводхонлик сари бир кадам. Имло ва маданий мерос	1—71, 5—69
Ҳамид Исмоилов. Ғўзал ғўзалдир сўлган чокда ҳам	9—76
Маънавий инқироз илдизлари. Давра суҳбати	3—66
Низомиддин Маҳмудов. Тил мавқеи — эл мавқеи	6—15
Сувон Мелиев. Жонли сўз қудрати. «Бой ила хизматчи» ёки тикланган нусха муаммоси	6—73, 11—69
Муносабат	5—60
Нурилло Отахонов. Қўнғилдаги гаплар	3—57
Қосимжон Содиков. Турк-уйғур ёзуви	7—56
Тил сандиғи	2—54, 4—74, 5—75, 6—17, 7—68, 8—58, 10—57, 11—20, 12—34
Рустам Тожибоев. Мирзо Анвар ким?	1—73
Туркия ва Туркистон йўлларида. Шоир Тўра Мирзо билан суҳбат	9—42
Норбой Худойберганов. Уқиш, уқиш бошқа, яратиш бошқа	7—69
Н. Г. Чернишевский. Пайғамбарлар, даҳолар, халқлар	8—60
Яшар Қосимов. Навқирон шеърят	4—65
Илҳом Ғаниев. Нодира Афоқова. Омонат пойдевор ёки Навонийни излаб	8—57
Абдуқодир Ҳайитметов. Шеърят жозибаси	2—64
Иброҳим Ҳаққулов. «Фикр йўлида ғани, имконга бой»	2—66
Хуррият ва адолатни улуғлаб	3—53

Изоҳ: «Нигоҳ» ва «Елпигич» рубрикасидаги материаллар умумий мундарижада кўрсатилмади.

САНЪАТ

Оқил Иброҳимов. Инқироз	10—70
Абдуманнон Назаров. Тасаввуф ва мусиқа	6—71

ОЙНА

Ҳамдам Абдусаломов. Маънавиятимиздаги жароҳатлар	5—58
С. Бекжон. «Кичик Вера»нинг катта ишлари	6—14
Муҳаббат Бийтўраева. Тарихни сохталаштирмайлик	5—58
Иброҳим Қаримов. Унутилган жасорат	8—10
Мактублар	1—74
Асадулла Ортиқов. Адолатли тенглик тарафдоримиз	8—4
Баҳром Рўзимухаммад. Япроқни илдиз деб ўйламайлик	4—70
Нурислому Тўхлиев. Монокультура ҳақида	7—60
Собир Унар. «Бизни ҳимоя қилинг»	11—74
Муҳаммадҷон Қодиров. Утмишимиз, келажакимиз	5—64
Салоҳиддин Ҳайитов. Олий мактаб нимадан бошланади?	4—72
Матлуба Ҳамроева. Узинг соҳиби иноят. «Эркин муҳаббат» қурбонлари	7—60, 8—74.

АДАБИЙ ДЎСТЛИК — АБАДИЙ ДЎСТЛИК

Михаил Булгаков. Итюррак. Қисса	12—38
Андрей Дементьев. Шеърлар	2—49
Омондурди Аннадурдиев	2—57
Абдурахмон Жомий. Азиз фарзандга насиҳат	4—38
Альбер Камю. Ўзликни англаш — исён. Фалсафий эсселар	1—57
А. С. Пушкин. Моцарт ва Сальери. Кичик трагедия	6—68
Хенрих Хейне. Шеърлар	5—34

МУНОСАБАТ

Тоҳир Тоиров. Бухоро бомбардимон қилинганда	7—54
Бердақ Юсупов. Бош сабаб — иқтисод	7—55

ТАНИШУВ

Екутхон Акрамова. Жўжаҳовли эгаси. Ҳикоя	3—14
Илҳом Аҳрор. Шеърлар	12—71
Комил Жумаев. Шеърлар	1—70
Юсуф Жўраев. Шеърлар	1—32
Рустам Мусурмонов. Шеърлар	1—33
Алимардон Хидиров. Шеърлар	1—32
Рустам Эргашев. Шеърлар	3—17
Гулноза Эрназарова. Чинорнинг тўкилган барглари. Ҳикоялар	1—23
Салима Қиличева. Шеърлар	2—32
Зулфия Курбонова. Чўлдаги машмашалар. Ҳикоялар	3—5

МУҲАББАТНОМА

Абдулла Орипов. Ғазаллар	1—76
Рауф Парфи. Шеърлар	11—15
Муҳаммад Солиҳ. Шеърлар	8—59

ХОТИРА

Комил Нуржонов. Чин дўст эди	3—50
Назар Шукур. Шеърлар	3—51
Анна Ахматова. Шеърлар	10—10

Мундарижа

НАСР

Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ. Кўккўл. Қисса	8
Комил АВАЗ. Сухбатларда сараланган сатрлар	29
Михаил БУЛГАКОВ. Итюррак. Қисса	38

НАЗМ

Барот БОЙҚОБИЛОВ	6
Фулом ФАТҲИДДИН	27
Мирпўлат МИРЗАЕВ	35
Гулчеҳра РАҲИМОВА	37
Муҳаммад ИСМОИЛ	67
Дилшод РАЖАБ	70

ТАНИШУВ

Иброҳим ПАЙДО. Шеърлар	28
Илҳом АҲРОР. Шеърлар	71

ПУБЛИЦИСТИКА

Минг битта савол. Халқ депутатлари Самарқанд вилояти кенгаши ижроия қўмитаси раиси Т. Р. Қиличев билан суҳбат	2
---	---

ТАНКИД ВА АДАБИЕТШУНОСЛИК

Матназар АБДУЛҲАКИМ. «Таъвиз ул ошиқин»ни varaқлаб	72
--	----

НИГОҲ

Лауреатларимиз	68—69
Тил сандиғи	34, 74
«ЕШЛИК» ПОЧТАСИ	75
Қутлаймиз!	77
«Ешлик» журналининг йиллик мундарижаси	78

Муқованинг

1—4 саҳифаларида:

«Қоя». Э. Салиев, Фрунзе шаҳри

ЕШЛИК

«Молодость»
ежемесячный
литературно-художественный,
общественно-политический журнал
На узбекском языке

**Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР**

**Рассом: Х. ЛУТФУЛЛАЕВ
Техник муҳаррир: О. РАҲИМОВ
Мусаҳҳиҳ: М. ТУРСУНОВА**

Адресимиз:

700113, Тошкент, «Қатортол» кўчаси, 60-уй

Телефонлар:

Бош муҳаррир — 78-94-05

Бош муҳаррир ўринбосари — 78-49-83

Масъул котиб — 78-97-07

Наср бўлими — 78-97-58

Назм бўлими — 78-77-16

Публицистика, адабий танқид ва

санъат бўлими — 78-17-47

Фотомуҳбир — 78-97-58

Редакция ҳажми 12 босма табақдан ортик роман ва 8 босма табақдан зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди.

Ҳажми бир босма табаққача бўлган асарлар муаллифларига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёзмасинигина қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ешлик»дан олинди, деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 27.10.89 да туширилди

Босишга 6.12.89 да руҳсат берилди

Р—08979. Офсет босма, 1-офсет қоғози

Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.

Қоғоз ҳажми 5,25 босма табақ

Шартли босма табақ—8,82

Наширёт табақ ҳисоби 12,6

Шартли бўёқли босмада нашр ҳажми 11,76

Тиражи 297.012 нусха

Буюртма № 1803

Баҳоси 50 тийин

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети

«Еш гвардия» нашриёти

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети

нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени

босмаҳонаси.

«Ешлик» № 12. 1989.